

MONITOR ONDERNEMINGS- KLIMAAT 2023

OPZET EN NULMETING

RAPPORT

seo • economisch onderzoek

AUTEURS

GERBEN DE JONG, STEF KONIJN, JEROEN CONTENT, ERIK BROUWER (SEO ECONOMISCH ONDERZOEK) & HENK VOLBERDA (AMSTERDAM CENTRE FOR BUSINESS INNOVATION, UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM)

IN OPDRACHT VAN

MINISTERIE VAN ECONOMISCHE ZAKEN EN KLIMAAT

AMSTERDAM, NOVEMBER 2023

Samenvatting

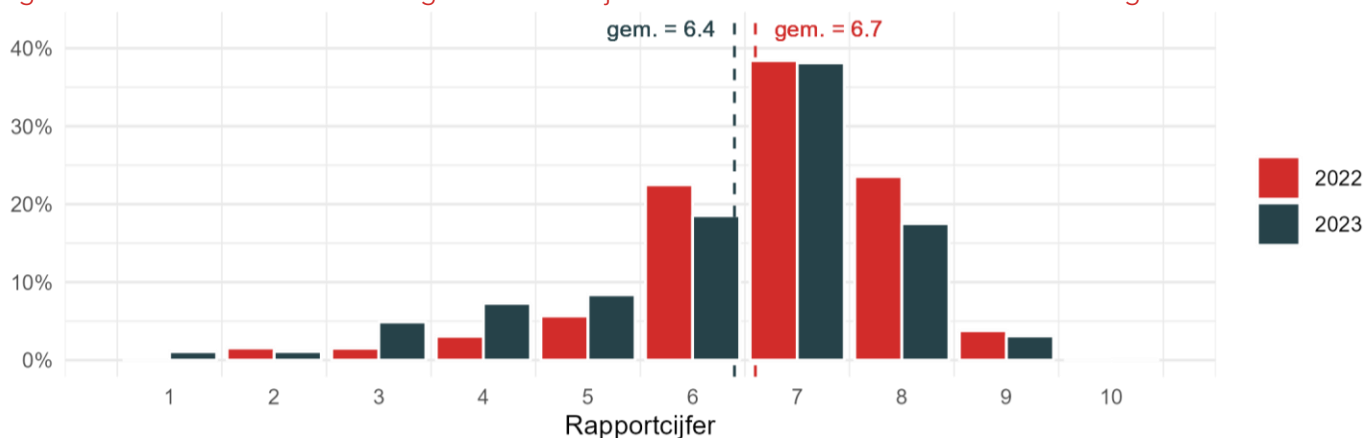
De waardering van het ondernemingsklimaat onder bedrijven daalt, terwijl de bedrijvigheid op peil blijft en Nederland zijn sterke internationale concurrentiepositie behoudt. Het belastingklimaat, uitvoerbaarheid van regelgeving, financiering en durfkapitaal, voorspelbaarheid en stabiliteit van beleid en het sentiment over het bedrijfsleven komen naar voren als algemene verbeterpunten. Voor specifieke bedrijven en sectoren verdienen ook de beschikbaarheid aan talent, fysieke ruimte en de energie-infrastructuur aandacht.

Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) heeft SEO Economisch Onderzoek (SEO) en het Amsterdam Centre for Business Innovation (ACBI) gevraagd een *Monitor Ondernemingsklimaat* (hierna: 'de monitor') te ontwikkelen. Doel van deze monitor is om op systematische wijze inzicht te geven op de ontwikkelingen op dit terrein. Aan de hand van een vragenlijst onder leidinggevendenden, (micro)data over de bedrijvigheid in Nederland, en een kwalitatieve metastudie van internationale ranglijsten verkent deze monitor de mogelijkheden voor bedrijven om succesvol te ondernemen in Nederland en daarmee bij te dragen aan het brede welvaartsniveau. Hieronder volgen de belangrijkste bevindingen.

De waardering van bedrijven over het ondernemingsklimaat in Nederland is gedaald

Bedrijven beoordelen het Nederlandse ondernemingsklimaat met een voldoende, maar vinden wel dat het in het afgelopen jaar minder aantrekkelijk is geworden. Het gemiddelde rapportcijfer is gedaald van een 6,7 naar 6,4 en het aantal bedrijven dat een onvoldoende geeft is verdubbeld tot bijna een kwart van de bedrijven. De zakelijke en financiële dienstverlening en (met name) de informatie- en communicatiesector, ofwel bedrijfstakken gericht op kantoorwerk, zijn relatief positief, terwijl de meer technische en uitvoerende bedrijfstakken, zoals de bouw, handel en industrie, negatiever gestemd zijn. Ook hebben jongere organisaties over het algemeen een positiever beeld. Dit kan duiden op een gunstig ondernemingsklimaat voor starters, maar mogelijk spelen selectie-effecten hier ook een rol ("deze bedrijven zijn gestart omdat ondernemen in Nederland voor hen aantrekkelijk was").

Figuur S.1 Afnemende waardering van het bedrijfsleven over het Nederlandse ondernemingsklimaat

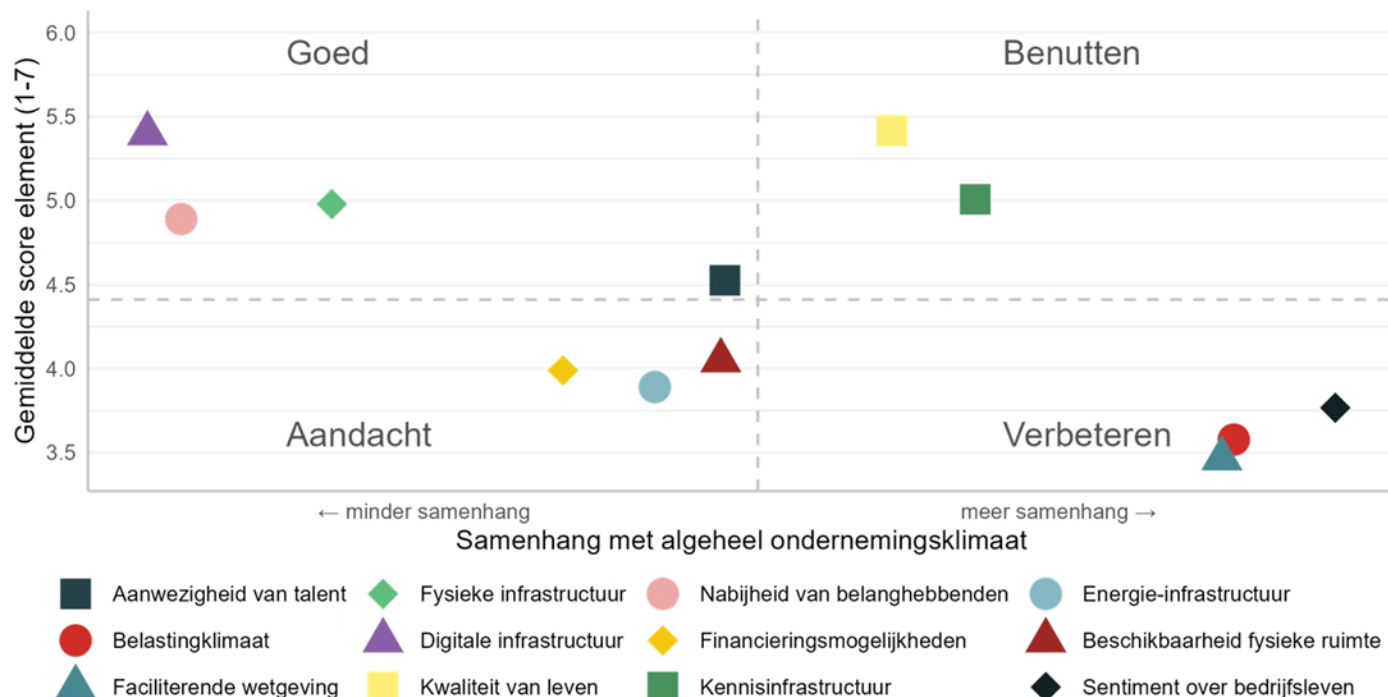
Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: De jaren 2022 en 2023 zijn respectievelijk gebaseerd op 356 en 397 waarnemingen, op jaarniveau gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie ex. zzp'ers.

Veel bedrijven zien ruimte voor verbetering van het belastingklimaat, faciliterende wetgeving en het maatschappelijk sentiment over het bedrijfsleven

Het sentiment over het bedrijfsleven, belastingklimaat en faciliterende wetgeving scoort ondergemiddeld en is daarnaast van relatief grote invloed op de algehele perceptie van het bedrijfsleven over het ondernemingsklimaat. Deze elementen vormen daarmee de voornaamste verbeterpunten. Dit komt overeen met de bevindingen van vorig jaar, waarbij de waardering voor deze elementen verder is afgenomen. De kwaliteit van leven en de kennisinfrastructuur zijn belangrijke speerpunten van het Nederlandse ondernemingsklimaat. Voor de beschikbaarheid van talent, financiering, fysieke ruimte en energie-infrastructuur bestaat naast een groot aandeel tevreden ondernemingen ook een groep bedrijven die hier knelpunten ervaart. De ICT-, zakelijke- en financiële dienstverleningssectoren hebben voor vrijwel alle elementen van het ondernemingsklimaat vaak een relatief hoge waardering. Met name over het sentiment over het bedrijfsleven, de beschikbaarheid van fysieke ruimte en de energie-infrastructuur zijn bedrijfstakken zoals de industrie, vervoer, handel en bouw pessimistischer.

Figuur S.2 Faciliterende wetgeving, belastingklimaat en sentiment over bedrijfsleven belangrijke verbeterpunten

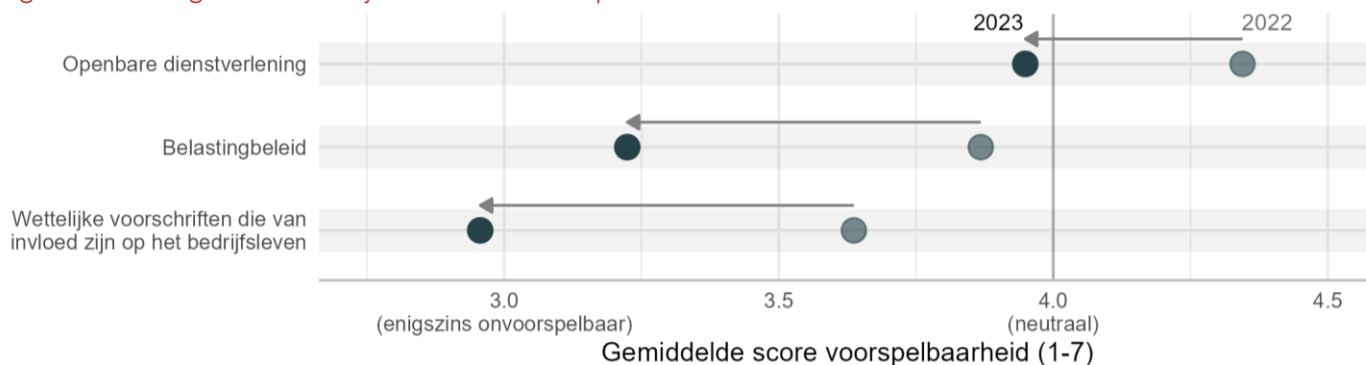
Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Gebaseerd op 397 waarnemingen gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie ex. zzp'ers.

Bedrijven zien de voorspelbaarheid van het overheidsbeleid afnemen

Het overheidsbeleid op het gebied van klimaatverandering en omgevingseffecten wordt door de meerderheid van de bedrijven als onvoorspelbaar gezien, hetzelfde geldt – hoewel in mindere mate – voor belastingbeleid en wettelijke voorschriften die van toepassing zijn op het bedrijfsleven. De voorspelbaarheid van het overheidsbeleid is volgens bedrijven het afgelopen jaar afgenomen. Daarnaast ervaart het bedrijfsleven de Nederlandse wet- en regelgeving op verduurzamingsgebied, maatschappelijk verantwoord ondernemen en belastingen als strikter dan in het buitenland. Dit geldt niet voor digitalisering en cybersecurity. Op dit punt willen bedrijven dat Nederland zich profileert als voorloper van internationaal beleid, terwijl voor (internationale) fiscale regelgeving vooral harmonisatie (een volgersrol) wordt beoogd. Op geen enkel beleidsterrein verkiest een significant deel van het bedrijfsleven een positie als achterloper ten opzichte van het internationale beleid.

Figuur S.3 Volgens het bedrijfsleven is de voorspelbaarheid van het Nederlandse overheidsbeleid verslechterd

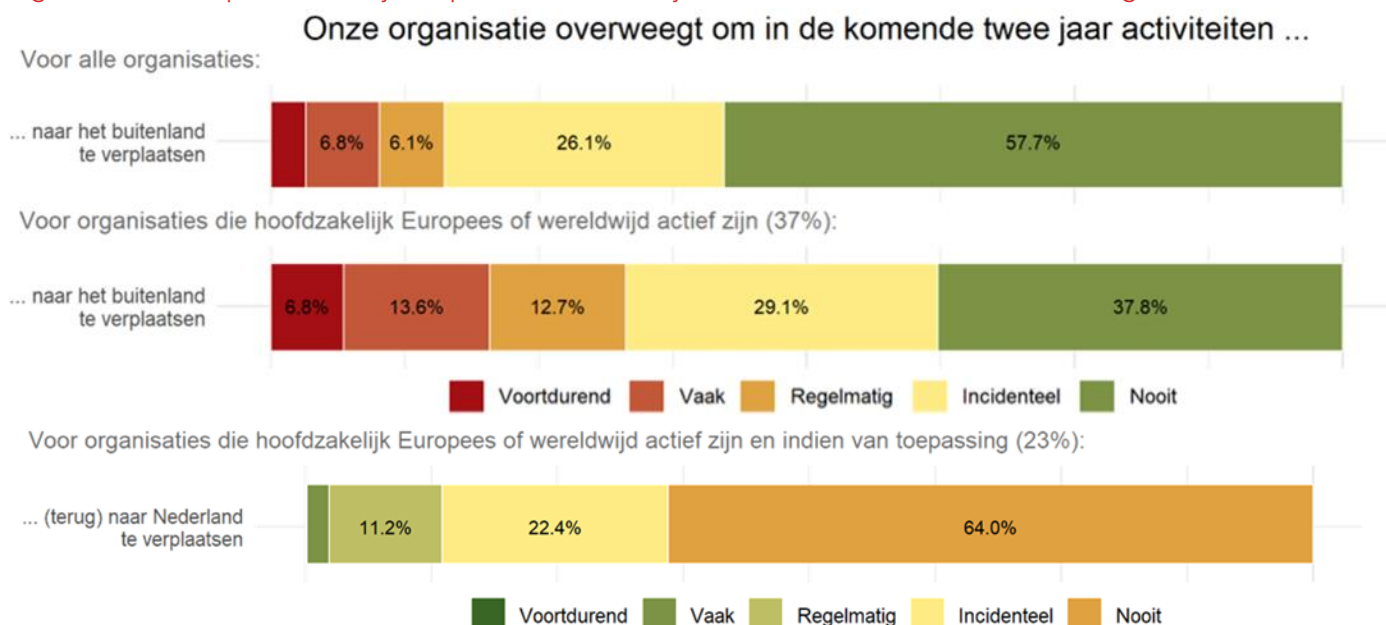
Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: De voorspelbaarheid van de 'aanpak van klimaatverandering en omgevingseffecten' is vorig jaar niet uitgevraagd. De jaren 2022 en 2023 zijn respectievelijk gebaseerd op 356 en 397 waarnemingen, op jaarniveau gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie ex. zzp'ers.

Eén op de zes bedrijven overweegt verplaatsing van activiteiten naar het buitenland

Ongeveer 16 procent overweegt regelmatig, vaak of voortdurend, om in de komende twee jaar (een deel van de) bedrijfsactiviteiten naar het buitenland te verplaatsen. Dit is min of meer gelijk aan het aandeel dat dit vorig jaar aangaaf. Onder organisaties die hoofdzakelijk internationaal actief zijn overweegt 33 procent dit regelmatig of vaker, een lichte stijging ten opzichte van vorig jaar. Omgekeerd geldt voor ongeveer 13 procent van de bedrijven waarvoor het (terug)halen van activiteiten naar Nederland een optie is, dat zij dit minimaal regelmatig overwegen. De overweging om bedrijfsactiviteiten naar andere landen te verplaatsen wordt mede gedreven door bedrijfseconomische redenen, maar bedrijven die verplaatsing sterker overwegen, hebben wel een aanzienlijk lagere tevredenheid over het ondernemingsklimaat. Bedrijven die verplaatsing overwegen, opereren doorgaans internationaal en zijn ook actiever op het gebied van innovatie. Ook kleinere (en waarschijnlijk mobielere) bedrijven denken frequenter na over verplaatsing.

Figuur S.4 Het op korte termijn verplaatsen van bedrijfsactiviteiten wordt niet vaak overwogen

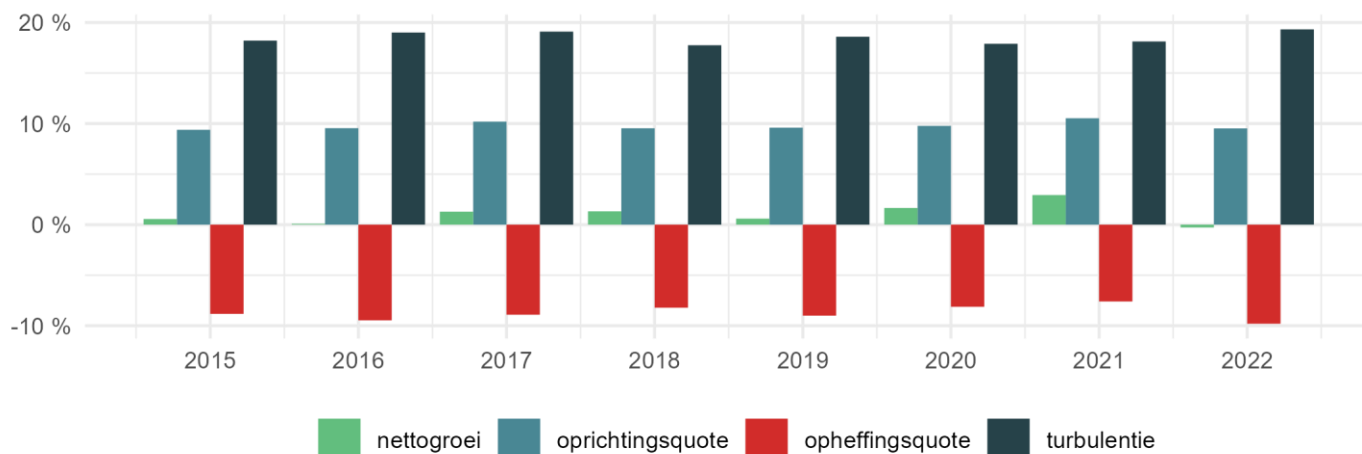
Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Gebaseerd op 397 waarnemingen gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie ex. zzp'ers.

Bedrijvigheid en dynamiek stabiel, relatie met ondernemingsklimaat lastig vast te stellen

Het aantal bedrijfsoprichtingen lag in de afgelopen jaren vaak iets hoger dan het aantal -opheffingen, waardoor het aantal bedrijven gestaag groeit. De turbulentie (ofwel de mate waarin de bedrijvenpopulatie ververst) is zeer stabiel. Deze patronen duiden op voldoende kansen voor ondernemingen en een gezonde mate van concurrentie. Het voorgaande jaar, met een aanzienlijk hoger aantal bedrijfsbeëindigingen, is een uitzondering. Vermoedelijk is dit met name te wijten aan de bijzondere macro-economische ontwikkelingen (nasleep van coronapandemie, uitbraak oorlog in Oekraïne, energiecrisis etc.) en een 'inhaalslag' ten opzichte van de voorgaande jaren en in mindere mate te relateren aan (een verslechtering van) het ondernemingsklimaat. De sectoren die het meest optimistisch zijn over het ondernemingsklimaat, ofwel de ICT- en zakelijke-/financiële dienstverleningssectoren, vertonen ook de meeste dynamiek. Gezien de aanzienlijke variatie tussen sectoren, bijvoorbeeld in termen van toe- en uitredingskosten, duidt dit niet direct op een causaal verband. Naar verwachting zullen verbeteringen dan wel verslechtingen van het ondernemingsklimaat pas na verloop van tijd tot uiting komen in de bedrijfsactiviteit.

Figuur S.5 Stabiele bedrijvendynamiek in Nederland over de periode 2015 tot en met 2022

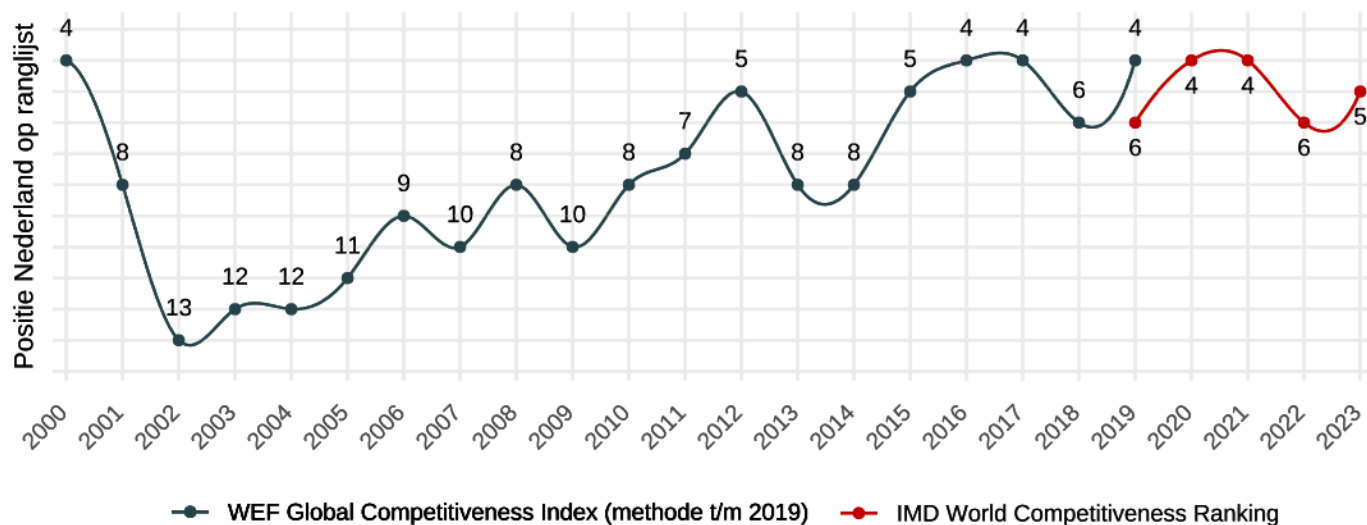
Bron: CBS Microdata (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Deze cijfers gaan uit van oprichtingen en opheffingen van organisaties en bedrijven exclusief zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) en buiten de overheidssector (incl. zorg en onderwijs), cultuur, sport en recreatie, belangen- en hobbyverenigingen en overige dienstverlening. Ook bedrijven met personeel die ontstaan vanuit zzp'erschap worden meegerekend als bedrijfsoprichting, en vice versa voor bedrijfsopheffingen. Nettogroei geeft het saldo van de oprichtingen en opheffingen. Turbulentie is gedefinieerd als de som van oprichtingen en opheffingen gedeeld door het totaal aantal bedrijven.

De Nederlandse concurrentiepositie behoort tot de mondiale top...

In internationaal opzicht prijkt Nederland bovenaan in internationale ranglijsten voor concurrentiepositie, zoals die van het *World Economic Forum* en de *International Institute for Management Development*. Dat komt met name door hoge scores op internationale handel, de financiële markt, technologische en fysieke infrastructuur, kwaliteit van de beroepsbevolking, en effectiviteit van de overheid en instituties. Nederland scoort eveneens hoog op de *Global Innovation Index*, vooral op de onderliggende componenten kennis & technologie en instituties. Ook op regionaal niveau presteren Nederlandse regio's sterk, met Utrecht als de consistent best presterende regio van Europa. De provincies Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland doen het tevens goed binnen het ecosysteem voor ondernemerschap in Nederland, met name op de gebieden ondernemerscultuur, leiderschap en fysieke infrastructuur.

Figuur S.6 Nederlandse ondernemingsklimaat beoordeeld als één van de meest concurrerende ter wereld

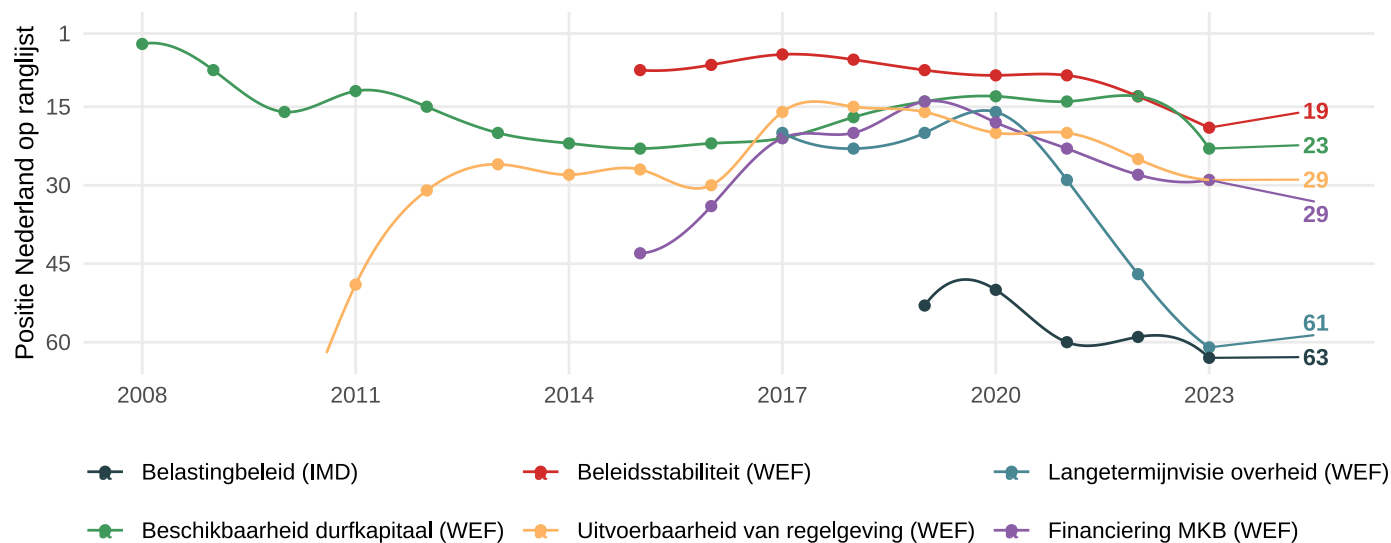

Bron: WEF (2000-2019) en IMD (2019-2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

... daarbij komen de beleidsstabiliteit, langetermijnvisie van de overheid, uitvoerbaarheid van regelgeving, durfkapitaal en belastingbeleid wel als kanttekeningen naar voren

In internationaal opzicht scoort Nederland relatief minder goed op de punten belastingbeleid, financiering en durfkapitaal, langetermijnvisie overheid, beleidsstabiliteit en uitvoerbaarheid van regelgeving. Voor de meeste van deze onderdelen staat Nederland al jaren rond de twintigste en dertigste plaats, consistent lager dan de algemene ranglijstpositie. De positie van het belastingbeleid in Nederland is nog een stuk lager, maar wel gelijkwaardig aan (de meeste) andere Westerse landen wat met name komt door de hoogte van de belastingtarieven. In de laatste jaren, vanaf de coronapandemie, laat de langetermijnvisie van de overheid een (sterk) neergaande trend zien. De financiering per startup blijft achter bij vergelijkbare landen, wat deels wordt veroorzaakt door het grote aantal startups in Nederland. Andere indicatoren suggereren daarbij dat de beschikbaarheid van financiering voor ondernemers de afgelopen jaren verbeterd is.

Figuur S.7 Stabiël langetermijnbeleid, durfkapitaal en belastingbeleid kanttekeningen bij Nederlandse toppositie

Bron: WEF (2000-2019) en IMD (2019-2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Inhoudsopgave

Samenvatting	i
1 Inleiding	1
2 Percepties van bedrijven	4
2.1 Onderzoeksmethode en databronnen	4
2.2 Bevindingen	5
2.3 Synthese	21
3 Bedrijvigheid in Nederland	22
3.1 Onderzoeksmethode en databronnen	22
3.2 Bevindingen	23
3.3 Synthese	27
4 Internationale vergelijking	28
4.1 Onderzoeksmethode en databronnen	28
4.2 Bevindingen	29
4.3 Synthese	38
5 Conclusie	40
Referenties	42
Bijlage A Onderzoeksverantwoording	44
Bijlage A.1 Veldwerk enquête	44
Bijlage A.2 Koppeling met CBS Microdata	44
Bijlage A.3 Wegingsmodel bedrijvenpopulatie	48
Bijlage B Additionele figuren en tabellen	50

1 Inleiding

De Monitor Ondernemingsklimaat biedt inzicht in het ondernemingsklimaat in Nederland. Een vragenlijst onder leidinggevendenden, (micro)data over de bedrijfsdynamiek en een kwalitatieve metastudie van internationale ranglijsten leveren feiten en cijfers over de aantrekkelijkheid van Nederland voor bedrijven en signaleren mogelijke verbeterpunten.

Een goed ondernemings- en vestigingsklimaat zorgt ervoor dat bedrijven een positieve bijdrage kunnen leveren aan de (brede) welvaart en aan maatschappelijke uitdagingen zoals verduurzaming, digitalisering en de strategische autonomie van Nederland. Het versterken van het ondernemingsklimaat en het creëren van gunstige randvoorwaarden voor bedrijvigheid zijn daarom belangrijke speerpunten voor de overheid.¹

Om de huidige staat van het ondernemingsklimaat in kaart te brengen en de vinger aan de pols te houden bij toekomstige ontwikkelingen, heeft het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) behoefte aan een instrument dat periodieke, evenwichtige en actuele inzichten verschaft. Hiertoe heeft het ministerie SEO Economisch Onderzoek (SEO) en het Amsterdam Centre for Business Innovation (ACBI) van de Universiteit van Amsterdam gevraagd een *Monitor Ondernemingsklimaat* (hierna: 'de monitor') te ontwikkelen. Doel is om een instrument te creëren dat op systematische wijze zicht biedt op de ontwikkelingen op dit terrein. Dit rapport zet de (onderzoeks)opzet van deze nieuwe monitor uiteen en rapporteert over de 'nulmeting' uitgevoerd in 2023.²

Definities en theoretisch kader

Het *ondernemingsklimaat* verwijst naar de omstandigheden en factoren waarmee bedrijven worden geconfronteerd bij het oprichten, laten groeien en exploiteren van hun activiteiten (World Bank, 2022). In navolging van de Commissie Ter Haar (2020) en anderen beschouwt deze monitor het *vestigingsklimaat* als onderdeel van het ondernemingsklimaat, toegespitst op de aantrekkelijkheid van een land of regio voor *internationaal opererende* bedrijven. Het vestigingsklimaat wordt voor een groot deel beïnvloed door dezelfde factoren als het ondernemingsklimaat. Een positief ondernemingsklimaat gaat vaak hand in hand met een gunstig vestigingsklimaat en zij kunnen elkaar wederzijds versterken.

Belangrijke elementen die het ondernemings- en vestigingsklimaat beïnvloeden, zijn onder andere:³

- **Geografische ligging:** hieronder vallen het klimaat en de aanwezige hulpbronnen, omvang van de interne markt, nabijheid van belanghebbenden (belangrijkste klanten, toeleveranciers, potentiële werknemers e.d.);
- **Regelgeving en overheidsbeleid:** hieronder vallen faciliterende wetgeving (ontvankelijkheid overheid op behoeften bedrijfsleven, begrijpelijkheid en uitvoerbaarheid van regelgeving e.d.), betrouwbaarheid en voorspelbaarheid en het belastingklimaat (hoogte en stabiliteit van belastingen, fiscale regelingen e.d.);
- **Kwaliteit van de infrastructuur:** hieronder vallen verschillende vormen van infrastructuur die essentieel zijn voor een goede bedrijfsvoering, zoals fysieke (kwaliteit van wegen, spoornet, luchtvaartnetwerk e.d.), digitale (IT- en communicatienetwerken, technologische dienstverlening e.d.), energie- (duurzame energiebronnen,

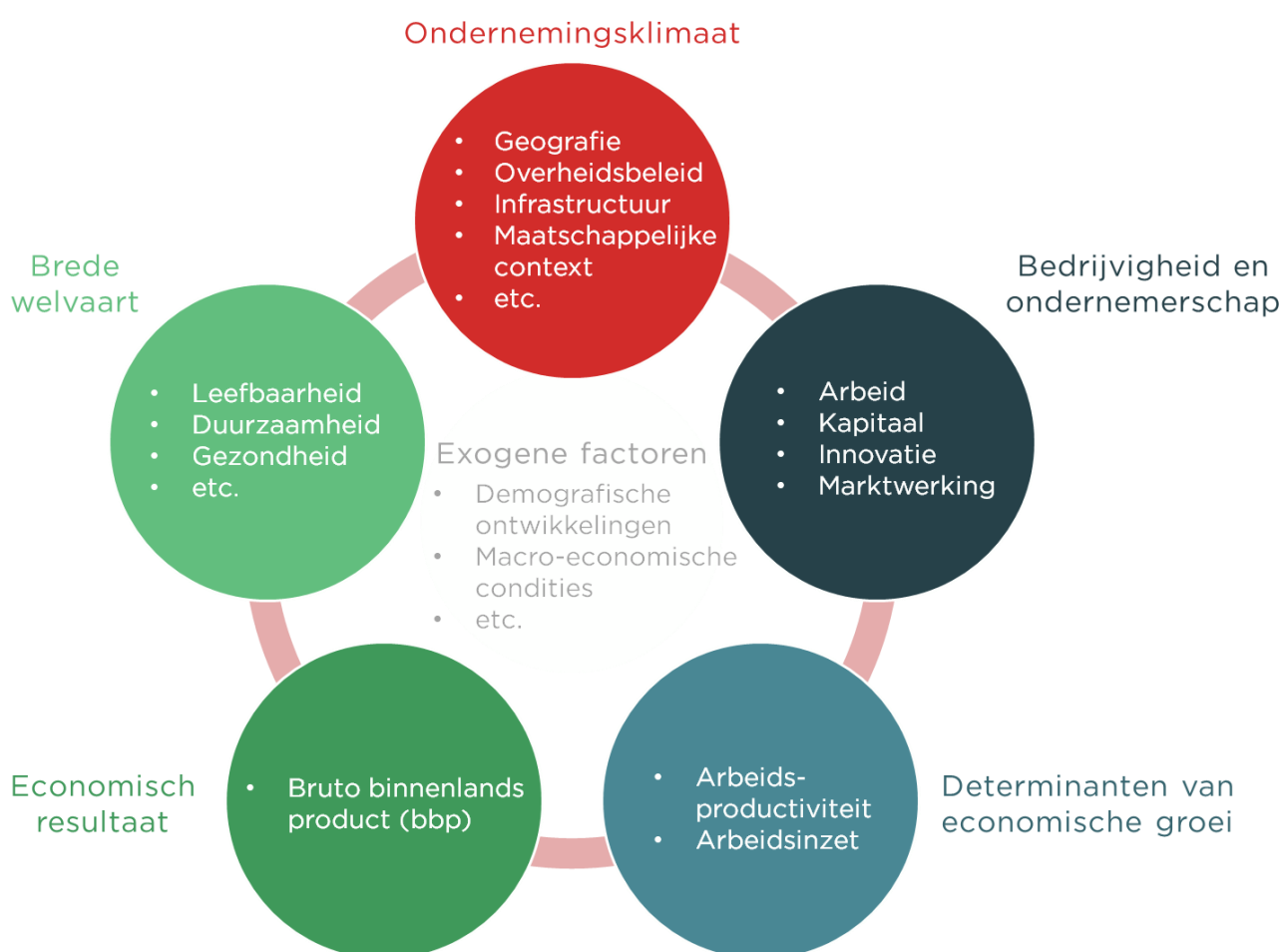
¹ Zie o.a., Kamerstukken II, 2022, 32637, nr. 493 en Kamerstukken II, 2023, 32637, nr. 584.

² Het woord 'nulmeting' staat tussen aanhalingstekens omdat we op verschillende plekken al een vergelijk trekken met informatie verzameld in het kader van de Nederlandse Innovatie Monitor van het voorgaande jaar.

³ Zie, bijv., Porter, 1990; Aterido et al., 2011; Acemoglu & Robinson, 2012; Besley 2015; Baaij et al., 2015.

- energieprijzen, capaciteit elektriciteits- en gasnet e.d.) en de kennisinfrastructuur (universiteiten/hogescholen, regionale ecosystemen, samenwerking tussen bedrijven/overheden/kennisinstellingen e.d.);
- **Toegang tot productiefactoren:** hieronder vallen aanwezigheid van betaalbaar talent (geschikte/geschoolde arbeidskrachten, hoogte van personeelskosten e.d.), financieringsmogelijkheden (toegang tot banksysteem, durfkapitaal, subsidies e.d.) en beschikbaarheid van fysieke ruimte (locaties voor ondernemers, verkrijgbaarheid milieuvergunningen e.d.);
 - **Maatschappelijke context:** hieronder vallen sentiment over het bedrijfsleven (samenwerking werkgevers-werknemers, publieke/politieke houding tegenover bedrijfsleven e.d.), sociale cohesie (wederkerigheid tussen samenleving, overheid en bedrijfsleven e.d.) en kwaliteit van leven (kosten van levensonderhoud, criminaliteitscijfers, voorzieningsniveau e.d.).

Figuur 1.1 Ondernemingsklimaat als randvoorwaarde van bedrijvigheid, economische groei en brede welvaart

Bron: Conceptueel model gebaseerd op CBS (2013), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

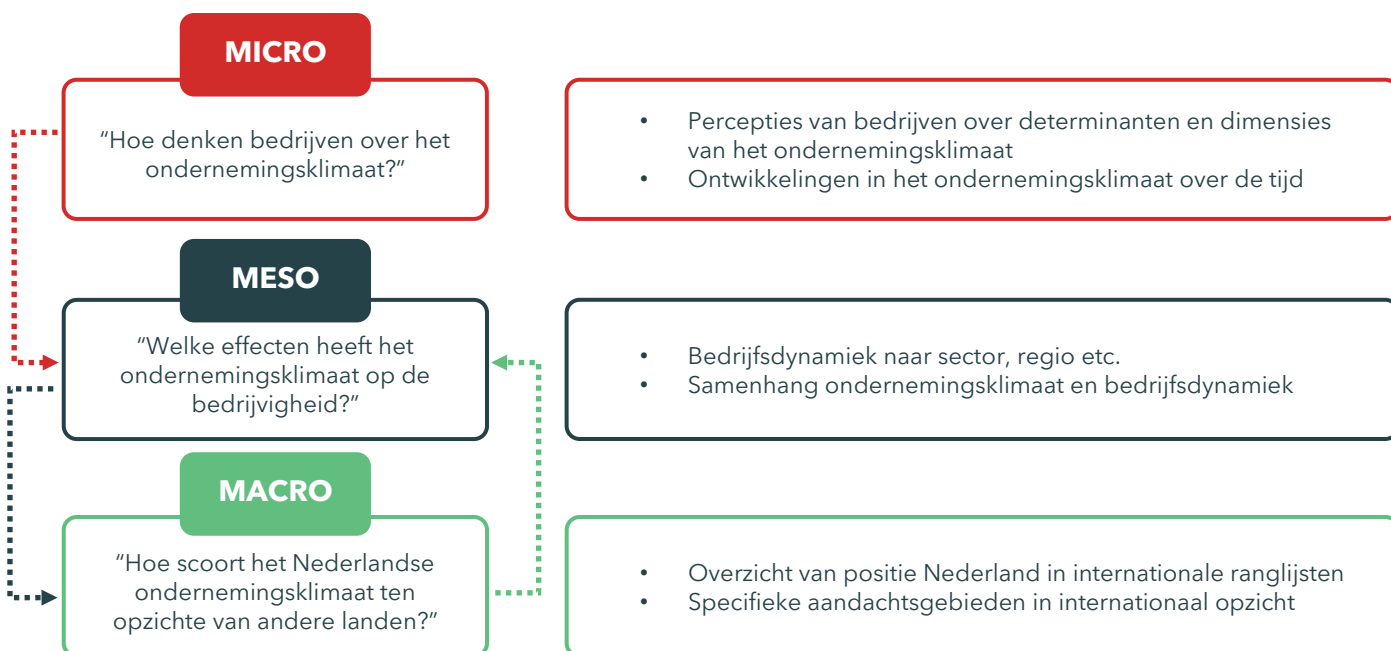
De elementen van het ondernemingsklimaat vormen tezamen de randvoorwaarden voor bedrijvigheid en ondernemerschap. Een goed ondernemingsklimaat zorgt voor veel gunstige investeringsmogelijkheden bij bedrijven en ondernemers, waar zij banen creëren (*arbeid*), investeren in machines, gebouwen en andere productiegoederen (*kapitaal*) en nieuwe producten, diensten en processen kunnen ontwikkelen (*innovatie*). Door toetreding te vergemakkelijken bevordert een goed ondernemingsklimaat tevens de bedrijfsdynamiek, waarbij nieuwe bedrijven de –in theorie– minder efficiënte bedrijven uit de markt drukken en zo de algehele efficiëntie van de economie verhogen (*marktwerving*). Deze bedrijvigheid heeft positieve effecten op het aantal werknemers in

een economie (*arbeidsinzet*) en de gegenereerde toegevoegde waarde per werknemer (*arbeidsproductiviteit*). Dit zijn de twee componenten van het economische resultaat (*bruto binnenlands product*), wat op zijn beurt mogelijkheden biedt om het algehele brede welvaartspeil (*levenskwiteit, duurzaamheid etc.*) te verhogen. Zie Figuur 1.1 voor een samenvatting van de bovenstaande relaties. Het is belangrijk op te merken dat het hier veelal gaat om wederzijdse verbanden – zo kunnen economische groei en een hoger algemeen welvaartsniveau weer het ondernemingsklimaat verbeteren. Ook zijn de verbanden niet per definitie volgordelijk: zo kan economische activiteit bijvoorbeeld ook een directe bijdrage leveren aan maatschappelijke uitdagingen zoals verduurzaming of andere componenten van brede welvaart zonder dat het bruto binnenlands product daarvan groeit. Dit conceptueel model voor het ondernemingsklimaat is gebaseerd op een model ontwikkeld door het CBS (2013) en bewerkt en aangepast voor deze monitor.

Aanpak en leeswijzer

Om een totaalbeeld te geven van het ondernemingsklimaat in Nederland maakt deze monitor gebruik van gegevens en analyses op micro-, meso- en macroniveau (zie Figuur 1.1). De microanalyse richt zich op de percepties die bedrijven hebben over ondernemen in Nederland (*"Hoe denken bedrijven over het ondernemingsklimaat?"*). De meso-analyse kijkt naar (ontwikkelingen in) de feitelijke bedrijvigheid in Nederland en hoe deze samenhangt met het ondernemingsklimaat (*"Welke effecten heeft het ondernemingsklimaat op de bedrijvigheid?"*). De macroanalyse bekijkt het ondernemingsklimaat door een internationale lens (*"Hoe scoort Nederland ten opzichte van andere landen?"*). De bevindingen van deze analyses worden respectievelijk toegelicht in Hoofdstuk 2 tot en met Hoofdstuk 4. In Hoofdstuk 5 wordt een overkoepelende conclusie gegeven en worden eventuele beperkingen en mogelijkheden tot vervolgonderzoek aangestipt.

Figuur 1.2 De Monitor schetst het Nederlandse ondernemingsklimaat op micro-, meso- en macroniveau

Bron: SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

2 Percepties van bedrijven

Bedrijven vinden het ondernemingsklimaat minder aantrekkelijk geworden, zowel in algemene zin als op specifieke elementen. Met name het belastingbeleid en faciliterende wetgeving worden negatiever beoordeeld en de aanpak van klimaatverandering en omgevingseffecten wordt als onvoorspelbaar gezien. Het op korte termijn verplaatsen van bedrijfsactiviteiten naar of vanuit het buitenland wordt in beperkte mate overwogen.

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de vraag "Hoe denken bedrijven over het ondernemingsklimaat?". Hiervoor wordt een microanalyse op bedrijfsniveau uitgevoerd waarin percepties over (verschillende elementen van) het ondernemingsklimaat worden gemeten en, indien mogelijk, ontwikkelingen in de tijd worden weergegeven. Deze analyse concentreert zich daarmee op het eerste blok in het conceptuele model uit de inleiding (ondernemingsklimaat), waarbij de verschillende elementen die hierin een rol spelen aan bod komen.

2.1 Onderzoeksmethode en databronnen

De microanalyse maakt gebruik van data verzameld middels de *Nederlandse Innovatie Monitor*. Sinds 2005 laat het Amsterdam Centre for Business Innovation (ACBI) van de Universiteit van Amsterdam de Nederlandse Innovatie Monitor uitvoeren om het innovatievermogen van het Nederlandse bedrijfsleven te analyseren. Vanaf 2019 voert SEO Economisch Onderzoek (SEO) het onderzoek uit. De monitor is gebaseerd op een vragenlijst die wordt uitgezet onder bestuurders en leidinggevenden van Nederlandse bedrijven. In 2022 is voor het eerst een blok vragen opgenomen over het Nederlandse ondernemingsklimaat.⁴ Dit jaar is dat blok verder uitgebreid en worden de verzamelde data ingezet voor deze op zichzelf staande monitor over het ondernemingsklimaat.

In de vragenlijst wordt expliciet gevraagd naar de percepties van bedrijven. Hoewel dit subjectieve oordelen zijn, hebben percepties wel degelijk invloed op het handelingsperspectief van een bedrijf – bijvoorbeeld bij het nemen van investeringsbeslissingen en bij de keuze om bedrijfsactiviteiten al dan niet naar een ander land te verplaatsen. Als zodanig bieden deze percepties het meest actuele beeld van de mate waarin Nederland aantrekkelijk wordt gevonden om in te ondernemen. Een uitgesproken oordeel biedt daarmee mogelijk zelfs een inkijkje in te verwachten toekomstige uitkomsten.

In totaal zijn er dit jaar 719 complete vragenlijsten verzameld. De onderzoekspopulatie voor dit hoofdstuk richt zich op organisaties en bedrijven met meer dan één werkzaam persoon, dus exclusief zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers). Ook de overheidssector (incl. zorg en onderwijs), cultuur, sport en recreatie, belangen- en hobbyverenigingen en overige dienstverlening blijven buiten beschouwing. Door hun grote aandeel in de Nederlandse bedrijvenpopulatie zouden zzp'ers een grote weerslag hebben op de bevindingen, terwijl niet alle uitgevraagde thema's (op dezelfde manier) relevant voor hen zijn. Dit geldt ook voor organisaties actief in de uitgesloten sectoren.⁵ Na deze selecties blijven er in totaal 397 respondenten over.

⁴ Zie hoofdstuk 4 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2022, De Jong et al. (2022).

⁵ Als meer inzicht over deze groep(en) vanuit beleidsoogpunt wenselijk is, bevelen we aan hiervoor afzonderlijke meetinstrumenten te ontwikkelen.

Een (geanonimiseerde) koppeling van deze respondenten aan administratieve bedrijvenda van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) maakt het mogelijk om representatieve uitspraken te doen over het gehele Nederlandse bedrijfsleven. Hiervoor schatten we een wegingsmodel dat de uitkomsten corrigeert voor oververtegenwoordiging van bepaalde typen bedrijven in de steekproef. Er wordt hierbij rekening gehouden met de sector, omvang, vestigingsregio en het WBSO-gebruik (als proxy voor of een bedrijf aan technische innovatie doet).⁶ Deze weging is op alle analyses in dit hoofdstuk toegepast. Zie Bijlage A.3 voor een gedetailleerde beschrijving van dit wegingsmodel.

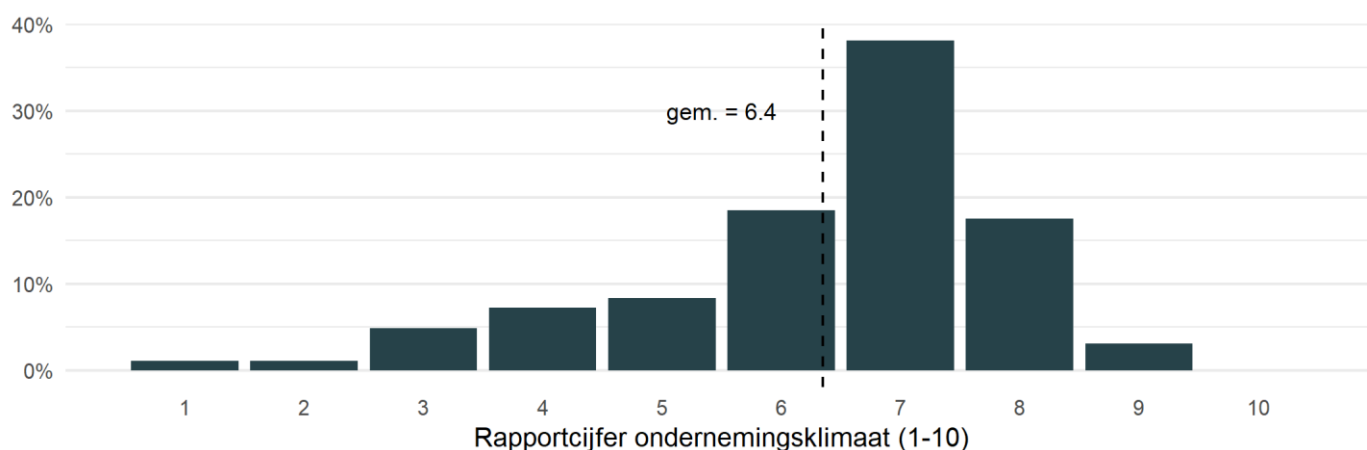
De weging zorgt voor een representatief beeld van het gehele Nederlandse bedrijfsleven (excl. zzp'ers), wat betekent dat elk bedrijf gelijkwaardig meegenomen wordt. Een consequentie van deze manier van wegen is dat midden- en kleinbedrijven (mkb'ers) impliciet zwaarder wegen dan grote(re) bedrijven, omdat Nederland meer mkb'ers telt in vergelijking met het aantal grootbedrijven. Op verschillende plekken in dit hoofdstuk worden bevindingen uitgesplitst naar organisatieomvang, waarmee specifiek inzicht wordt gegeven in hoe kleine, middelgrote en grote bedrijven verschillen in hun percepties over het ondernemingsklimaat.

2.2 Bevindingen

Algemene tevredenheid over het ondernemingsklimaat

Respondenten geven allereerst een rapportcijfer voor het Nederlandse ondernemingsklimaat als geheel, op een 10-puntsschaal met een '1' als laagste cijfer en een '10' als hoogste (zie Figuur 2.1). Gemiddeld scoort het ondernemingsklimaat in Nederland een 6,4. Van de gewogen bedrijven geeft ruim driekwart (77 procent) een voldoende (6 of hoger) en ruim één op de vijf organisaties (21 procent) een goed (8 of hoger).

Figuur 2.1 Meer dan driekwart geeft het Nederlandse ondernemingsklimaat een voldoende

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

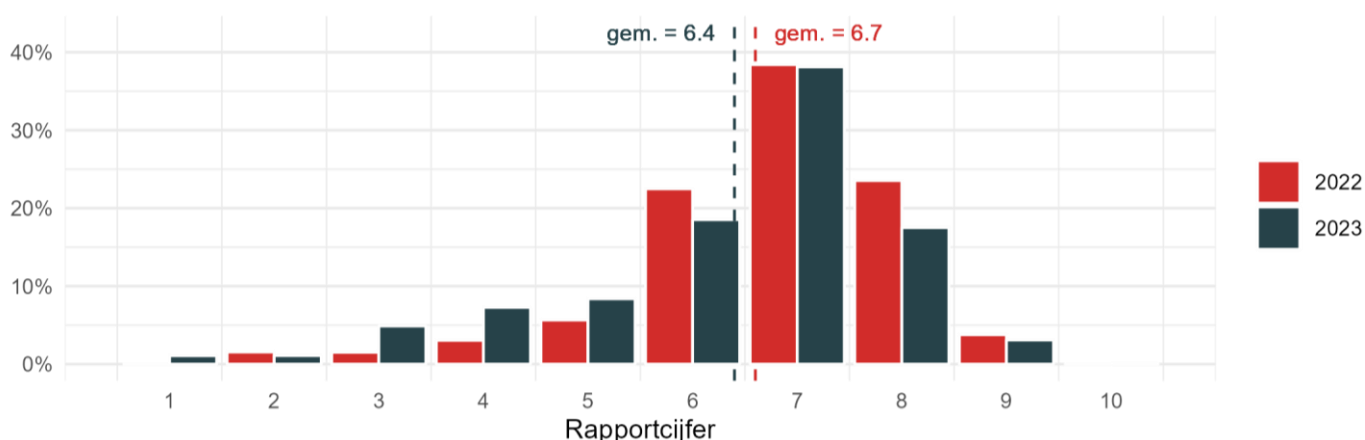
Noot: Het gemiddelde cijfer is een 6,4 en de standaardafwijking is 1,6

⁶ De Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO) biedt organisaties een belastingvoordeel voor loonkosten gemoeid met het uitvoeren van bijvoorbeeld research & development (R&D) of technisch-wetenschappelijk onderzoek.

Vergeleken met 2022, toen dezelfde vraag is gesteld in de Nederlandse Innovatie Monitor, is het gewogen gemiddelde rapportcijfer gedaald van een 6,7 naar een 6,4 (zie Figuur 2.2).⁷ Deze daling is statistisch significant ($p < 0,001$). Het aandeel dat een onvoldoende (5 of lager) geeft is verdubbeld van 12 procent in 2022 naar 23 procent nu. Het aandeel ontevreden bedrijven is gestegen binnen de handel, vervoer & horeca (van 12 naar 28 procent), de industrie, agro & energie (18 naar 22 procent) en de zakelijke & financiële dienstverlening (5 naar 18 procent). Bij de overige bedrijfstakken is juist sprake van een (lichte) daling van het aandeel ontevreden ondernemingen.

Het aandeel dat het ondernemingsklimaat waardeert als goed (een 8 of hoger) daalde van 27 procent naar 21 procent. Over het geheel genomen geven deze cijfers aan dat de Nederlandse bedrijvenpopulatie negatiever is geworden over het ondernemingsklimaat in het afgelopen jaar, met name het aandeel bedrijven dat een onvoldoende geeft is toegenomen. Het gemiddelde rapportcijfer is echter nog steeds een voldoende.

Figuur 2.2 Er is dit jaar een significante daling van de algehele tevredenheid over het ondernemingsklimaat

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Het rapportcijfer is verder uitgesplitst naar de volgende organisatiekenmerken: *i*) het jaar waarin de organisatie is opgericht, *ii*) de geografische markt waarop de organisatie hoofdzakelijk acteert, *iii*) de sector waarin de organisatie actief is, *iv*) het aantal medewerkers van de organisatie, *v*) de regio waar het gevestigd is, *vi*) het gebruik van de WBSO-regeling als indicator voor of een organisatie actief is op het gebied van (technische) innovatie en *vii*) productiviteitskwantielen. De uitsplitsingen zijn geanalyseerd met een gewogen lineaire regressieanalyse. Per organisatiekenmerk wordt berekend of het cijfer statistisch significant afwijkt van het gewogen gemiddelde. Hierbij wordt gecontroleerd voor de overige organisatiekenmerken in de regressie.⁸

⁷ Binnen de populatie van respondenten die de Monitor zowel dit jaar als vorig hebben ingevuld is er een daling van 0,18 (op een schaal van 1 tot 10). Deze daling is statistisch insignificant ($p > 0,10$; zie Tabel A.1 in Bijlage A.2).

⁸ Door te controleren voor de overige organisatiekenmerken wordt gecorrigeerd voor een over-/ondervetegenwoordiging van een bepaald organisatiekenmerk binnen een categorie. Ter illustratie: als er binnen een bepaalde provincie veel jonge bedrijven binnen de ICT-sector opereren die in heel Nederland al positiever zijn over het ondernemingsklimaat, dan wordt hier in de uitsplitsing naar regio's rekening mee gehouden.

De belangrijkste bevindingen van de uitsplitsingen (zie Tabel 2.1) zijn:

- Jonge bedrijven opgericht na 2015 hebben een significant hogere waardering voor het ondernemingsklimaat (+0,6). Bedrijven opgericht voor 1981 geven juist een lager cijfer (-0,4). Dit kan duiden op een positief klimaat voor startende ondernemingen, maar mogelijk dat selectie-effecten hier ook een rol spelen (deze ondernemingen zijn gestart omdat ondernemen in Nederland aantrekkelijk voor hen was). Voor bedrijven opgericht tussen 1981-2000 geldt ook een significant hoger cijfer (+0,3), terwijl er voor oprichtingen na 2000 of voor 2016 geen significante afwijkingen zijn. Dezelfde soort patronen tussen oprichtingsjaar en tevredenheid zien we wanneer we het aandeel dat een goed (8 of hoger) of onvoldoende (lager dan een 6) rapportcijfer geeft (zie Tabel B.1 en Tabel B.2);
- Organisaties die nationaal actief zijn beoordelen het ondernemingsklimaat significant hoger (+0,2). Zij geven ook significant minder vaak een onvoldoende (-6 procentpunt; Tabel B.2). Ondernemingen die internationaal opereren geven daarentegen een significant lager rapportcijfer (-0,2) en ook het aandeel dat een onvoldoende geeft ligt significant hoger (+8 procentpunt; Tabel B.1). Voor bedrijven die enkel lokaal of regionaal actief zijn geldt dat men minder vaak een goed rapportcijfer, 8 of hoger, geeft voor het ondernemingsklimaat (-9 procentpunt). Lokaal of regionaal opererende bedrijven zijn dus minder vaak zeer positief over het ondernemingsklimaat, terwijl internationaal opererende bedrijven zich vaker ernstig zorgen maken;
- De informatie- & communicatiesector kent een duidelijk hoger dan gemiddeld rapportcijfer toe aan het Nederlandse ondernemingsklimaat (+1,1). Ook de zakelijke & financiële dienstverlening geeft een bovengemiddeld cijfer (+0,2). De scores zijn significant ondergemiddeld voor de handel, vervoer & horeca (-0,2) en de bouwnijverheid & vastgoed (-0,7). Ook gemeten naar het aandeel dat een 8 of hoger geeft zijn er grote verschillen tussen deze sectoren (Tabel B.1). Gemiddeld geeft 21 procent een 'goed' terwijl dit voor de zakelijke & financiële dienstverlening 8 procentpunt hoger is en voor de informatie- & communicatiesector zelfs 37 procentpunt. Andersom ligt het aandeel dat een 8 of hoger geeft binnen de industrie, agro & energie (-13 procentpunt) en de bouwnijverheid & vastgoed (-20 procentpunt) significant onder de 21 procent. Gemeten naar het aandeel onvoldoendes valt ook de handel, vervoer & horeca op met +5 procentpunt ($p < 0,10$) dat een 5 of lager geeft tegenover 23 procent voor de gehele bedrijvenpopulatie. De informatie- & communicatiesector geeft juist significant minder vaak een onvoldoende (-16 procentpunt). Deze cijfers laten een duidelijke scheiding zien tussen sectoren met veel kantoorgerelateerde functies en sectoren met minder van dergelijke functies. Het Nederlandse ondernemingsklimaat is mogelijk beter toegerust op eerstgenoemde typen sectoren;
- Controlerend voor de overige organisatiekenmerken vinden we geen significante afwijkingen op organisatiegrootte (in termen van aantal medewerkers) of WBSO-gebruik ($p > 0,05$);
- Op regioniveau blijkt dat de noordelijke provincies significant positiever zijn over het ondernemingsklimaat (+0,5). Deze provincies geven ook vaker een 8 of hoger (+9 procentpunt; Tabel B.1) en minder vaak een onvoldoende (-14 procentpunt; Tabel B.2). In Utrecht & Gelderland valt het gecorrigeerde rapportcijfer lager uit (-0,3). Dit betekent niet dat de bedrijven in die regio's over het algemeen positiever of negatiever zijn over het (lokale) ondernemingsklimaat. Omdat er gecorrigeerd is voor overige organisatiekenmerken is het mogelijk dat het gemiddelde rapportcijfer in Utrecht & Gelderland alsnog bovengemiddeld is als hier bijvoorbeeld veel jonge ICT-bedrijven (die vaker relatief positief zijn) gevestigd zijn. Wanneer we niet corrigeren voor de bedrijfssamenstelling, blijven er geen significante verschillen tussen de regio's over;
- Gemeten naar productiviteit (omzet per werknemer) zijn er wel significante verschillen, maar is er geen duidelijk patroon. Controlerend voor onder andere sector en omvang is het gegeven rapportcijfer onder bedrijven in het bovenste kwantiel –oftewel met de 25 procent hoogste productiviteit– significant hoger (+0,3). In het tweede kwantiel –de 25 procent bedrijven met de één na laagste productiviteit– ligt het lager (-0,5), terwijl er voor de minst productieve bedrijven juist geen significante afwijking gevonden wordt.

Tabel 2.1 Regressie-uitkomsten rapportcijfer ondernemingsklimaat controlerend voor achtergrondkenmerken

Gehele steekproef				
Gemiddeld rapportcijfer voor het Nederlandse ondernemingsklimaat				6,4
Oprichting organisatie		Geografische markt		
Voor 1981	-0,4 **	Lokaal of regionaal		-
1981 - 2000	+0,3 *	Nationaal	+0,2 *	
2001 - 2010	-	Europees of wereldwijd	-0,2 *	
2011 - 2015	-			
Na 2015	+0,6 *			
Sector		Aantal medewerkers organisatie		
Bouwnijverheid & vastgoed	-0,7 *	2 t/m 10 medewerkers	-0,2 .	
Handel, vervoer & horeca	-0,2 .	11 t/m 49 medewerkers	-	
Industrie, agro & energie	-	50 t/m 99 medewerkers	-	
Informatie & communicatie	+1,1 ***	100 t/m 249 medewerkers	-	
Zakelijke & financiële dienstverlening	+0,2 .	250 of meer medewerkers	-	
Regio		WBSO-gebruik		
Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	+0,5 **	Ja		-
Noord-Holland & Flevoland	-	Nee		-
Utrecht & Gelderland	-0,3 *			
Zuid-Holland	-			
Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	-			
Productiviteit (omzet per werknemer)				
1 ^e kwantiel (0-25)	-			
2 ^e kwantiel (26-50)	-0,5 ***			
3 ^e kwantiel (51-75)	-			
4 ^e kwantiel (76-100)	+0,3 *			

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2023)

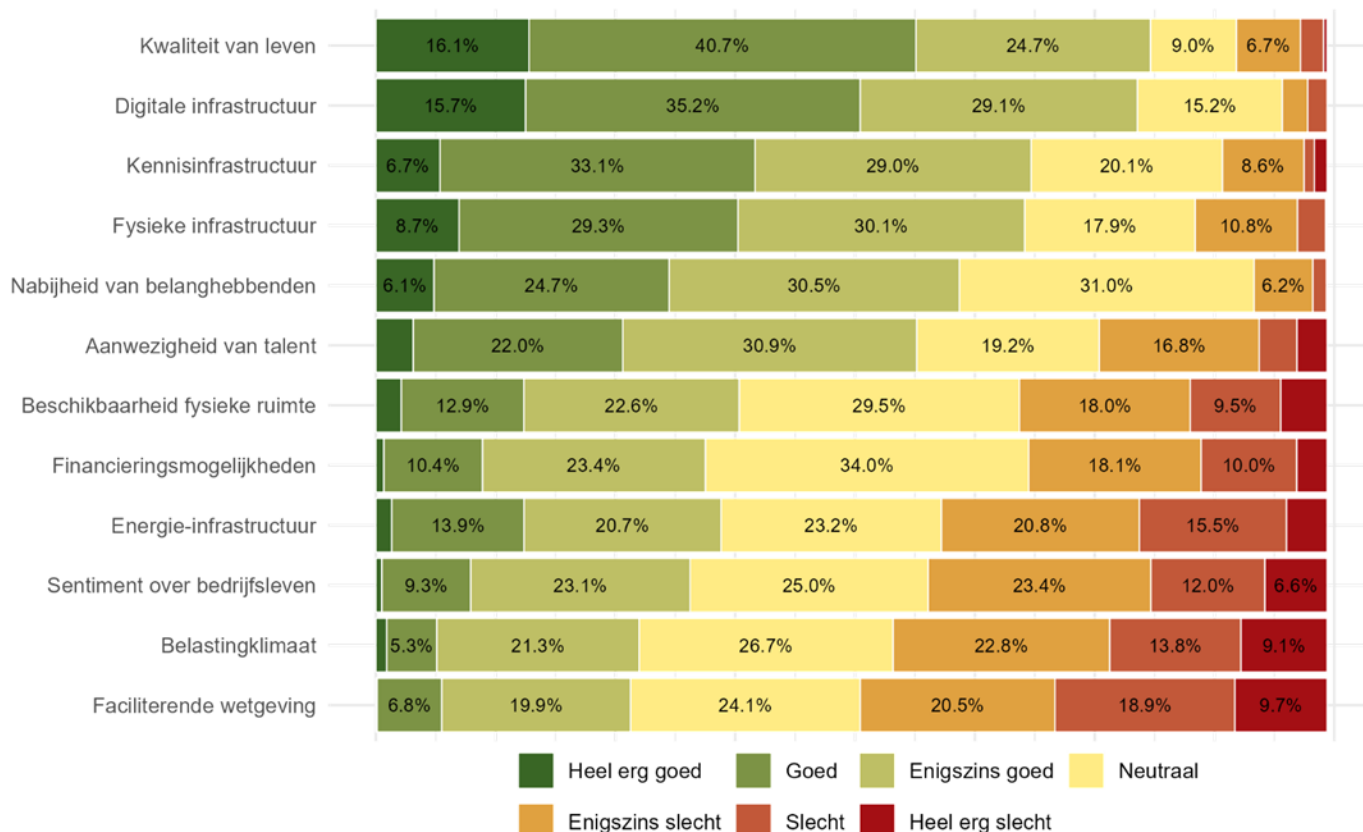
Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001. Op basis van een gewogen lineaire regressie (WLS) waarin alle organisatiekenmerken zijn meegenomen met 397 observaties en een gecorrigeerde R² van 0,11.

Elementen ondernemingsklimaat

Gevraagd naar hun beoordeling over twaalf specifieke elementen van het ondernemingsklimaat blijkt dat de tevredenheid sterk varieert per element (zie Figuur 2.3).⁹ Ieder element is daarbij beoordeeld op een 7-puntsschaal met het laagste cijfer voor 'heel erg slecht' tot een 7 voor 'heel erg goed'. Grofweg kunnen drie groepen worden onderscheiden: elementen waarover bijna alle bedrijven tevreden zijn; elementen waarover meer tevreden dan ontevreden bedrijven zijn, maar die door een deel van de bedrijven als (zeer) belemmerend kunnen worden ervaren; en elementen waarover meer ontevreden dan tevreden bedrijven zijn. Deze drie groepen bespreken we hieronder.

⁹ De selectie van specifieke elementen is gemaakt in overleg met de opdrachtgever. Ze dekken de breedte van de randvoorwaarden voor ondernemerschap in het conceptuele model uit de inleiding (zie Figuur 1.1), met een focus op elementen die door beleid kunnen worden beïnvloed.

Figuur 2.3 Grote tevredenheid over kwaliteit van leven en infrastructuur (excl. energie), locatie en talent

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Gesorteerd op gemiddelde score per element. In de vragenlijst is de volgende toelichting meegegeven:

- a) *Kwaliteit van leven*: kosten van levensonderhoud, criminaliteitscijfers, voorzieningsniveau e.d.;
- b) *Digitale infrastructuur*: IT- en communicatienetwerken, technologische dienstverlening e.d.;
- c) *Kennisinfrastructuur*: universiteiten/hogescholen, (regionale) ecosystemen, innovatiesamenwerkingen e.d.;
- d) *Fysieke infrastructuur*: kwaliteit van wegen, spoornet, luchtvaartnetwerk e.d.;
- e) *Nabijheid van belanghebbenden*: belangrijkste klanten, toeleveranciers, werknemers e.d.;
- f) *Aanwezigheid van talent*: geschikte/geschoolde arbeidskrachten, hoogte van personeelskosten e.d.;
- g) *Beschikbaarheid fysieke ruimte*: locaties voor ondernemers, verkrijgbaarheid milieuvergunningen e.d.;
- h) *Financieringsmogelijkheden*: toegang tot banksysteem, durfkapitaal, subsidies e.d.;
- i) *Energie-infrastructuur*: duurzame energiebronnen, energieprijzen, capaciteit elektriciteits- en gasnet e.d.;
- j) *Sentiment over bedrijfsleven*: samenwerking werkgevers-werknemers, publiek/politiek sentiment e.d.;
- k) *Belastingklimaat*: hoogte en stabiliteit van belastingen, fiscale regelingen e.d.;
- l) *Faciliterende wetgeving*: gedragscodes, ontvankelijkheid voor behoeften bedrijven, uitvoerbaarheid van regels e.d.

In de eerste groep vallen de kwaliteit van leven, digitale, kennis- en fysieke infrastructuur en de nabijheid van belanghebbenden. De kwaliteit van leven en digitale infrastructuur scoren het best met beide een 5,4, wat neerkomt op enigszins goed tot goed. De kwaliteit van leven is zowel een randvoorwaarde voor ondernemerschap als één van de belangrijkste uitkomsten in de vorm van brede welvaart, waardoor de hoge score voor dit element verder reikt dan dat Nederland een aantrekkelijke plek is voor (internationaal) personeel. Ook de kennis- en fysieke infrastructuur (beide 5,0) en de nabijheid van belanghebbenden (4,9) scoren hoog. Bedrijven waarderen met dat laatste de ligging (ten opzichte van relevante stakeholders) en de interne en externe bereikbaarheid van Nederland. Voor met name de digitale infrastructuur en de nabijheid van belanghebbenden zijn er vrijwel geen ontevreden bedrijven. Ook voor de andere elementen in deze groep is het aantal ontevreden bedrijven laag.

De tweede groep bevat elementen waarvoor naast een groot aandeel tevreden ondernemingen ook een relatief groot deel enigszins tot zeer ontevreden is. Dit geldt bijvoorbeeld voor de aanwezigheid van talent, met 57 procent tevreden en 24 procent ontevreden bedrijven (gemiddeld een 4,5). Deze tweedeling is mogelijk terug te voeren op het gegeven dat de arbeidsmarktkrapte sterker speelt in een aantal specifieke sectoren.¹⁰ Ook voor de beschikbaarheid van fysieke ruimte en financieringsmogelijkheden is het beeld verdeeld. Beide worden beoordeeld met een 4,0 ('neutraal'). Tegenover financieringsmogelijkheden staat ruim een derde van de bedrijven neutraal, 23 procent enigszins tevreden en 18 procent enigszins ontevreden. Voor de beschikbaarheid van fysieke ruimte is het beeld vergelijkbaar, maar zijn de uitersten groter. Fysieke ruimte is voor sommige bedrijven of sectoren van beperkter belang, terwijl het in sectoren als de industrie en logistiek juist een sterk knellende factor kan zijn.

Voor de laatste groep van elementen geldt dat er meer negatief dan positief gestemde ondernemers zijn, zoals voor de energie-infrastructuur en het sentiment over het bedrijfsleven (respectievelijk 41 om 36 procent en 42 om 33 procent). Deze twee elementen scoren respectievelijk een 3,9 en een 3,8 gemiddeld. De energie-infrastructuur scoort veruit het slechtst van alle infrastructuurcomponenten, iets wat niet verwonderlijk is gezien de gestegen energieprijzen en (zorgen over) netcongestie. Belastingklimaat en faciliterende wetgeving scoren net als vorig jaar het slechtst van alle elementen. Voor belastingklimaat is 46 procent enigszins tot zeer ontevreden en voor faciliterende wetgeving is dat 49 procent. De gemiddelde scores zijn 3,6 respectievelijk 3,5, oftewel enigszins slecht tot slecht. Mogelijk worden onderwerpen als belastingklimaat of regelgeving –waarbij al snel gedacht wordt aan bedrijfs- en administratieve lasten– per definitie minder positief beoordeeld.¹¹

Zes van de elementen zijn ook in de voorgaande editie van de Nederlandse Innovatie Monitor uitgevraagd. In navolging van het algehele rapportcijfer, blijkt de waardering voor al deze elementen licht tot significant gedaald te zijn (zie Figuur 2.4). Kwaliteit van leven, infrastructuur en nabijheid van belanghebbenden scoren nog altijd enigszins goed tot goed. Voor de nabijheid van belanghebbenden is deze daling statistisch insignificant ($p > 0,10$) en door de kleine omvang van de daling vermoedelijk te wijten aan een 'halo-effect' (een mindere waardering voor enkele elementen leidt automatisch tot een achteruitgang in de waardering voor alle elementen). Mogelijk speelt hetzelfde bij de kwaliteit van leven, hoewel deze daling wel statistisch significant is ($p < 0,05$).

De waardering voor de infrastructuur in Nederland is sterk gedaald, met name als gevolg van de lage waardering voor energie-infrastructuur.¹² De aanwezigheid van talent verschuift van enigszins goed (4,8) richting neutraal (4,5), in lijn met de aanhoudende arbeidsmarktkrapte. De elementen belastingklimaat en faciliterende wetgeving – vorig jaar ook de meest negatief beoordeelde elementen – verschuiven dit jaar van iets onder 'neutraal' (3,9 respectievelijk 3,8) verder richting 'enigszins slecht' (3,6 en 3,5).¹³ Deze dalingen zijn significant ($p < 0,01$). Mogelijke verklaringen hiervoor liggen in (voor de toekomst geplande) versoeringen van fiscale regelingen en verhoging van bedrijfslasten, waarbij ook de onzekerheid die bedrijven hierover ervaren al reden tot (grotere) ontevredenheid kunnen zijn.

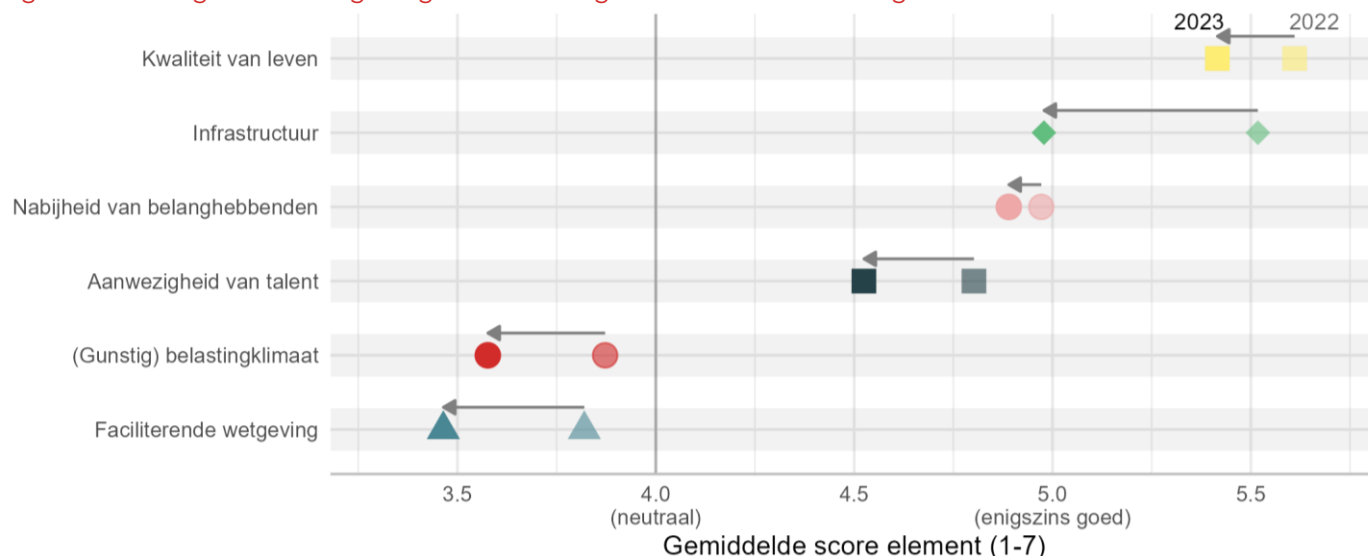
¹⁰ Zie, bijv., Ter Weel & Lensink (2022) en Van Kesteren et al. (2023).

¹¹ Daarbij dekken deze elementen zowel de regels zelf als zaken zoals de stabiliteit ervan en de ontvankelijkheid van de overheid voor de wensen van het bedrijfsleven. Vanwege het gebruik van deze algemene definities zeggen deze elementen dus niet direct iets over specifieke regelingen en/of wetten die als knellend worden ervaren.

¹² Dit jaar is infrastructuur gemeten als gewogen gemiddelde van vier losse componenten (fysiek, digitaal, kennis en energie) in plaats van één algehele score. Mogelijk dat respondenten vorig jaar niet alle subelementen (even sterk) meenamen in hun waardering van de infrastructuur als geheel en dat dit de jaar-op-jaar vergelijking hier vertroebelt.

¹³ Onder respondenten die de Monitor vorig jaar ook invulden is de waardering voor het belastingklimaat marginaal (-0,23, $p < 0,10$) en voor faciliterende wetgeving significant gedaald (-0,31, $p < 0,05$; zie Tabel A.2 in Bijlage A.2). Voor de andere elementen is geen significante daling gevonden bij de respondenten die vorig jaar ook deelnamen ($p > 0,10$).

Figuur 2.4 De gemiddelde gewogen waardering is voor alle elementen gedaald

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Infrastructuur in 2023 als gewogen gemiddelde van fysieke, digitale, kennis- en energie-infrastructuur; in 2022 was infrastructuur één element. Belastingklimaat werd voorgaand jaar uitgevraagd als 'gunstig belastingklimaat' en dit jaar als 'belastingklimaat'.

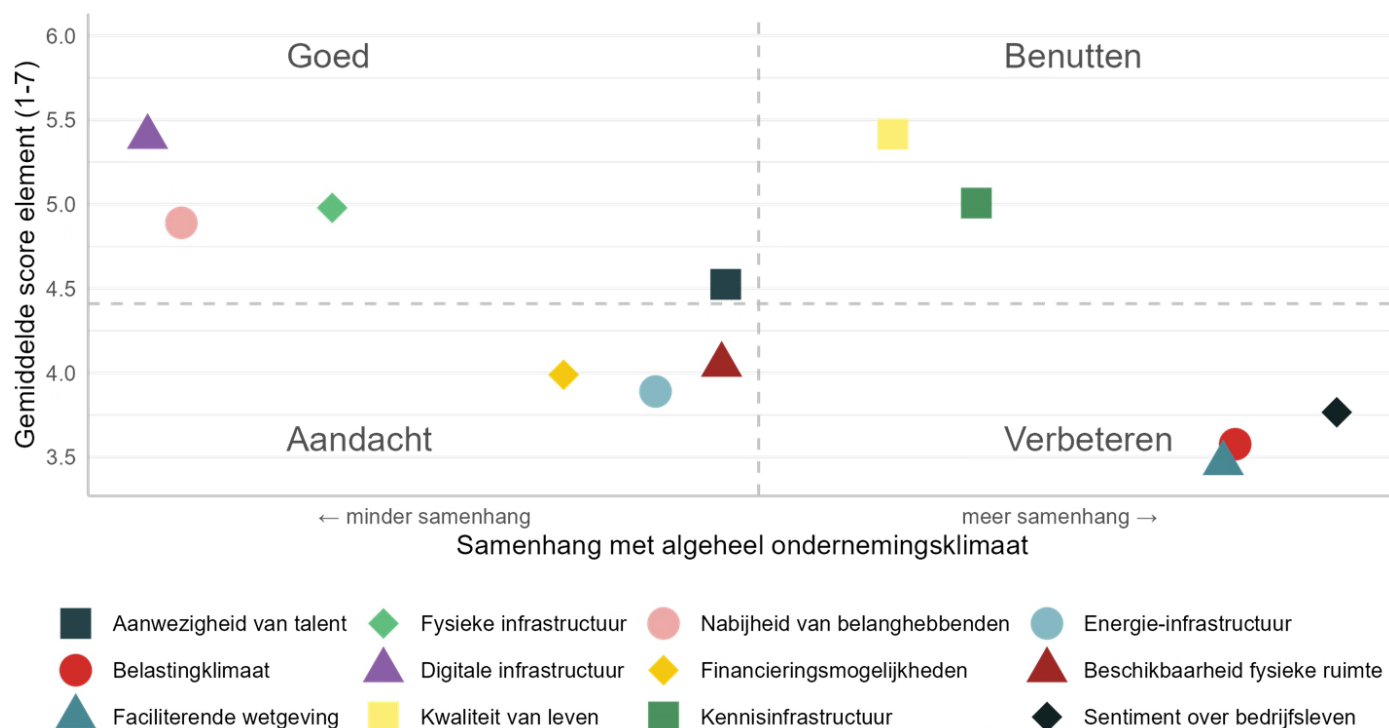
Samenhang tussen het algehele ondernemingsklimaat en de specifieke elementen

Figuur 2.5 toont de gemiddelde score per element van het ondernemingsklimaat en laat zien in hoeverre deze scores samenhangen met het algemene rapportcijfer in een zogenoemde 'prioriteitenmatrix'. Over het algemeen zien we dat elementen die 'slechter' scoren van grotere invloed zijn op het algehele rapportcijfer voor het ondernemingsklimaat – en *vice versa*. Oftewel: het is mogelijk om een neerwaartse lijn te trekken door de verschillende punten in de prioriteitenmatrix. Dit betekent dat elementen waar het bedrijfsleven ontevreden over is een grote(re) stempel drukken op de algehele tevredenheid, terwijl voor positief beoordeelde randvoorwaarden geldt dat deze minder op de voorgrond treden in de vorming van het algehele oordeel.

Uitzondering op deze regel zijn de kennisinfrastructuur en de kwaliteit van leven, die beide zowel bovengemiddeld positief beoordeeld ('enigszins goed' tot 'goed') worden als relatief sterk samenhangen met de algehele perceptie van bedrijven. Dit betekent dat bedrijven die deze randvoorwaarden goed beoordelen ook positiever zijn over het algehele Nederlandse ondernemingsklimaat. Deze elementen kunnen worden aangemerkt als belangrijke pijlers van het Nederlandse ondernemingsklimaat en vallen in het kwadrant 'benutten'. De elementen digitale infrastructuur, nabijheid van belanghebbenden en fysieke infrastructuur scoren ook bovengemiddeld ('enigszins goed' tot 'goed'). De samenhang met de algehele tevredenheid is echter beperkter waarmee dit niet de belangrijkste graadmeters voor het algehele rapportcijfer zijn.

Het sentiment over het bedrijfsleven, belastingklimaat en faciliterende wetgeving scoren onder het gemiddelde ('enigszins slecht' tot 'neutraal') en zijn daarnaast van relatief grote invloed op het algemene rapportcijfer. Deze elementen vormen de voornaamste verbeterpunten voor het Nederlandse ondernemingsklimaat. Vorig jaar golden faciliterende wetgeving, belastingklimaat en samenhang in de maatschappij (waaronder het sentiment over het bedrijfsleven) ook al als belangrijke verbeterpunten (De Jong et al., 2022). Deze elementen zijn voor veel verschillende (typen) ondernemingen van belang en komen daardoor eerder naar voren als algemene verbeterpunten.

Figuur 2.5 Wetgeving, belastingklimaat en sentiment over bedrijfsleven belangrijkste verbeterpunten

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Ten slotte bevindt een groep elementen zich min of meer in het midden van de matrix. Het gaat hierbij om financieringsmogelijkheden, energie-infrastructuur, de beschikbaarheid van fysieke ruimte en de aanwezigheid van talent. Dit zijn precies de elementen waarover naast een aanzienlijke groep overwegend tevreden bedrijven ook een aantal overwegend ontevreden bedrijven bestaan (zie Figuur 2.3). Deze elementen verdienen aandacht omdat de waardering relatief laag is ('neutraal' tot 'enigszins slecht'). Ze correleren niet in dezelfde mate met het algemene rapportcijfer als de elementen in het verbeterkwadrant, wat deels kan komen doordat ze niet voor alle bedrijven even relevant zijn.

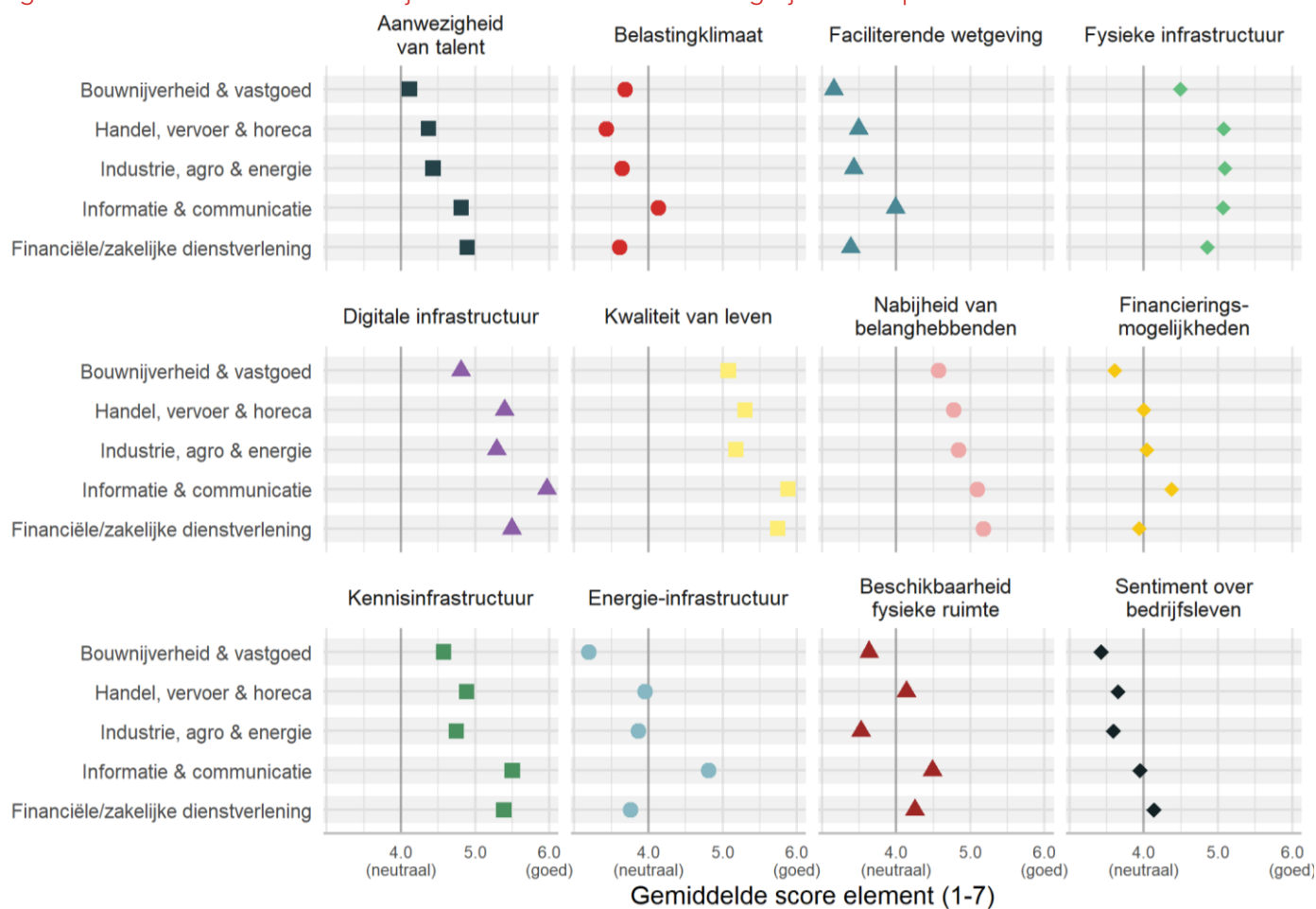
Uitsplitsingen tevredenheid elementen ondernemingsklimaat per sector

Uitgesplitst naar sector zien we dat er over het algemeen *geen* grote sectorale verschillen zijn over de tevredenheid voor de diverse elementen (zie Figuur 2.6). Voor veel elementen is het oordeel in de ICT-sector en de zakelijke & financiële dienstverlening bovengemiddeld positief, net zoals voor het algehele rapportcijfer het geval is. Wanneer we de bedrijvenpopulatie langs deze lijn opdelen, dan blijken deze twee sectoren over de helft van de randvoorwaarden van het ondernemingsklimaat significant positiever gestemd te zijn ($p < 0,05$). Dit geldt met name voor het sentiment over het bedrijfsleven (+0,79), de beschikbaarheid van fysieke ruimte (+0,43) en de energie-infrastructuur (+0,36).

De grootste sectorale verschillen zijn zichtbaar op het oordeel over de energie-infrastructuur. Ook op dit element is de informatie- & communicatiesector het meest positief, wat suggereert dat de hogere energieprijzen en netcongestie (voorlopig) nog aan veel bedrijven in deze sector voorbij gaan. Anderzijds is de bouwnijverheid & vastgoed het meest negatief over de energie-infrastructuur. Dit wordt mogelijk verklaard doordat deze sector als eerste (en vaker) geconfronteerd wordt met problemen rondom het verkrijgen van stroomaansluitingen, bijvoorbeeld bij de aanleg van nieuwbouwwijken of de uitbreiding en/of vergroening van bedrijventerreinen.

Ook voor het belastingklimaat (+0,39), de kennisinfrastructuur (+0,30) en kwaliteit van leven (+0,29) zijn de informatie & communicatie en zakelijke & financiële dienstverlening significant positiever gestemd. Deze elementen zijn voor deze arbeidsintensieve sectoren mogelijk ook van (relatief) groot belang bij de keuze waar een bedrijfsonderdeel gevestigd wordt of waar nieuwe investeringen plaatsvinden. Ook voor de aanwezigheid van talent zijn de ICT- en dienstverlenende sectoren positiever gestemd, maar dit verschil is niet significant. Hetzelfde geldt voor de digitale infrastructuur waarvoor de ICT-sector wederom een relatief hoge waardering heeft.

Figuur 2.6 De ICT-sector en zakelijke & financiële dienstverlening zijn relatief positief over de meeste elementen

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

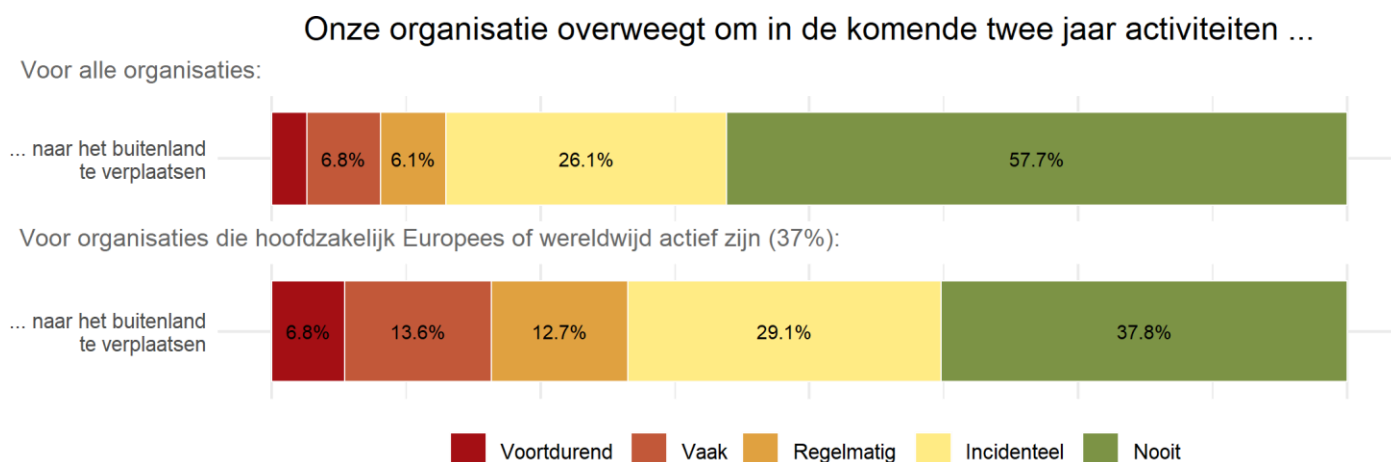
Verplaatsen activiteiten naar of vanuit het buitenland

De respondenten zijn ook gevraagd of hun organisatie overweegt om activiteiten naar of vanuit het buitenland te verplaatsen.¹⁴ Voor alle organisaties geldt dat een ruime meerderheid van 58 procent niet overweegt om dit in de komende twee jaar te doen (Figuur 2.7). Anderzijds overweegt 10 procent het juist vaak tot voortdurend. Nog eens 6 procent doet dit regelmatig en 26 procent overweegt het incidenteel. Vorig jaar was 18 procent het eens met de stelling dat hun organisatie *regelmatig* overwoog om activiteiten naar het buitenland te verplaatsen (Figuur B.1). Destijds werd niet gespecificeerd of het bedrijf dat de komende twee jaar overwoog. Met 16 procent dat dit jaar verplaatsing op z'n minst regelmatig overweegt lijken de resultaten niet veel verschoven.

¹⁴ Het is belangrijk om te benadrukken dat het hier ook kan gaan om verplaatsing van een deel van de bedrijfsactiviteiten en dit dus niet per se betekent dat deze bedrijven een volledig vertrek (of volledige komst) overwegen.

Onder organisaties die hoofdzakelijk internationaal actief zijn – zo'n 37 procent van de populatie – overweegt 7 procent voortdurend het verplaatsen van activiteiten naar het buitenland, 14 procent doet dit vaak, 13 procent regelmatig en nog eens 29 procent incidenteel. Bij de resterende 38 procent wordt dat nooit overwogen. In 2022 gold voor deze groep internationale bedrijven dat 26 procent het enigszins tot zeer eens wat met de stelling *regelmatig* te overwegen activiteiten te verplaatsen (Figuur B.1). Deze overwegingen lijken dus sterker te worden met dit jaar 33 procent dat op z'n minst regelmatig overweegt de komende twee jaar activiteiten te verplaatsen.¹⁵

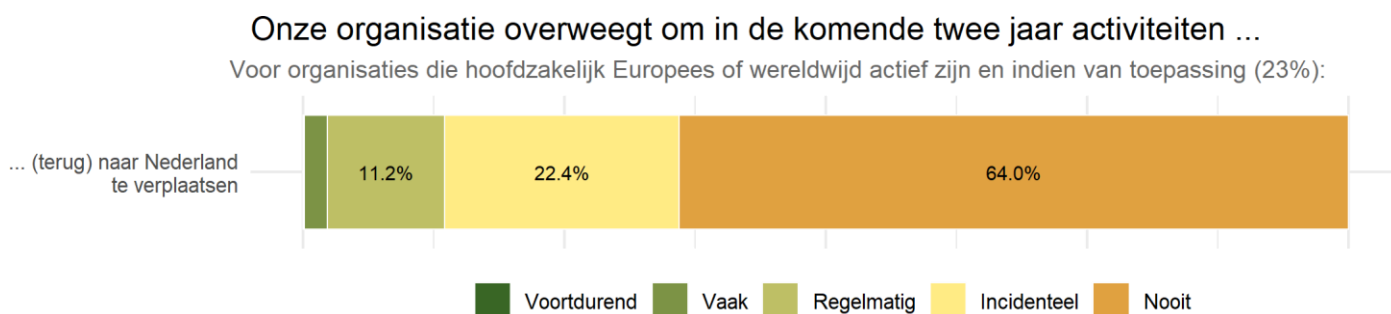
Figuur 2.7 Meerderheid van de bedrijven overweegt niet om activiteiten naar het buitenland te verplaatsen

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Van de bedrijven die voornamelijk Europees of wereldwijd opereren en de mogelijkheid hebben om buitenlandse activiteiten naar Nederland te verplaatsen, wat geldt voor ongeveer 23 procent van de bedrijvenpopulatie, overweegt slechts 2 procent dit vaak of voortdurend te doen (zie Figuur 2.8). Daarnaast denkt 11 procent van deze groep er regelmatig over na, en doet ruim 22 procent dit af en toe. Voor de overige 64 procent van de internationaal opererende bedrijven waarop deze stelling van toepassing is, geldt dat zij nooit overwegen om hun activiteiten naar Nederland (terug) te verplaatsen.

Figuur 2.8 Ook het op korte termijn terughalen van activiteiten wordt niet vaak overwogen

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Respondenten die antwoorden dat deze stelling niet van toepassing is, zijn niet meegenomen in de figuur. Dit gaat om 38,4 procent van de organisaties die hoofdzakelijk Europees of wereldwijd actief zijn.

¹⁵ Uit onderzoek van het CBS (2022) blijkt dat het verplaatsen van bedrijfsonderdelen naar het buitenland in beperkte omvang voorkomt en dat het aandeel bedrijven dat minimaal één onderdeel verplaatste tussen 2014-2016 en 2018-2020 is afgenomen (6,0 tegenover 4,2 procent). Dit suggereert dat een overweging om te verplaatsen niet in alle gevallen direct leidt tot een daadwerkelijke verplaatsing.

Hierbij moet worden opgemerkt dat de percentages over het mogelijk verplaatsen of juist terughalen van activiteiten niet een-op-een met elkaar te vergelijken zijn. Ten eerste gaan zij niet in op de omvang van de verplaatsing: het kan gaan om enkele teams, volledige productielijnen of zelfs de gehele onderneming. Daarnaast is het beeld over de mogelijke komst van bedrijven onvolledig, omdat niet aan buitenlandse ondernemingen is gevraagd of zij overwegen om activiteiten naar Nederland te verplaatsen maar enkel aan Nederlandse ondernemingen of zij voornemens zijn om activiteiten terug te halen. Tot slot geldt dat beide stellingen slechts betrekking hebben op het verplaatsen van *bestaande* bedrijfsactiviteiten in binnen- of buitenland terwijl ook investeringsbeslissingen voor *nieuwe* activiteiten (van bestaande bedrijven) relevant zijn.

Relatie tussen overweging om bedrijfsactiviteiten te verplaatsen en ondernemingsklimaat

De overweging om bedrijfsactiviteiten naar het buitenland te verplaatsen is niet noodzakelijk gerelateerd aan de perceptie van het bedrijf over het ondernemingsklimaat, maar kan ook gedreven worden door bedrijfseconomische redenen zoals kostenbesparingen, toegang tot nieuwe markten, risicospreiding etc. Wel is er sprake van een significant lagere tevredenheid met het algehele ondernemingsklimaat onder bedrijven die verplaatsing vaker overwegen (Tabel 2.2).

Bedrijven die nooit overwegen te vertrekken geven het Nederlandse ondernemingsklimaat een significant hoger rapportcijfer (+0,2), wat afloopt naarmate bedrijven juist wel én frequenter nadenken over het verplaatsen van activiteiten naar het buitenland. Bedrijven die dit incidenteel doen zijn niet significant verschillend van het gemiddelde, terwijl het voor ondernemingen die dit op z'n minst regelmatig doen substantieel onder het gemiddelde ligt (-0,8). Voor de selectie bedrijven die hoofdzakelijk internationaal actief zijn is er eenzelfde patroon. Internationale organisaties die het nooit overwegen geven een bovengemiddeld rapportcijfer (+0,6) en onder bedrijven die het regelmatig, vaak of voortdurend overwegen ligt dit juist significant lager (-0,8). Voor het (terug) verplaatsen van activiteiten *naar Nederland* zien we dat bedrijven die dit nooit overwegen het Nederlandse ondernemingsklimaat slechter beoordelen (-0,4) dan het gemiddelde onder de bedrijven die Europees of wereldwijd actief zijn.

Tabel 2.2 Organisaties die vaker overwegen te vertrekken zijn minder tevreden met het ondernemingsklimaat

Voor alle organisaties			
Gemiddeld rapportcijfer voor het Nederlandse ondernemingsklimaat			6,4
Naar het buitenland verplaatsen			
Nooit	+0,2	***	
Incidenteel	-		
Regelmatig/Vaak/Voortdurend	-0,8	***	
Voor organisaties die hoofdzakelijk Europees of wereldwijd actief zijn (37%)			
Gemiddeld rapportcijfer voor het Nederlandse ondernemingsklimaat			6,2
Naar het buitenland verplaatsen		(Terug) naar Nederland verplaatsen	
-	-	Niet van toepassing	-
Nooit	+0,6	Nooit	-0,4 *
Incidenteel	-	Incidenteel	-
Regelmatig/Vaak/Voortdurend	-0,8	Regelmatig/Vaak/Voortdurend	-

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

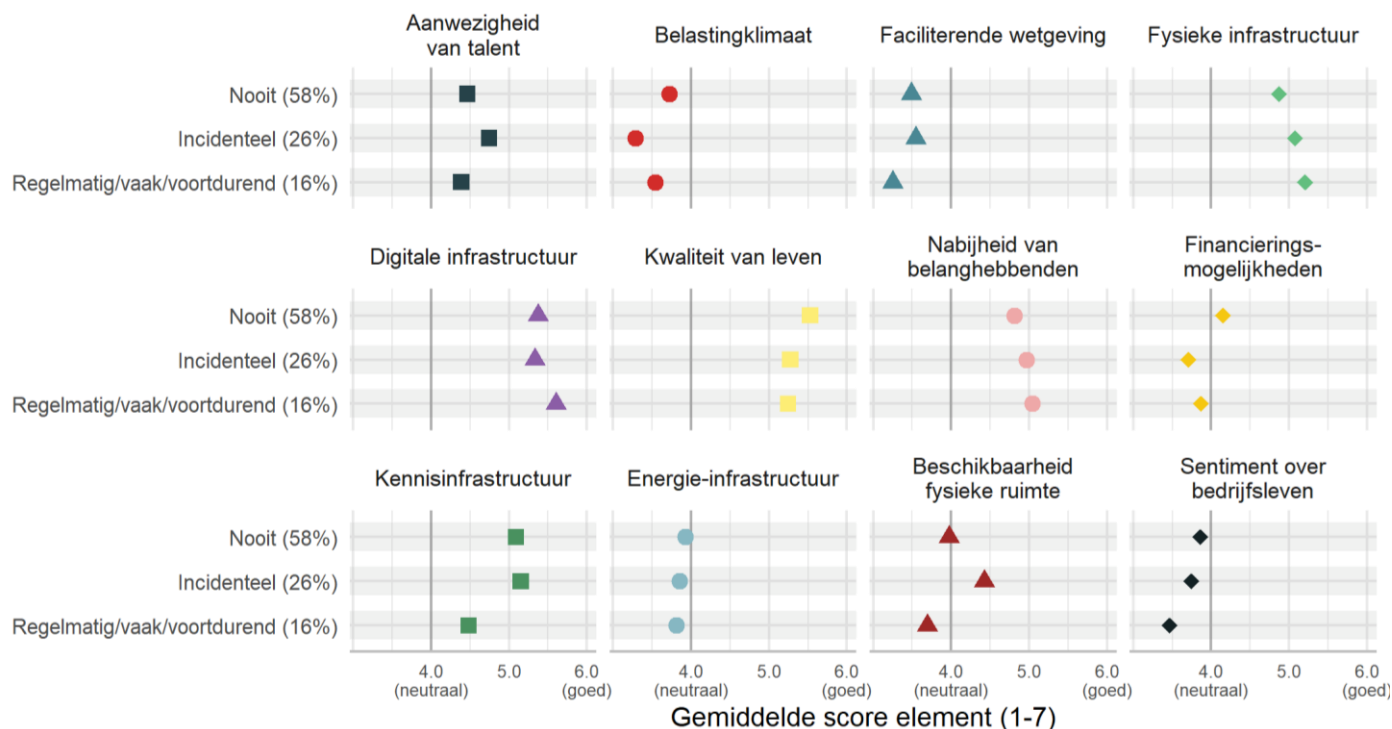
Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001.

Box 2.1 Verplaatsingsoverweging gecorrigeerd voor bedrijfskenmerken

Gecorrigeerd voor de overige bedrijfskenmerken zijn een aantal factoren significant van invloed op de overwegingen van bedrijven om al dan niet activiteiten naar het buitenland te verplaatsen (zie Tabel B.3). De belangrijkste factor op het aandeel dat dit regelmatig, vaak of voortdurend overweegt is of een bedrijf hoofdzakelijk internationaal actief is. Het gecorrigeerde aandeel dat het op z'n minst regelmatig overweegt ligt +18 procentpunt boven het gemiddelde. Bedrijven die enkel lokaal of regionaal of alleen binnenslands actief zijn overwegen significant minder vaak om te vertrekken (respectievelijk -19 en -6 procentpunt).¹⁶ De op een-na-belangrijkste factor is of een bedrijf dat van de WBSO-regeling gebruikmaakt (+17 procentpunt boven het gemiddelde aandeel). Mogelijk is de stap naar het buitenland gemakkelijker voor bedrijven die al succesvol zijn of voldoende innovatief potentieel hebben opgebouwd. Ook de regio waarin het bedrijf opereert is een belangrijke factor. Controlerend voor onder andere internationale activiteiten, omvang en sector blijkt dat een significant groter aandeel van de bedrijven uit de zuidelijke provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg regelmatig of vaker overweegt te vertrekken (+11 procentpunt). Mogelijk speelt de (gelijktalige) grensregio hierin een rol. Voor micro-organisaties met maximaal 10 medewerkers geldt een significant hoger aandeel dat regelmatig of vaker overweegt activiteiten te verplaatsen (+5 procentpunt), deze bedrijven zijn vanwege hun geringe omvang mogelijk mobieler. Bij bedrijven met 11 tot 49 werknemers ligt het juist -3 procentpunt onder het gemiddelde. Voor de sector en productiviteit, gemeten als omzet per medewerker, zijn geen significante verschillen ($p > 0,10$).

Op een aantal elementen van het vestigingsklimaat blijken bedrijven die vaker overwegen activiteiten te verplaatsen een negatiever oordeel te hebben (Figuur 2.9). Dit geldt bijvoorbeeld voor de elementen faciliterende wetgeving, sentiment over het bedrijfsleven, kennisinfrastructuur en beschikbaarheid van fysieke ruimte. De eerste twee bleken eerder ondergemiddeld te worden beoordeeld en belangrijke verbeterpunten te zijn voor de algemene tevredenheid over het ondernemingsklimaat (zie Figuur 2.5). Het andere verbeterpunt, het belastingklimaat, lijkt voorsnog niet sterk gerelateerd aan de verplaatsoverweging, net zoals de andere elementen, maar op basis van deze verkennende analyse kunnen daar geen harde conclusie aan verbonden worden.

Figuur 2.9 Bedrijven die verplaatsing overwegen zijn negatiever over de kennisinfra, sentiment en ruimte

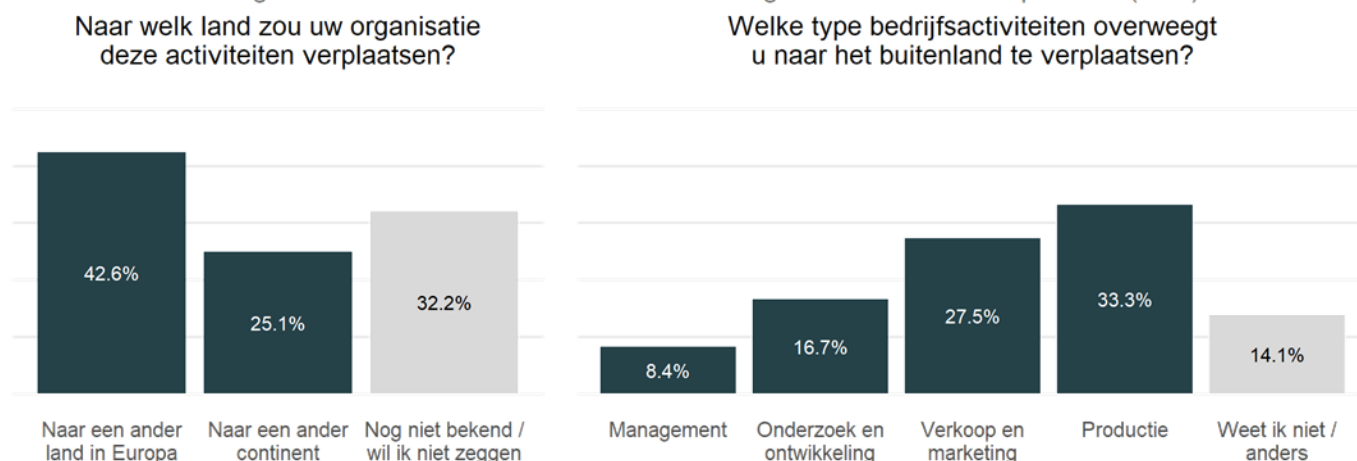
Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

¹⁶ Voor lokaal en regionaal opererende bedrijven komt het geschatte percentage dat dit regelmatig of vaker overweegt onder de nul, wat (bij benadering) neerkomt op dat deze bedrijven nooit overwegen om activiteiten te verplaatsen.

Van de 42 procent ondernemingen die op z'n minst incidenteel overweegt om de komende twee jaar activiteiten naar het buitenland te verplaatsen denkt 43 procent aan een ander Europees land en 25 procent aan een ander continent (Figuur 2.10). Bij bijna een op de drie is nog geen duidelijke bestemming bekend of wil men deze niet kenbaar maken. Bedrijven overwegen met name productie en verkoop/marketing te verplaatsen. Voor ondernemingen die een ander continent op het oog hebben zijn daarnaast ook de onderzoeks- en ontwikkelingsactiviteiten relatief veel gekozen werkzaamheden om te verplaatsen (Figuur B.3).

Figuur 2.10 Productieactiviteiten worden het vaakst overwogen om uit Nederland te verplaatsen

Voor organisaties die minimaal incidenteel overwegen activiteiten te verplaatsen (42%):

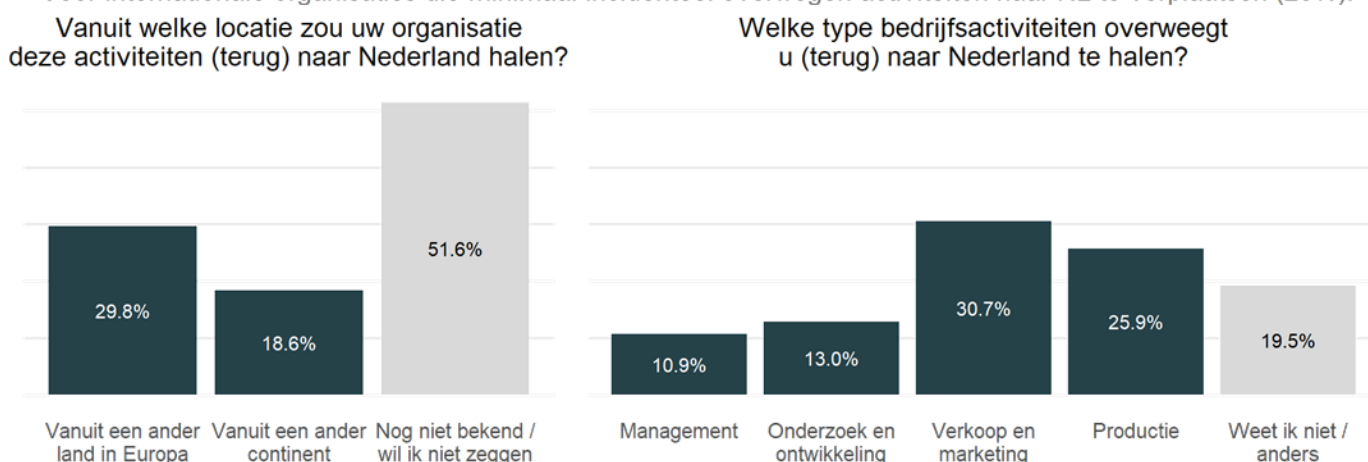

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Onder de 23 procent bedrijven die met name internationaal actief is en op z'n minst incidenteel overweegt activiteiten naar Nederland te verplaatsen zijn de plannen minder concreet (Figuur 2.11). Ruim de helft weet nog niet vanuit welk land het activiteiten denkt te verplaatsen en ook het type activiteit dat verplaatst moet worden is relatief onbekend. Voor het terughalen van activiteiten vanuit een ander Europees land gaat het met name om verkoop-/marketing- en managementactiviteiten. Vanuit andere continenten wordt met name het verplaatsen van productie (incidenteel) overwogen. Dit laatste past in de vergrote aandacht van *reshoring* en het verkorten van toeleveringsketens, met name als reactie op de coronapandemie (zie, bijv., Sociaal-Economische Raad, 2021).

Figuur 2.11 Het verplaatsen van activiteiten (terug) naar Nederland is nog uiterst onzeker

Voor internationale organisaties die minimaal incidenteel overwegen activiteiten naar NL te verplaatsen (23%):

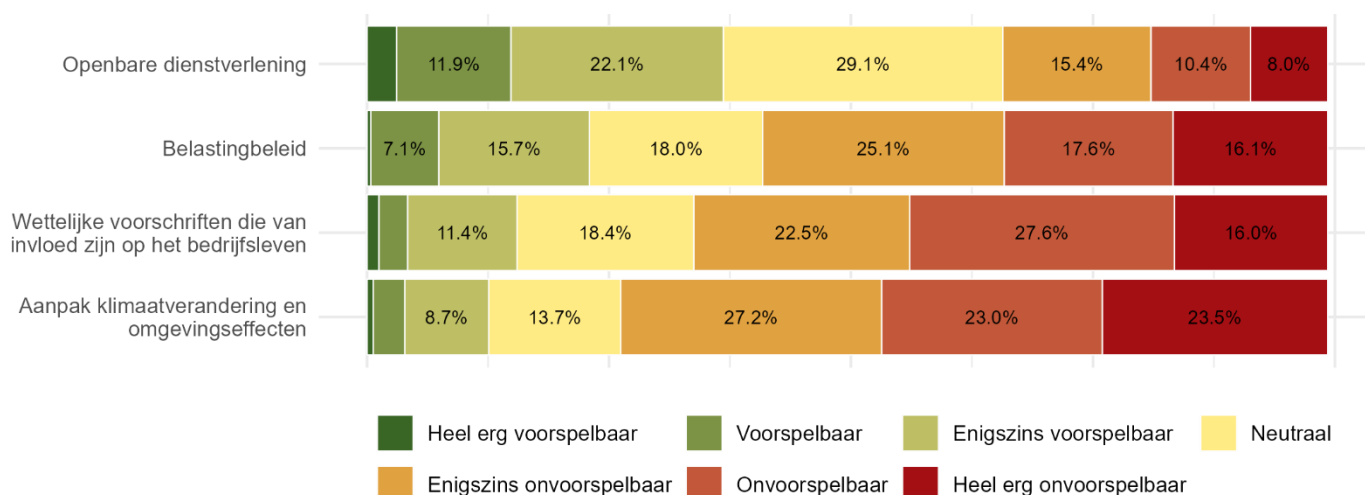

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Overheidsbeleid en (internationale) regelgeving

Tot slot zijn er enkele stellingen voorgelegd over het Nederlandse overheidsbeleid en over hoe Nederlandse regelgeving zich verhoudt (en volgens bedrijven dient te verhouden) tegenover internationale regelgeving. Ten eerste is gevraagd naar de gepercipieerde voorspelbaarheid van het Nederlandse overheidsbeleid op verschillende beleidsthema's (Figuur 2.12). De aanpak van klimaatverandering en omgevingseffecten wordt in overgrote mate gezien als onvoorspelbaar door het Nederlandse bedrijfsleven. Bijna een kwart vindt het heel erg onvoorspelbaar en nog eens de helft (enigszins) onvoorspelbaar. Bij dit thema kan onder andere gedacht worden aan bedrijvenbeleid omtrent milieueisen, groene subsidies of het tegengaan van stikstofuitstoot. Ook wettelijke voorschriften en in mindere mate het belastingbeleid worden gezien als onberekenbaar (66 respectievelijk 59 procent vindt het enigszins tot zeer onvoorspelbaar). Op het gebied van openbare dienstverlening is het oordeel in evenwicht: 29 procent is neutraal terwijl 37 procent de dienstverlening beoordeelt als (enigszins/zeer) voorspelbaar en 34 procent juist als (enigszins/zeer) onvoorspelbaar.

Figuur 2.12 Met name klimaat- en milieubeleid wordt gezien als onvoorspelbaar

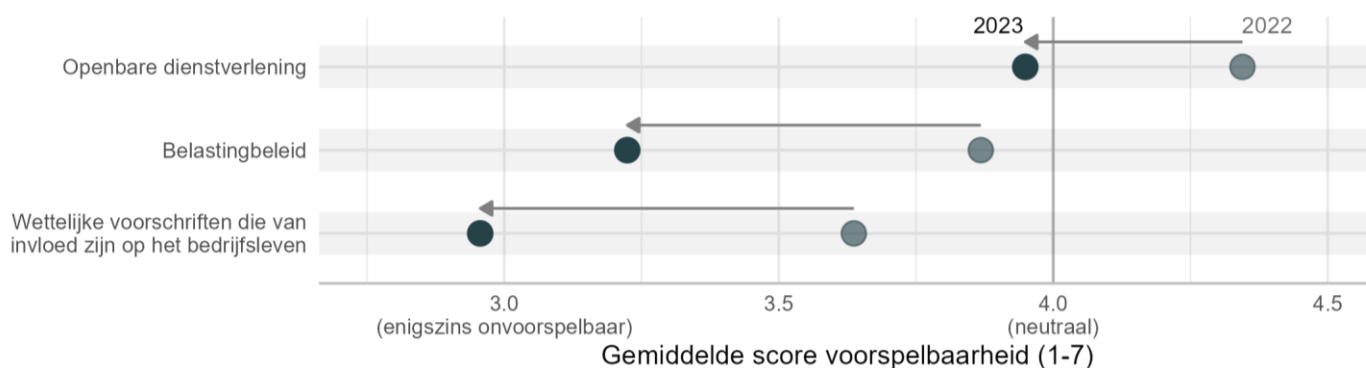

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

De voorspelbaarheid van het overheidsbeleid is volgens het bedrijfsleven het afgelopen jaar afgenomen (Figuur 2.13). Alle drie de thema's die vorig jaar ook zijn beoordeeld zijn in min of meer dezelfde mate achteruitgegaan in termen van voorspelbaarheid. Openbare dienstverlening – vorig jaar ook al het beste beoordeeld, destijds van elf thema's – is het minst gedaald: van 4,3 (neutraal tot enigszins voorspelbaar) naar 3,9 (neutraal). Het belastingbeleid en wettelijke voorschriften zijn beide gedaald van iets onder neutraal (3,9 respectievelijk 3,6) richting enigszins onvoorspelbaar (3,2 respectievelijk 3,0).¹⁷

¹⁷ Onder respondenten die de Monitor vorig jaar ook invulden is de voorspelbaarheid van alle drie de thema's significant gedaald ($p < 0,05$ of $p < 0,10$; zie Tabel A.1 in Bijlage A.2). Uit een panelanalyse blijkt dat de voorspelbaarheid is gedaald met 0,3 tot 0,4 punten (op een schaal van 1 tot 7).

Figuur 2.13 Volgens het bedrijfsleven is de voorspelbaarheid van het Nederlandse overheidsbeleid verslechterd

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: De voorspelbaarheid van de 'aanpak van klimaatverandering en omgevingseffecten' is vorig jaar niet uitgevraagd.

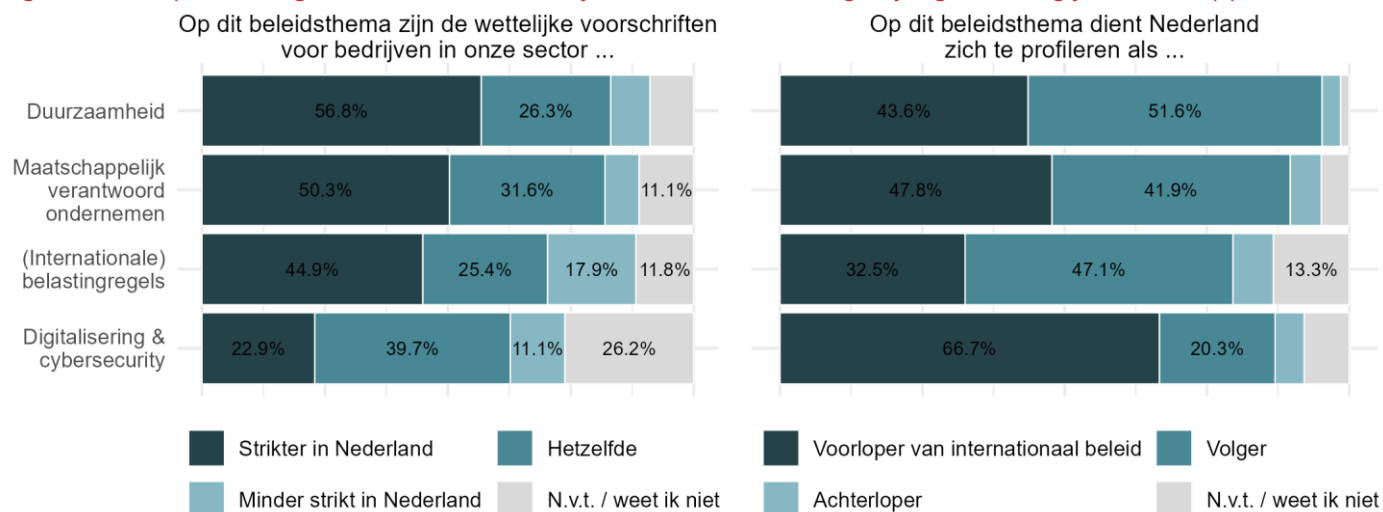
Dit jaar is voor het eerst gevraagd in hoeverre het bedrijfsleven vindt dat het beleid in Nederland strikter is dan in het buitenland en of Nederland voorloper, volger of achterloper dient te zijn. Van de organisaties die hoofdzakelijk internationaal actief zijn meent een groot deel dat de wettelijke voorschriften voor hun sector in Nederland strikter zijn op het gebied van verduurzaming en maatschappelijk verantwoord ondernemen (linkerpaneel Figuur 2.14). Voor verduurzaming geldt dat bijna 57 procent het beleid in Nederland strikter vindt en ruim 26 procent meent dat de striktheid hetzelfde is als in het buitenland. Onder het gehele bedrijfsleven, inclusief organisaties die enkel binnen Nederland actief zijn, is het aandeel dat het duurzaamheidsbeleid als relatief strikt beoordeelt nog groter: ruim 62 procent (Figuur B.2).

Voor maatschappelijk verantwoord ondernemen gaat het om de helft (50 procent) dat Nederland strikter vindt en 32 procent dat Nederlands beleid gelijk vindt. Voor (internationale) belastingregels is er een relatief groot aandeel dat meent dat regels in Nederland minder strikt zijn (18 procent), maar nog altijd zijn de groepen die het strikter (45 procent) of hetzelfde (25 procent) vinden groter. Onder het gehele bedrijfsleven, is dit patroon hetzelfde (38 procent strikter, 22 procent hetzelfde en 19 minder strikt, zie Figuur B.2). Op het gebied van digitalisering en cybersecurity geldt dat 40 procent van de internationale ondernemingen regelgeving in Nederland even streng vindt als in het buitenland. Ook op dit beleidsthema is de groep die het strikter vindt (23 procent) groter dan de groep die meent dat Nederlands beleid minder strikt is dan in het buitenland (11 procent).

Voor dezelfde thema's is ook gevraagd of Nederland zich dient te profileren als voorloper, volger of achterloper op internationaal beleid (rechter paneel Figuur 2.14). Juist op het thema digitalisering en cybersecurity, waar Nederlands beleid als het minst strikt wordt ervaren, wenst 67 procent van de internationale bedrijven dat Nederland voorloper dient te zijn. Nog eens 20 procent voorziet een positie als volger van internationale regels op dit vlak. Ondernemingen die enkel binnenslands actief zijn wensen in mindere mate dat Nederland voorloper is op dit gebied (57 procent; Figuur B.2). Mogelijk gelden digitalisering en cybersecurity als een 'positieve' randvoorwaarde van het ondernemingsklimaat en wordt dit minder ervaren als regeldruk vanuit de overheid. Voor (internationale) belastingregels wenst bijna de helft van de internationale bedrijven (47 procent) dat Nederland optreedt als volger van regels uit of overeengekomen met het buitenland. Nog eens een derde (33 procent) meent dat Nederland de positie van voorloper in zou moeten nemen. Een voorbeeld van internationale belastingregels is de ondergrens van 15 procent vennootschapsbelasting zoals afgesproken in een OESO-akkoord uit 2021.¹⁸

¹⁸ Zie <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-july-2021.htm>

Figuur 2.14 Op belastingbeleid wenst het bedrijfsleven harmonisering, bij digitalisering juist een koppositie

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

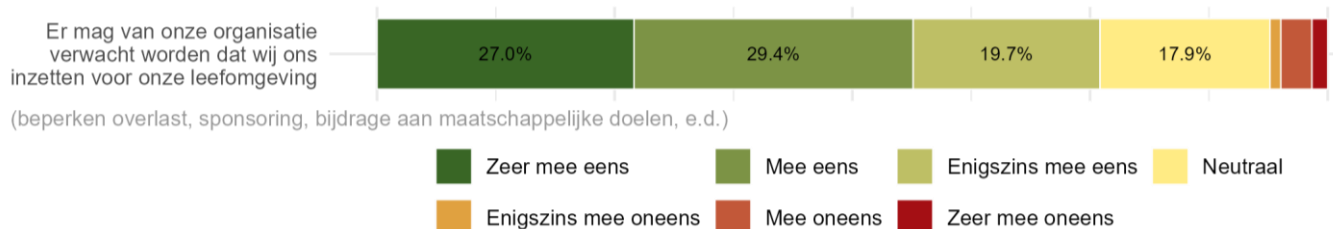
Noot: Voor organisaties die hoofdzakelijk Europees of wereldwijd actief zijn (37 procent van de gewogen populatie).

Voor duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen is er min of meer een evenwicht tussen organisaties die wensen dat Nederland voorloper dan wel volger dient te zijn.¹⁹ Voor het thema duurzaamheid, waar Nederlands beleid in overgrote mate wordt beoordeeld als relatief strikt, beoogt 44 procent een voorloperpositie en 52 procent die van volger. Voorbeelden van het spanningsveld tussen voorloper en volger op dit vlak zijn mogelijk het nationale Klimaatakkoord tegenover de Europese *Green Deal* en de nationale CO₂-heffing versus het Europese Emissiehandelssysteem. Voor maatschappelijk verantwoord ondernemen gaat het om 48 procent dat wenst dat het nationale beleid vooroploopt op het buitenland terwijl 42 procent voorziet dat Nederland internationaal beleid dient te volgen. Voor geen van de thema's kiest een significant deel van het bedrijfsleven voor een positie als achterloper op internationaal beleid.

Maatschappelijke bijdrage leefomgeving

Tot slot is ondernemingen gevraagd of zij menen dat van hun organisatie verwacht mag worden dat zij zich inzetten voor hun leefomgeving. Ruim drie op de vier bedrijven (76 procent) is het enigszins tot zeer eens met deze stelling (Figuur 2.15). Nog eens 18 procent staat neutraal tegenover dit standpunt. Slechts de resterende 6 procent is het hier enigszins tot zeer mee oneens en meent dat het beperken van overlast, sponsoring, bijdrage aan maatschappelijke doelen en dergelijke –de gegeven voorbeelden bij de stelling– niet van deze organisaties verwacht mag worden.

Figuur 2.15 Vrijwel alle organisaties vinden dat verwacht mag worden dat zij zich inzetten voor hun leefomgeving

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

¹⁹ Duurzaamheid wordt vaak gelijkgesteld aan maatschappelijk verantwoord ondernemen, maar in deze context verwijst het specifiek naar de wettelijke voorschriften die gericht zijn op het verbeteren van de milieuprestaties van bedrijven.

2.3 Synthese

Uit de microanalyse blijkt dat bedrijven het Nederlandse ondernemingsklimaat nog altijd een voldoende geven, maar dat de waardering dit jaar wel is gedaald. Dit geldt zowel in algemene zin als op specifieke elementen, zoals voor de aanwezigheid van talent, (gunstig) belastingklimaat en faciliterende wetgeving. Voor deze laatste twee elementen geldt tevens dat het belangrijke graadmeters voor de algehele tevredenheid zijn. De waardering voor de kwaliteit van leven en de kennisinfrastructuur zijn daarentegen overwegend positief en ook belangrijk voor de algehele waardering. Eenzelfde verslechtering is zichtbaar voor de gepercipieerde voorspelbaarheid van het overheidsbeleid op terreinen als openbare dienstverlening, belastingbeleid en wettelijke voorschriften die van invloed zijn op het bedrijfsleven. Het minst voorspelbare beleidsterrein blijkt de aanpak van klimaatverandering en omgevingseffecten.

Het ondernemingsklimaat en de elementen daarbinnen worden relatief goed beoordeeld door bedrijfstakken met voornamelijk kantoorfuncties, ofwel de informatie- & communicatiesector en zakelijke & financiële dienstverlening. Deze sectoren zijn met name bovengemiddeld positief over de kwaliteit van leven en de kennisinfrastructuur. Specifiek voor de informatie- & communicatiesector geldt ook een hogere beoordeling voor het belastingklimaat en faciliterende wetgeving. Binnen de industrie, agro & energie en de bouwnijverheid & vastgoed is men juist negatiever over de beschikbaarheid van fysieke ruimte en door de bouw wordt ook de energie-infrastructuur significant lager beoordeeld.

Het op korte termijn verplaatsen van bedrijfsactiviteiten naar het buitenland wordt in beperkte mate overwogen en de overwegingen die bestaan zijn (vaak) nog niet concreet uitgewerkt. Bedrijven die het vaker overwegen blijken negatiever gestemd over het ondernemingsklimaat in het algemeen, wat suggereert dat dit één van de factoren achter de overweging is. Bedrijven die dit overwegen geven vooral een lagere beoordeling aan de faciliterende wetgeving, de beschikbaarheid van fysieke ruimte, de kennisinfrastructuur en het sentiment over het bedrijfsleven.

Het bedrijfsleven ervaart het duurzaamheidsbeleid en de wettelijke voorschriften rondom maatschappelijk verantwoord ondernemen in Nederland als strikter dan in het buitenland. Voor belastingregels is dit in minder mate het geval, maar nog steeds is het aandeel dat Nederland op belastingbeleid strikter vindt dan het buitenland groter dan het aandeel dat Nederland als minder strikt ziet. Voor de wettelijke voorschriften op het gebied van digitalisering en cybersecurity ziet het grootste deel van de bedrijven Nederland juist als minder strikt. Op dit punt wensen bedrijven dat Nederland zich profileert als voorloper van internationaal beleid, terwijl voor (internationale) belastingregels voornamelijk harmonisatie (een rol van volger) wordt beoogd.

3 Bedrijvigheid in Nederland

De bedrijfsdynamiek in Nederland is over het algemeen stabiel, met uitzondering van het voorgaande jaar dat sterk beïnvloed werd door bijzondere macro-economische omstandigheden. De ICT-, zakelijke- en financiële sectoren en de Randstad tonen de meeste bedrijfsdynamiek. Op sectorniveau correleert dit met de waardering van het ondernemingsklimaat, hoewel deze correlatie niet als causaal moet worden opgevat.

Dit hoofdstuk beantwoordt de vraag "Welke effecten heeft het ondernemingsklimaat op de bedrijvigheid?". Hiervoor wordt een meso-analyse uitgevoerd van de bedrijfsdynamiek (als proxy voor marktwerking) in Nederland op sectoraal en regionaal niveau en de correlatie van deze dynamiek met percepties over het ondernemingsklimaat. Een sterk ondernemingsklimaat bevordert in theorie de marktwerking, bijvoorbeeld door het verlagen van toetredingsdrempels, het bieden van veel winstgevende investeringsmogelijkheden en kansen voor (nieuwe) ondernemingen. Deze analyse concentreert zich dus op het tweede blok van het conceptuele model uit de inleiding (bedrijfsactiviteit en ondernemerschap), met de nadruk op het element marktwerking en op de verbanden tussen de eerste twee blokken.

3.1 Onderzoeksmethode en databronnen

De meso-analyse maakt primair gebruik van gegevens over bedrijvigheid in Nederland beschikbaar via StatLine van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De focus ligt hierbij op vier indicatoren van bedrijfsdynamiek: bedrijfsoprichtingen, -opheffingen, turbulentie (som van oprichtingen en opheffingen) en snelgroeiende bedrijven.²⁰ De tijdsperiode die we voor de meeste analyses in dit hoofdstuk hanteren loopt van 2015 tot en met 2022, dit betreft de periode tussen het eerste en laatste jaar waarover deze data op moment van schrijven volledig beschikbaar zijn. De gegevens in dit hoofdstuk lopen daarmee een jaar achter op de (nieuwste) waardering van het ondernemingsklimaat door bedrijven in het vorige hoofdstuk.

De informatie van StatLine wordt aangevuld met data uit de Microdata-omgeving. Het betreft hier bijvoorbeeld de uitsplitsing van de bedrijfsdynamiek-indicatoren naar regio en sectorregio, welke niet standaard in StatLine beschikbaar zijn. Een ander punt waarop Microdata een nuttige aanvulling bieden is in de verfijning van de indicatoren, bijvoorbeeld door ook de oprichting van bedrijven met personeel die vanuit een zzp'er (zzp-oprichting) ontstaan mee te kunnen nemen. Deze gegevens worden verder verrijkt met de data over de waarderingen van het bedrijfsleven van het ondernemingsklimaat uit het vorige hoofdstuk. Deze microgegevens aggregeren we naar sector- en regioniveau om te kunnen toetsen in hoeverre de bedrijfsdynamiekindicatoren samenhangen met de percepties van bedrijven over het ondernemingsklimaat.

Gelijk aan het vorige hoofdstuk (en om dezelfde redenen) richt de onderzoekspopulatie voor de meso-analyse zich op organisaties en bedrijven exclusief zzp'ers en blijven de overheidssector (incl. zorg en onderwijs), cultuur, sport en recreatie, belangen- en hobbyverenigingen en overige dienstverlening buiten beschouwing.

²⁰ Voor het identificeren van snelgroeiende bedrijven gebruiken we de indicator voor 'snelle groeiers' van het CBS. Dit zijn bedrijven waarbij het aantal medewerkers gemiddeld tien procent per jaar groeit over drie opeenvolgende jaren.

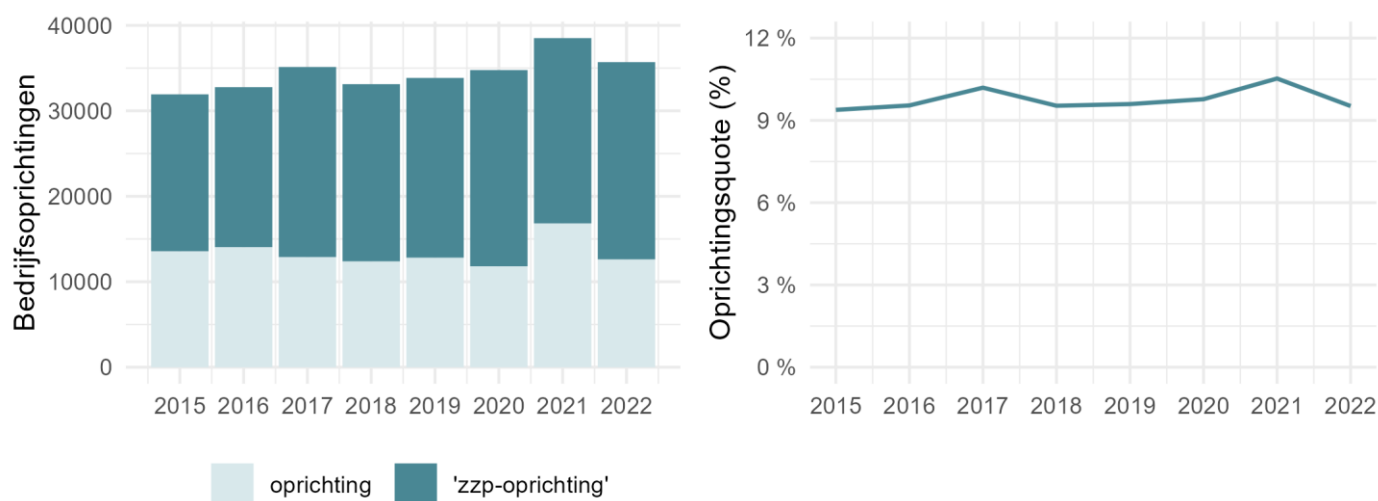
3.2 Bevindingen

Bedrijfsdynamiek op populatieniveau

Het aantal oprichtingen van bedrijven met meer dan één werkzaam persoon is gestaag gestegen in de periode 2015 - 2022 (zie Figuur 3.1). In het linkerpaneel van dit figuur wordt onderscheid gemaakt tussen geheel nieuwe bedrijfsinschrijvingen ('oprichtingen') en bedrijven met meer dan één werkzaam persoon die zijn ontstaan vanuit een situatie van een zelfstandige die personeel aanneemt ('zzp-oprichtingen').²¹ De som van de oprichtingen en 'zzp-oprichtingen' geeft het totaal aantal nieuwe bedrijven met meer dan één werkzaam persoon per jaar. Dit aantal loopt op van ongeveer 32.000 in 2015 tot 35.700 in 2022. De *oprichtingsquote* in het rechterpaneel, ofwel het aantal nieuwe oprichtingen uitgedrukt in het totaal aantal bedrijven, fluctueert tussen de 9,5 en 10,5 procent.

In het laatste jaar is er een lichte daling ten opzichte van 2021 met in totaal 38.500 oprichtingen en een oprichtingsquote van 9,5 procent ten opzichte van 10,5 in het voorgaande jaar. Enerzijds kan dit komen doordat het voor 2022 om voorlopige cijfers gaat. Anderzijds kende 2021 een duidelijke piek ten opzichte van eerdere jaren, met name in het aantal geheel nieuwe bedrijfsinschrijvingen met meer dan één werkzaam persoon. Daarnaast was 2022 een turbulent jaar (nasleep van coronapandemie, uitbraak oorlog in Oekraïne, energiecrisis etc.) wat een effect kan hebben gehad op het aantal oprichtingen. In dit licht is de daling van het aantal nieuwe bedrijven met meer dan één werkzaam persoon niet opzienbarend groot en kan worden gesteld dat het niveau van bedrijfsoprichtingen in Nederland tamelijk stabiel is.

Figuur 3.1 Aantal bedrijfsoprichtingen in Nederland vertoont stijgende trend in de periode 2015 - 2022

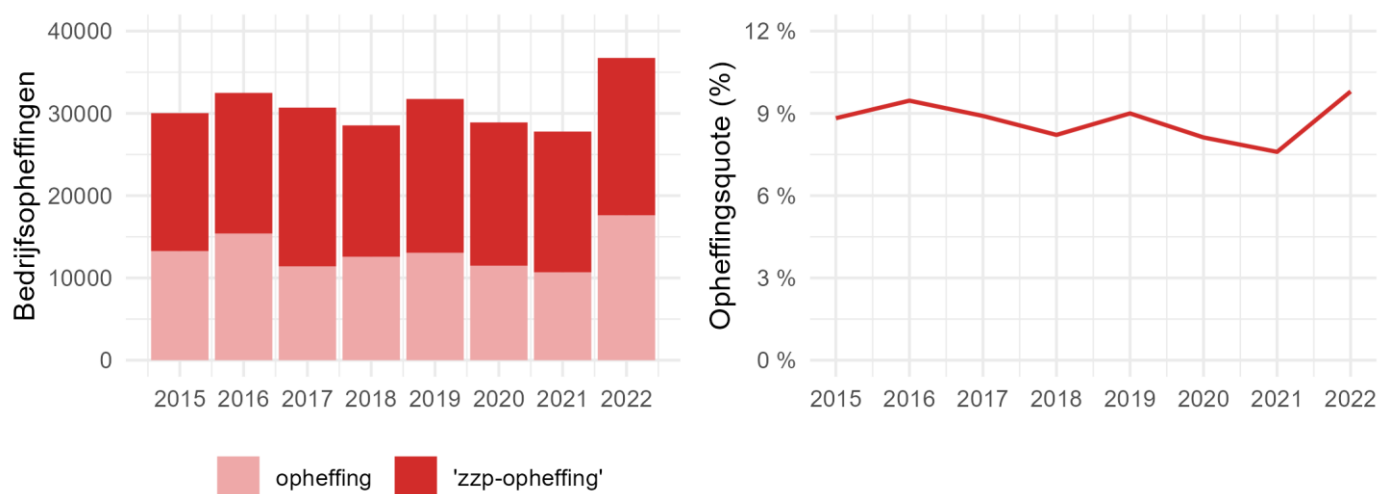
Bron: CBS Microdata (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Cijfers betreffen het aantal oprichtingen van bedrijven met meer dan één werkzaam persoon. Voor het jaar 2022 gaat het om voorlopige cijfers.

²¹ CBS StatLine rapporteert enkel de geheel nieuwe bedrijfsinschrijvingen, zie bijv. [cbs.nl](https://www.cbs.nl). Ook op een aantal andere punten kunnen de hier gerapporteerde aantallen anders zijn dan op CBS StatLine, bijvoorbeeld door onze focus op specifieke sectoren en doordat wij uitgaan van bedrijven in het algemeen bedrijvenregister (ABR) i.p.v. het bedrijfsdemografisch kader (BDK).

Het aantal opheffingen van bedrijven met meer dan één werkzaam persoon liet een dalende trend zien tot en met 2021, maar is vorig jaar aanzienlijk gestegen (zie Figuur 3.2). Dit is zowel duidelijk uit het absolute aantal bedrijfsopheffingen in het linkerpaneel als in de *opheffingsquote* (zelfde definitie als hierboven) in het rechterpaneel. De dalende trend tijdens de coronajaren is door verschillende onderzoeken (deels) toegewezen aan de toen geldende steunmaatregelen (CBS, 2021; CPB, 2021; Seip et al., 2022). De piek in het aantal opheffingen kan daarom ook geïnterpreteerd worden als een 'inhaalslag' van de eerdere periode. Het feit dat de opheffingsquote in 2022 (9,8 procent) niet veel hoger is dan in sommige jaren voor de pandemie (bijv., 9,5 in 2016) is in lijn met deze lezing.

Figuur 3.2 Na jaren van daling piekte het aantal bedrijfsopheffingen in Nederland in 2022

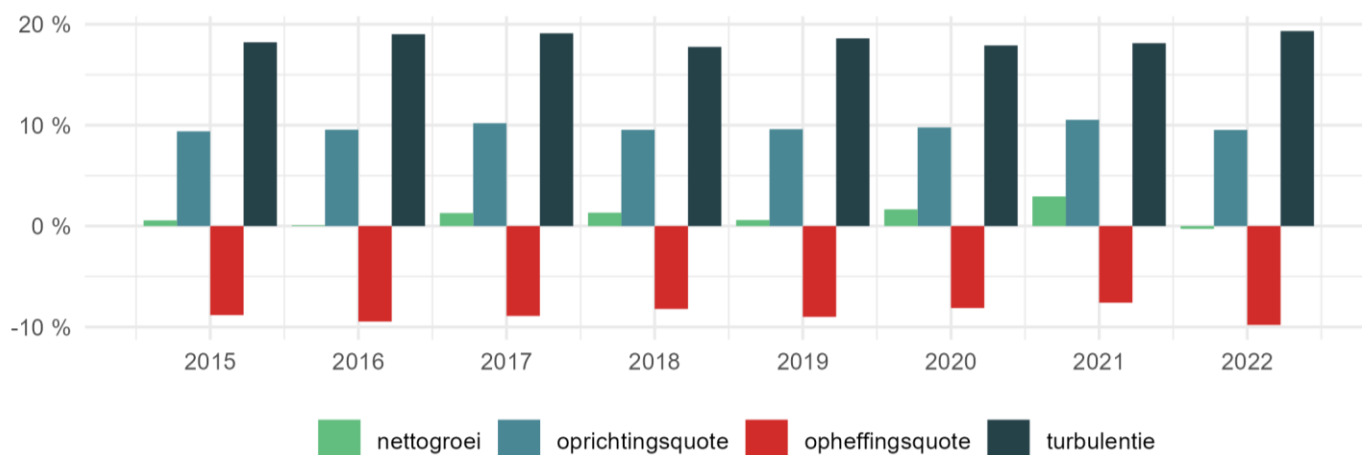
Bron: CBS Microdata (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Cijfers betreffen het aantal opheffingen van bedrijven met meer dan één werkzaam persoon. Voor de jaren 2021 en 2022 gaat het om voorlopige cijfers.

Het saldo van de oprichtingen en opheffingen geeft de nettogroei van het aantal bedrijven met meer dan één werkzaam persoon.²² In 2022 is de nettogroei van dit type bedrijven voor het eerst in acht jaar negatief (-0,2 procent), maar dit volgt op een jaar waarin er een bovengemiddelde groei was (+2,9 procent). Een hoog aantal bedrijfsopheffingen hoeft daarbij niet per se te betekenen dat het 'slecht' gaat met de bedrijvigheid. Zeker als de opheffingen samen gaan met een groot aantal bedrijfsoprichtingen, kan het juist ook duiden op een gezonde bedrijvendynamiek waarbij 'efficiëntere' nieuwkomers de plaats innemen van 'minder efficiënte' vertrekkende spelers. De mate waarin het bedrijvenbestand kwantitatief verandert kan worden uitgedrukt middels de *turbulentie*. Deze maatstaf is gelijk aan de som van de oprichtingen en opheffingen gedeeld door het totaal aantal bedrijven. Het niveau van turbulentie in de Nederlandse bedrijvenpopulatie is zeer stabiel. Mede door de eerder genoemde bijzondere macro-economische omstandigheden, was 2022 iets turbulenter dan normaal met een relatieve turbulentie van 19,3 procent maar het verschil met andere jaren (bijv. 19 procent 2016 en 2017) blijft gering.

²² Afgezonderd van administratieve wijzigingen, overnames, fusies, opsplitsingen etc. (zie, documentatie [BDK](#)).

Figuur 3.3 Turbulentie bedrijvenpopulatie in Nederland is relatief stabiel in de periode 2015 - 2022

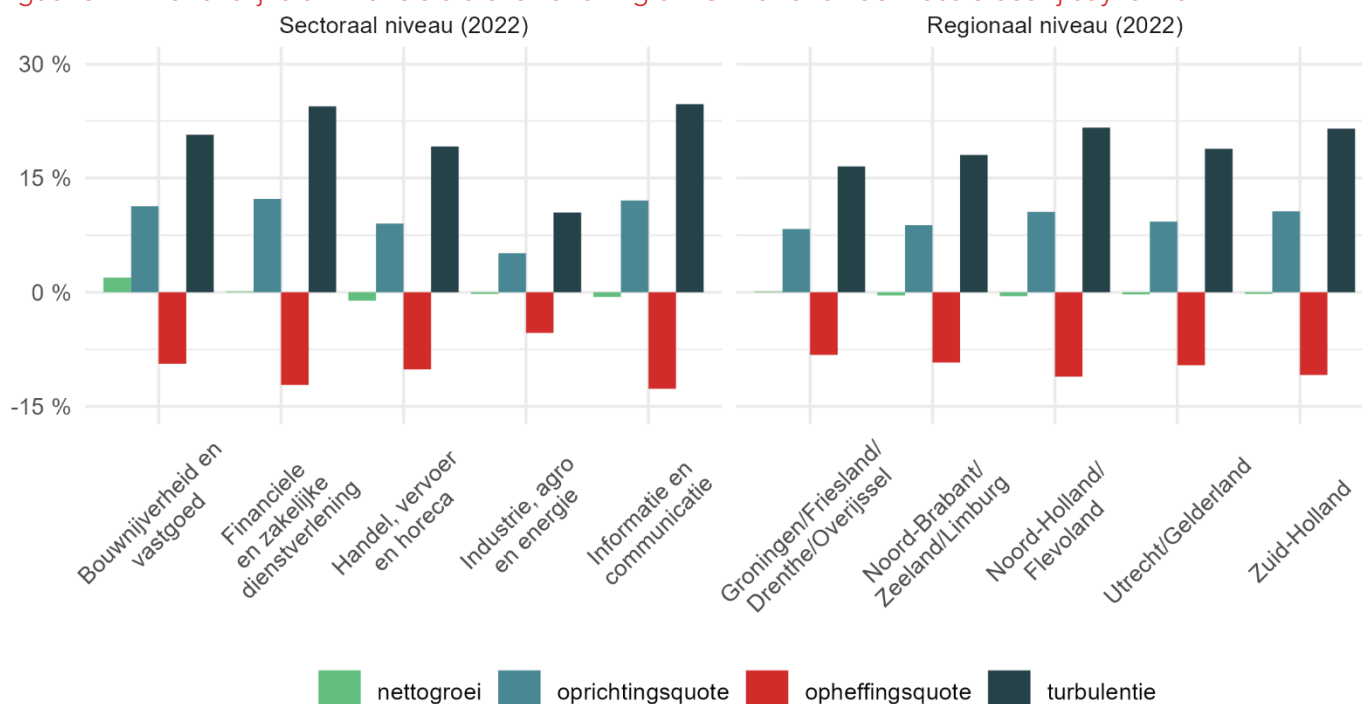
Bron: CBS Microdata (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Nettogroei geeft het saldo van de oprichtingen en opheffingen. Turbulentie is gedefinieerd als de som van oprichtingen en opheffingen. Alle grootheden zijn relatief ten opzichte van het totaal aantal bedrijven.

Bedrijfsdynamiek op sectoraal en regionaal niveau

De zakelijke en financiële dienstverlening en de informatie- en communicatiesectoren vertonen de meeste bedrijfsdynamiek (linkerpaneel Figuur 3.4). Hoewel dit ook de sectoren zijn met een bovengemiddelde waardering voor het ondernemingsklimaat (zie Tabel 2.1) zijn de verschillen in marktdynamiek waarschijnlijk grotendeels toe te schrijven aan sectorgebonden kenmerken zoals relatief lage toe- en uittredingskosten, waardoor het eenvoudiger is om een bedrijf te starten en te beëindigen in deze sectoren. Op regionaal niveau zien we een sterkere marktdynamiek in de Randstedelijke provincies (rechterpaneel Figuur 3.4). De verschillen op regionaal niveau zijn minder groot dan op sectoraal niveau en deels te wijten aan verschillen in sectorstructuur tussen regio's.

Figuur 3.4 De zakelijke en financiële dienstverlening en ICT vertonen de meeste bedrijfsdynamiek

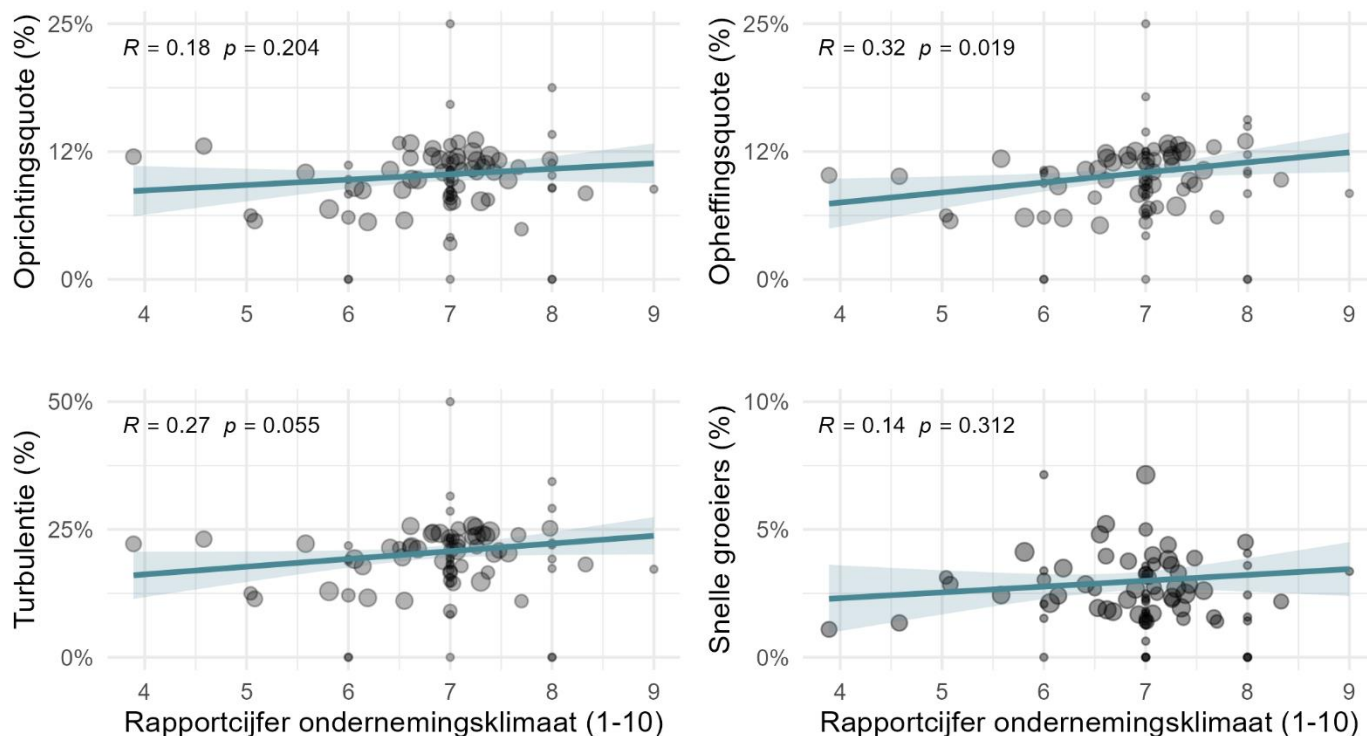
Bron: CBS Microdata (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Samenhang tussen bedrijfsdynamiek en ondernemingsklimaat

Een belangrijke vraag is in hoeverre fluctuaties in de bedrijvigheid verband houden met het ondernemingsklimaat. Om te corrigeren voor sectorale kenmerken die samenhangen met bedrijfsdynamiek – zie de discussie hierboven – worden idealiter veranderingen over tijd in de waardering van het ondernemingsklimaat afgezet tegenover veranderingen in de bedrijvigheid (bv. de turbulentie) *binnen sectoren*. Aangezien we (nog) geen tijdreeksen kunnen vormen van de indicatoren voor bedrijvigheid en de waardering over het ondernemingsklimaat,²³ gebruiken we de hierboven gedocumenteerde sectorale en regionale variatie om een eerste indicatie te geven. Het is belangrijk om op te merken dat dergelijke analyses hoogstens suggestief bewijs leveren, omdat sectoren en regio's nog op meerdere andere dimensies van elkaar verschillen en deze verschillen kunnen leiden tot schijnbare ('spurious') correlaties tussen het ondernemingsklimaat en de bedrijvigheid.

Dit suggestieve bewijs toont hoe de bedrijfsdynamiek – gemeten naar de oprichtings- en opheffingsquote, turbulentie en het percentage snelgroeiende bedrijven – positief samenhangt met de waarderingen voor het ondernemingsklimaat (zie Figuur 3.5).²⁴ De berekende correlaties zijn statistisch significant voor de opheffingsquote ($p < 0,05$) en de turbulentie ($p < 0,1$). Oftewel op plekken met een hogere waardering van het ondernemingsklimaat is de turbulentie hoger, wat met name gedreven wordt doordat meer bedrijven uittreden. Om bovengenoemde redenen kan hier echter geen causale interpretatie aan verbonden worden.

Figuur 3.5 Samenhang tussen bedrijfsdynamiek en ondernemingsklimaat positief, maar vaak niet significant

Bron: CBS Microdata (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: De punten in de grafieken vertegenwoordigen SBI-sector (bijv., C Industrie) een provincie (bijv., Noord-Brabant) combinaties. Omdat de waardering van het ondernemingsklimaat niet voor elke sector-provincie met voldoende betrouwbaarheid vastgesteld kan worden (niet in elke sector-provincie is voldoende response) wegen we de punten naar het natuurlijk logaritme van het aantal respondenten.

²³ De CBS-Microdata zijn beschikbaar t/m 2022, terwijl de meting van het ondernemingsklimaat in dat jaar is gestart.

²⁴ Uitgesplitst naar specifieke elementen, hangen belastingklimaat, faciliterende wetgeving, nabijheid belanghebbenden, kwaliteit van diensten en voorspelbaarheid van de overheid positief significant samen met turbulentie (Figuur B.5).

3.3 Synthese

De bedrijvenpopulatie in Nederland kent een stabiele dynamiek, met een stijgende trend in oprichtingen, een dalende trend in opheffingen en een positieve nettogroei van het aantal bedrijven. Het vorige jaar vormt hierop een uitzondering, waarin met name het aantal bedrijfsopheffing substantieel is toegenomen. Vermoedelijk is dit met name te wijten aan macro-economische ontwikkelingen en een 'inhaalslag' ten opzichte van de voorgaande jaren (conjunctuur) en in mindere mate aan het ondernemingsklimaat (structuur). Deze cijfers geven vooralsnog geen aanleiding om te stellen dat ondernemen in Nederland minder aantrekkelijk is geworden.

De sectoren die het positiefst zijn over het ondernemingsklimaat, zowel in algemene zin als op specifieke elementen, vertonen ook de meeste dynamiek. Dit suggereert dat het ondernemingsklimaat verband houdt met de bedrijfsdynamiek – zoals theoretisch ook te verwachten valt. Toch moeten we voorzichtig zijn met het trekken van causale verbanden gezien de aanzienlijke variatie tussen sectoren, bijvoorbeeld in termen van toe- en uittredingskosten. Bij een herhaalde meting in de komende jaren kan gebruik worden gemaakt van variatie binnen sectoren over de tijd, zodat hiervoor gecontroleerd kan worden. Dit helpt bij het verkrijgen van een beter inzicht in de relatie tussen het ondernemingsklimaat en bedrijvigheid.

4 Internationale vergelijking

Nederland behoort tot de top voor wat betreft internationale concurrentiepositie, ondernemersecosysteem en aantal startups. Een (voorspelbare) langetermijnvisie van de overheid, uitvoerbaarheid van regelgeving en financiering voor startups zijn punten waarop Nederland zich in internationaal opzicht nog kan verbeteren. Met name op het gebied van voorspelbaar overheidsbeleid is er in de afgelopen jaren een neerwaartse trend.

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de vraag "Hoe scoort het Nederlandse ondernemingsklimaat in vergelijking met andere landen?". Het gaat hierbij om een macroanalyse op landelijk en regionaal niveau waarbij de positie van Nederland internationaal wordt vergeleken aan de hand van verschillende publieke ranglijsten. De geselecteerde ranglijsten richten zich vooral op de eerste twee blokken (ondernemingsklimaat en bedrijvigheid & ondernemerschap) van het conceptuele model uit de inleiding.

4.1 Onderzoeksmethode en databronnen

De macroanalyse maakt hoofdzakelijk gebruik van openbare gegevensbronnen. Door gebruik te maken van verschillende gegevensbronnen en ranglijsten die elk een eigen focus hebben presenteert dit hoofdstuk een integraal beeld van de positie van het Nederlandse ondernemingsklimaat in internationaal perspectief. Waar de gegevensbronnen het toelaten zal tevens de ontwikkeling van de positie van Nederland door de tijd heen in kaart gebracht worden.

Om de internationale concurrentiepositie van Nederland in kaart te brengen is onder meer gebruikgemaakt van de Global Competitiveness Index (IMD) en de World Competitiveness Ranking (WEF). Daarnaast is de Regional Competitiveness Index (EU) gebruikt om ook op regionaal niveau een beeld te krijgen van de Nederlandse concurrentiepositie. Specifiek voor de positie van Nederland op het gebied van innovatie is gebruikgemaakt van de Global Innovation Index (WIPO). Om de ecosystemen van ondernemerschap in Nederland te vergelijken met die van andere Europese landen zijn gegevens geanalyseerd van de Entrepreneurial Ecosystem Index (SEEO).

In de macroanalyse worden ook gegevens van Techleap over de hoeveelheid startups en startupsfinanciering bestudeerd. Daarnaast wordt de Global Entrepreneurship Monitor gebruikt op inzicht te krijgen in ondernemingsactiviteit en aan ondernemerschap gerelateerde attitudes en cultuur. De Ease of Doing Business Index (World Bank) is in deze monitor buiten beschouwing gelaten, naar aanleiding van het stopzetten van deze index in 2021.

In sommige gevallen zijn de samengestelde indexen (zoals de Global Competitiveness Index of de Global Innovation Index Innovatie) gebaseerd op gegevens van één tot drie jaar geleden, maar worden de indexcijfers gerapporteerd als zijnde die van 2022 of 2023. In andere gevallen (zoals de cijfers van Techleap of de Global Entrepreneurship Monitor) zijn de gerapporteerde scores daadwerkelijk van het betreffende jaar.

4.2 Bevindingen

4.2.1 Internationale concurrentiepositie en innovatie

De internationale concurrentiepositie van een land verwijst naar de positie en het vermogen van dat land om mondiaal te concurreren. Het omvat verschillende aspecten en factoren die bepalen hoe goed een land presteert in vergelijking met andere landen op het gebied van bijvoorbeeld de omvang van de economie, infrastructuur, macro-economische stabiliteit, handel, investeringen of innovatie. Er zijn verschillende manieren om de internationale concurrentiepositie van een land te bepalen, dit omvat vaak het meten van een grote variëteit aan verschillende indicatoren en die vervolgens samen te vatten in één totaalcijfer of ranglijst.

Twee erkende voorbeelden van indexen of ranglijsten die de internationale concurrentiepositie van landen in beeld brengen zijn de *Global Competitiveness Index* (GCI) van het *World Economic Forum* (WEF) en de *World Competitiveness Ranking* (WCR) van het *International Institute for Management Development* (IMD). Figuur 4.1 toont de ontwikkeling over de tijd van de positie van Nederland in beide ranglijsten. Duidelijk is dat sinds 2005 Nederland bij de absolute top behoort van landen voor wat betreft internationale concurrentiepositie. Als we kijken naar de GCI van de WEF heeft Nederland door de tijd een gestage ontwikkeling doorgemaakt van positie 13 in 2002 naar positie 5 in 2012. Na twee jaren op een voor Nederland relatief lage 8e positie, behoort Nederland sinds 2015 consistent tot de top 6. Gemeten met de IMD, schommelt de internationale concurrentiepositie van Nederland in de laatste vijf jaren tussen plek 6 en plek 4. Aangezien de GCI bestaat uit zo'n 150 landen (afhankelijk van het meetjaar) en het IMD uit zo'n 64 landen is dat een opmerkelijke prestatie.

Figuur 4.1 De afgelopen tien jaar behoort Nederland tot de top voor wat betreft haar concurrentiepositie

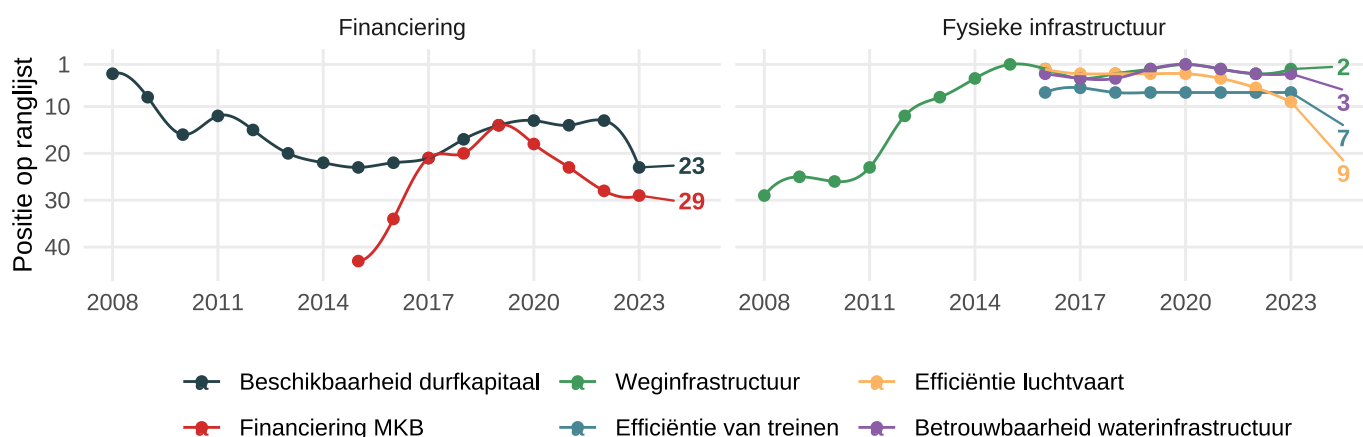
Bron: WEF (2000 - 2019) en IMD (2019 - 2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Tot en met 2019 publiceerde het WEF ieder jaar een totaalcijfer en ranglijst van landen. Echter vanaf 2020 heeft het WEF haar methode gewijzigd en publiceert sindsdien enkel nog de individuele indicatoren waarop voorheen het totaalcijfer en de ranglijst werden gebaseerd. Voor de laatste jaren kunnen we ons dus voor het totaalbeeld enkel op de IMD baseren. Los daarvan is het interessant om inzicht te hebben in hoe de totaalcijfers tot stand zijn gekomen. Nederland scoort met name door internationale handel (plek 3), arbeidsmarkt (plek 2), financiële markt

(2) en technologische infrastructuur (1) hoog op de totaalscore van het IMD. Waar Nederland in de IMD-ranking nog kan verbeteren is op de vlakken van prijzen (plek 61) en belastingbeleid (plek 63). Voor wat belastingbeleid scoort Nederland tussen Oostenrijk (62) en Frankrijk (64). Belastingbeleid wordt gemeten door een elftal onderliggende indicatoren die met name betrekking hebben op de hoogte van belastingtarieven en de hoeveelheid geïnde belastingen ten opzichte van het bruto binnenlands product. Landen met zeer lage tarieven zoals Bahrein (1), Qatar (2) of Hong Kong (3) scoren daarom hoog, terwijl landen met hoge tarieven zoals Zweden (55), België (59) of Duitsland (60) juist laag scoren.

Figuren 4.2 en 4.3 geven voor een selectie van onderliggende factoren van de GCI weer hoe Nederland zich heeft ontwikkeld ten opzichte van andere landen. Wat betreft financiering gemeten als de beschikbaarheid van durfkapitaal (venture capital) voor risicovolle ondernemingen en de beschikbaarheid van financiering voor het midden- en kleinbedrijf staat Nederland respectievelijk op plek 23 en plek 29. Dit komt overeen met de bevindingen uit de microanalyse, die laten zien dat financieringsmogelijkheden door een groep organisaties benedengemiddeld worden beoordeeld. De fysieke infrastructuur in Nederland daarentegen behoort tot de absolute top. De fysieke infrastructuur is gemeten als de kwaliteit van wegen en de efficiëntie (punctualiteit, frequentie, snelheid en prijs) van openbaar vervoer en luchtvaart. Ook dit is in lijn met de bevindingen uit de microanalyse. Opvallend is verder hoe sterk Nederland in 2023 scoort op gebied van weginfrastructuur (plek 2), enkel Singapore staat boven Nederland.

Figuur 4.2 Financiering is een verbeterpunt, terwijl de fysieke infrastructuur uitstekend is²⁵

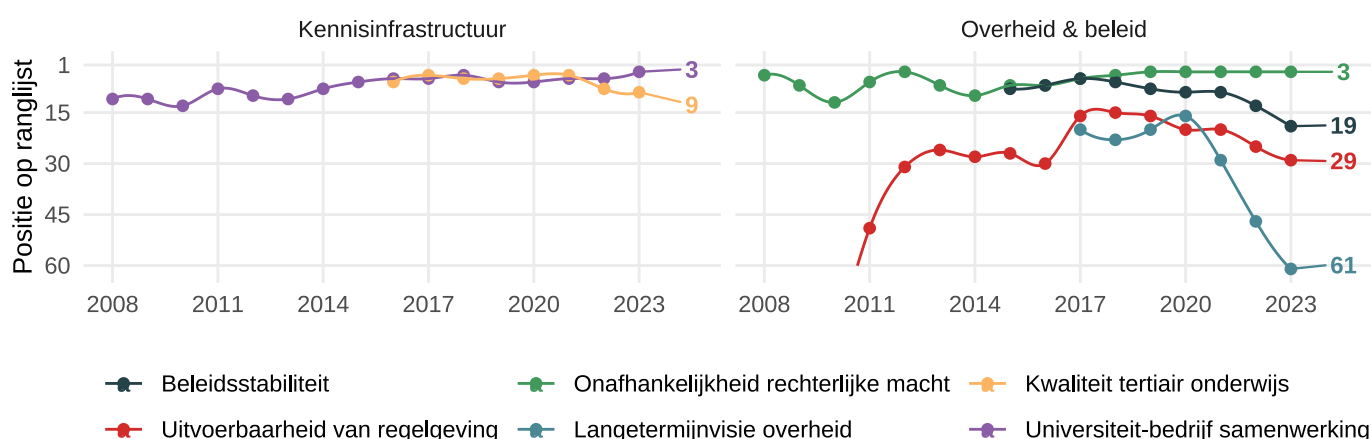
Bron: WEF (2008 - 2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Figuur 4.3 toont de relatieve positie van Nederland ten opzichte van andere landen op de onderwerpen kennisinfrastructuur en overheid & beleid. Kennisinfrastructuur is gemeten als de kwaliteit van tertiair onderwijs en de mate van samenwerking tussen universiteiten en het bedrijfsleven in speur- en ontwikkelingswerk (R&D). Op basis van deze indicatoren behoort Nederland tot de best presterende landen. Dit geldt ook voor de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht, waar Nederland in 2023 op plek 3 staat. Daartegenover staat de sterke daling op het vlak van een langetermijnvisie van de overheid, waar Nederland tot en met 2020 nog rond plek 20 stond, staat Nederland in 2023 met plek 61 tussen Servië (plek 60) en Oekraïne (plek 62). Deze indicator is gemeten door respondenten te vragen naar de mate waarin zij vinden dat de overheid een langetermijnvisie heeft.

²⁵ Voor elk van de indicatoren is op basis van de indicatorscore een ranglijst gemaakt. Op de eerste plek staat het land met de hoogste score en op de laatste plek staat het land met de laagste score.

Uit de microanalyse blijkt dat de voorspelbaarheid van overheidsbeleid een belangrijke factor is in de perceptie van het vestigings- en ondernemersklimaat. Hoewel Nederland op beleidsstabiliteit nog steeds redelijk scoort is de trend sinds 2017 dalende, Nederland staat in 2023 op plek 19. De uitvoerbaarheid van regelgeving laat over de gehele periode een positieve ontwikkeling zien, hoewel Nederland sinds 2018 is gezakt van plek 15 naar plek 29, stond Nederland zo'n 15 jaar geleden nog lager dan plek 75. De daling van de laatste jaren is consistent met de toegenomen aandacht voor regeldruk voor ondernemers en bedrijven en met de positie van faciliterende wetgeving in het verbeterkwadrant van de prioriteitenmatrix in de microanalyse in hoofdstuk 2.

Figuur 4.3 Op veel onderliggende factoren van de GCI scoort Nederland hoog²⁶

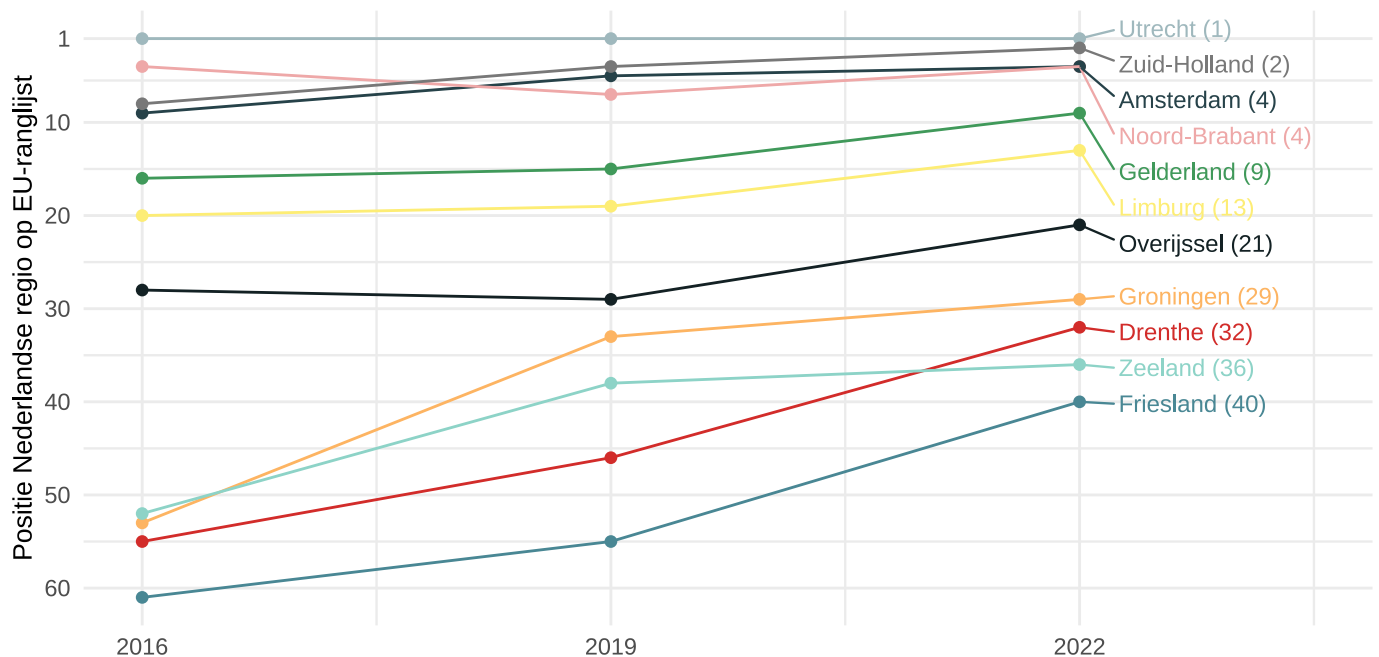
Bron: WEF (2008 - 2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Een derde veelgebruikte ranglijst is de Europese *Regional Competitiveness Index* (RCI). In plaats van landen, worden voor de RCI-regio's bestudeerd en internationaal vergeleken. Sinds 2010 meet de EU de belangrijkste factoren van het concurrentievermogen voor alle regio's op NUTS-2 niveau in de Europese Unie. De RCI meet, met een uitgebreide set indicatoren, het vermogen van een regio om een aantrekkelijke omgeving te bieden waarin bedrijven en bewoners kunnen wonen en werken. De editie van 2022 van de index bestaat uit 239 NUTS-2 regio's verdeeld over 27 landen. NUTS is een classificatiesysteem van de EU om regio's naar omvang in te delen in verschillende groepen. Het NUTS-2 niveau betreft voor Nederland provincies.

Figuur 4.4 laat de ontwikkeling over tijd van de RCI voor Nederlandse provincies zien. Nederlandse provincies scoren internationaal gezien zeer goed met vijf provincies binnen de top 10 en zelfs alle provincies binnen de top 30. Opvallend is de positie van Utrecht. Van alle regio's in de EU staat Utrecht sinds 2016 onveranderd op de eerste plaats. Op de tweede plaats in ranglijst staat in 2022 de provincie Zuid-Holland, gevolgd door Parijs op positie 3. Plaats 4 op de ranglijst wordt gedeeld door de metropoolregio Amsterdam en Noord-Brabant. Daarnaast is op te merken dat alle Nederlandse provincies, met uitzondering van de provincie Noord-Brabant, over de periode 2016 tot en met 2022 stijgen op de ranglijst.

²⁶ Voor elke van de indicatoren is op basis van de indicator score een ranglijst gemaakt. Op de eerste plek staat het land met de hoogste score en op de laatste plek staat het land met de laagste score.

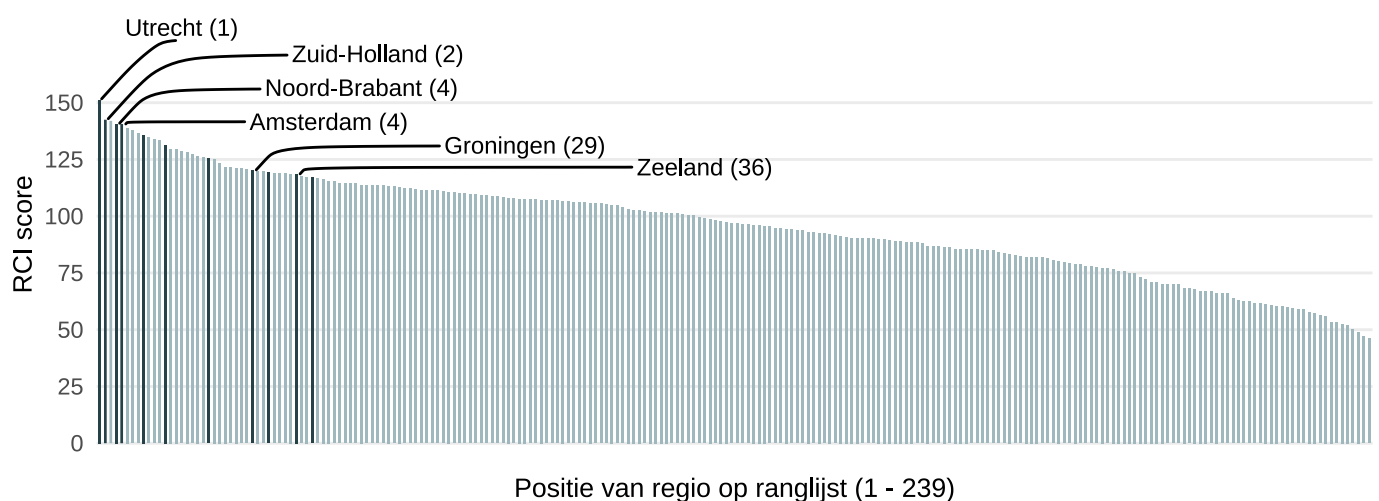
Figuur 4.4 Nederlandse regio's op topposities en stijgende in de ranglijst voor regionaal concurrentievermogen

Bron: Regional Competitiveness Index, EU (2016 - 2022), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: In de RCI zijn de provincies Noord-Holland en Flevoland samengevoegd om samen een metropoolregio Amsterdam te vormen.

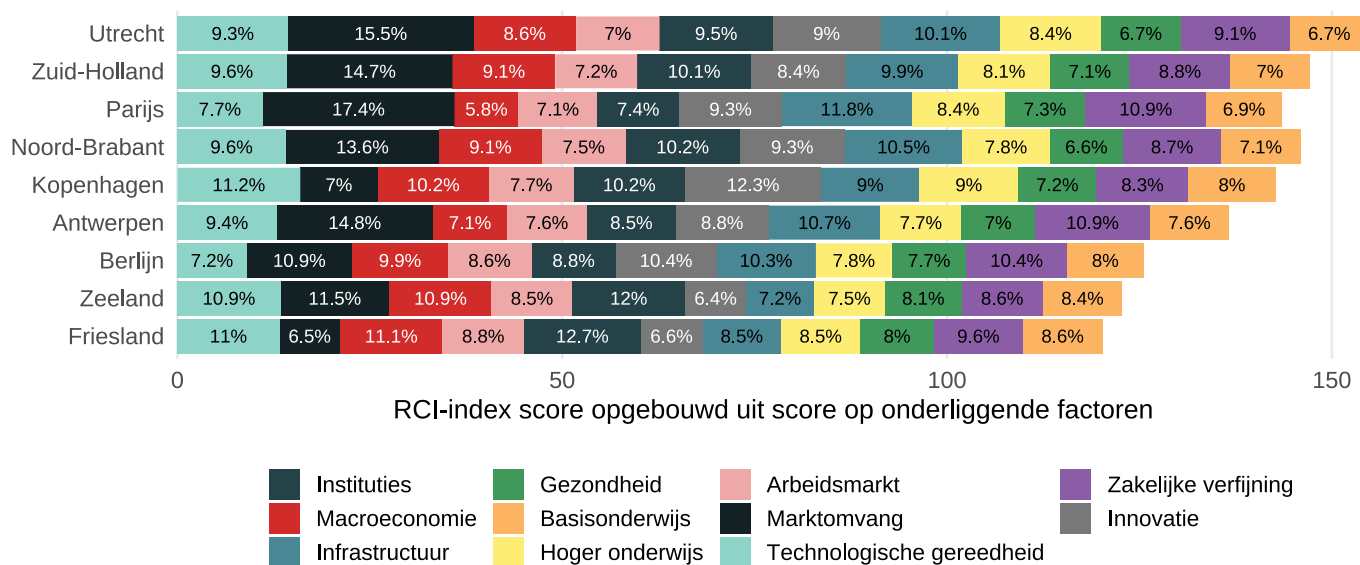
De uitzonderlijk sterke positie van Nederlandse regio's vanuit een Europees perspectief komt nog beter tot uitdrukking in Figuur 4.5. Deze figuur laat de verdeling zien van alle regio's in de RCI-scoreranglijst. De laagst scorende regio's zitten rechts in het figuur, naarmate een regio relatief hoger dan andere regio's scoort schuift die naar links. De donkergekleurde staven zijn die van Nederlandse regio's. Utrecht is de eerste regio van links en steekt qua score zelfs nog een stuk uit boven Zuid-Holland, de tweede regio van links. In de hele verdeling van alle Europese regio's scoren alle Nederlandse regio's ruim bovengemiddeld.

Figuur 4.5 Opmerkelijk hogere notering van Nederlandse regio's op *Regional Competitiveness Index* ranglijst

Bron: Regional Competitiveness Index, EU (2022), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Net als de internationale indexen van het WEF en IMD is het ook voor deze regionale index interessant om inzicht te hebben in hoe de totaalcijfers tot stand zijn gekomen. Figuur 4.6 geeft een beeld van hoe de totaalscores van verschillende regio's tot stand zijn gekomen. Wellicht met uitzondering van marktomvang (gemeten als besteedbaar inkomen, bruto binnenlands product en bevolkingsomvang), is er niet direct een onderliggende factor aan te wijzen waarom Utrecht zo hoog scoort. Daarnaast scoort wat marktomvang betreft de regio Parijs zelfs hoger, maar daarentegen scoren Utrecht en Zuid-Holland weer hoger op macro-economische factoren. Alles bij elkaar genomen lijkt de sterke positie van Nederlandse regio's met name gedreven doordat de regio's op de meeste onderliggende factoren geen steken laten vallen, maar het op bijna alle onderliggende factoren zonder uitzondering goed doen. Daarnaast zou de gemiddelde verstedelijking en/of sectorstructuur (voornamelijk veel dienstverlening en minder industriële activiteiten) van Nederlandse regio's ten opzichte van andere Europese regio's een mogelijke bijdrage kunnen leveren aan de sterke concurrentiepositie.

Figuur 4.6 Opbouw van de RCI-index uit onderliggende factoren

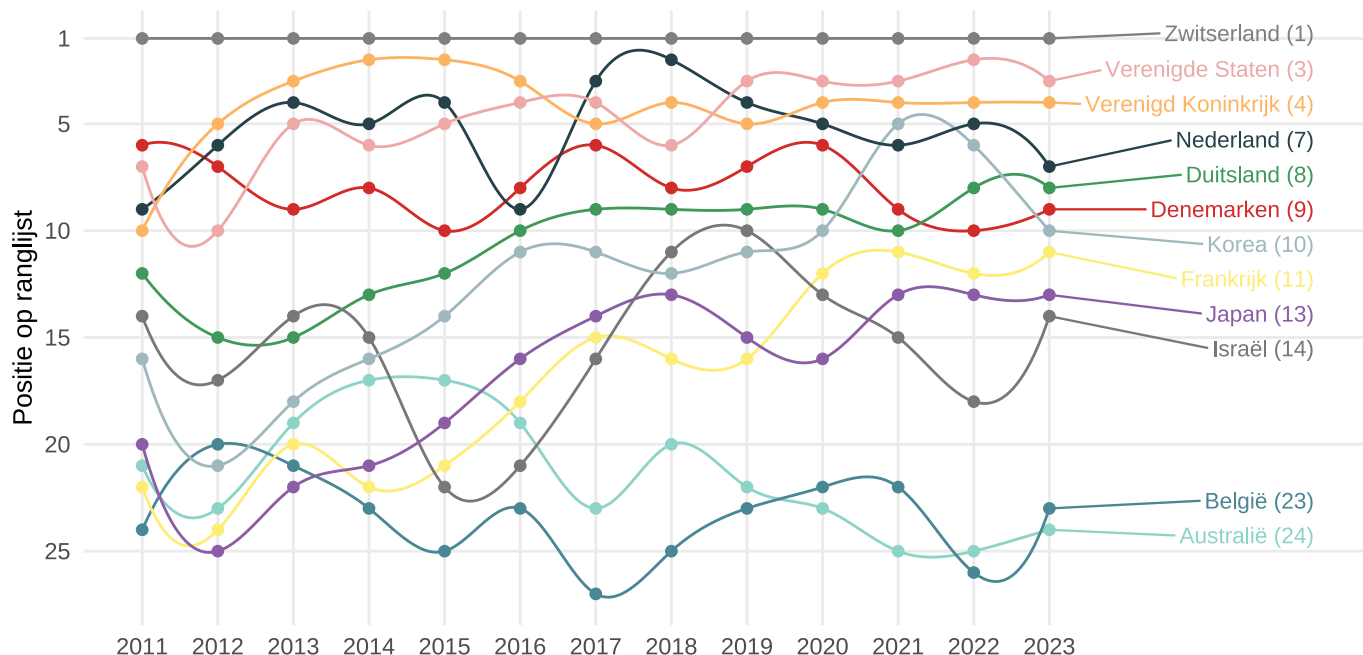
Bron: Regional Competitiveness Index, EU (2022), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Een vierde route om de internationale concurrentiepositie van een land te evalueren is via de innovatie en het innovatie-ecosysteem. Een hoge mate van innovatie stelt bedrijven en ondernemingen immers in staat zich te kunnen onderscheiden van concurrenten en als gevolg daarvan concurrerender te zijn op nationale en internationale markten. Innovatie is daarmee een belangrijk onderdeel van de internationale concurrentiepositie van een land. De *Global Innovation Index (GII)* is een jaarlijkse index die wordt uitgegeven door de *World Intellectual Property Organization (WIPO)*. Deze index is bedoeld om het innovatieve vermogen van landen te meten en te rangschikken op basis van een reeks indicatoren die verband houden met innovatie en technologische vooruitgang. De *GII* bevat onder meer investeringen in speur- en ontwikkelingswerk (R&D), bescherming van intellectueel eigendom, technologische output, toegang tot financiering en onderwijs en training.

Figuur 4.7 laat voor Nederland en een selectie van andere landen de ontwikkeling van *GII* over de tijd zien. Opvallend is de positie van Zwitserland hierin, het land staat sinds 2011 ongewijzigd op de eerste plaats. De ontwikkeling van Nederland is iets minder stabiel, maar altijd binnen de top 10, schommelend over de hele periode van 2011 tot en met 2023 tussen plek 2 en plek 9. In de laatste jaren is de positie van Nederland wat gedaald, van plek 2 in 2018 naar plek 7 in 2023. Binnen de *GII* scoort Nederland goed op de factoren kennis en technologie (plek

8: gemeten door onder meer het aantal patentaanvragen, wetenschappelijke publicaties en high-tech industrie), instituties (plek 6: gemeten door onder meer de kwaliteit van regelgeving, beleidsstabiliteit en rechtsorde) en zakelijke verfijning (plek 8: gemeten door onder meer het aantal kenniswerkers en R&D- samenwerking). Op de factoren menselijk kapitaal (plek 13: gemeten door onder meer de overheidsuitgaven aan onderwijs en aantal FTE in R&D), infrastructuur (plek 14: gemeten door onder meer ICT-toegang/-gebruik, online overheidsdiensten en energieverbruik) en verfijning van de markt (plek 15: onder meer gemeten door krediet voor MKB/startups, venture capital investeringen en industriële diversificatie) zou Nederland nog wat kunnen verbeteren.

Figuur 4.7 De innovatiepositie van Nederland ondanks een daling in de laatste jaren nog steeds hoog

Bron: Global Innovation Index, WIPO (2011 - 2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Een vergelijkbaar initiatief is de European Innovation Index (EIS) van de Europese Commissie. Sinds 2007 vergelijkt de EIS Europese landen op gebied van onderzoek en innovatie. In de laatste editie van 2023, staat Nederland op de 4e plek tussen Finland (plek 3) en België (plek 5). Relatieve sterktes van Nederland zijn onder meer: publiek-private samenwerking in onderzoek, digitale vaardigheden van mensen en internationale samenwerking op gebied van wetenschap. Relatieve zwaktes van Nederland zijn onder meer: milieu-gerelateerde technologieën, verkoop van innovatieproducten en niet-R&D innovatie-uitgaven. Verder wordt de sterke toename van venture capital investeringen sinds 2016 genoemd als noemenswaardige verbetering. Historische data over de EIS laten zien dat de innovatieprestaties van Nederland zijn toegenomen tussen 2015 en 2019, met een daling in 2020 en herstel in 2021 en 2022.

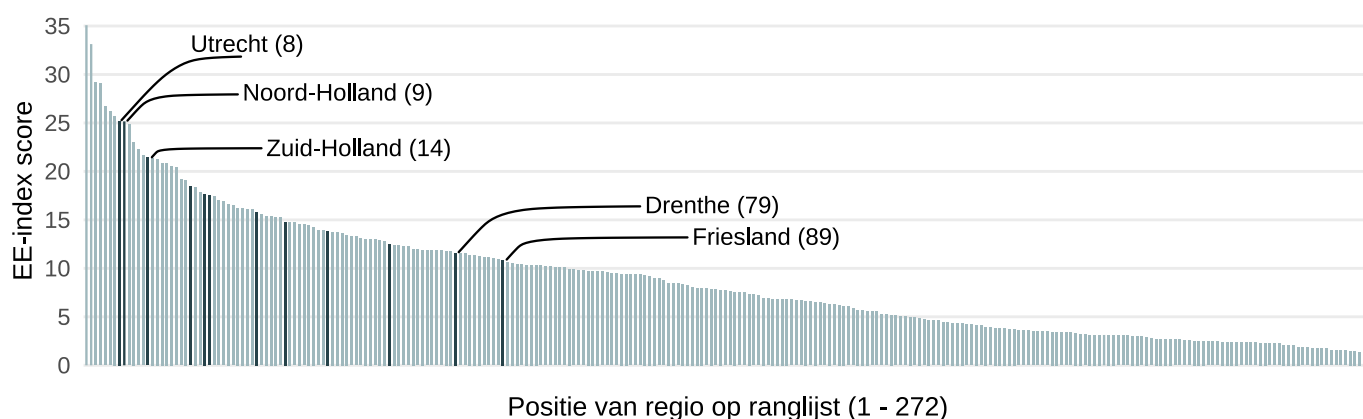
4.2.2 Ecosystemen voor ondernemerschap

Ecosystemen voor ondernemerschap verwijzen naar het netwerk van onderling verbonden en ondersteunende elementen en actoren die de oprichting, groei en succes van ondernemingen in een bepaalde regio bevorderen. Deze elementen en actoren omvatten onder meer startups, gevestigde bedrijven, investeerders, universiteiten, overheidsinstanties, infrastructuur en regelgeving. Een gezond ecosysteem voor ondernemerschap creëert een gunstige omgeving waarin ondernemerschap kan gedijen en innovatie wordt aangemoedigd. In 2022 is voor Europa de *Entrepreneurial Ecosystem Index* (EEI) gepubliceerd. Het is een index die is ontworpen om de kwaliteit

van ecosystemen voor ondernemerschap in regio's te beoordelen. De EEI bevat 272 NUTS-2-regio's verspreid over 28 landen in Europa, waaronder de 12 Nederlandse provincies.

In Figuur 4.8 wordt de verdeling getoond van scores op de EEI. Op plek 1 en plek 2 van de ranglijst staan respectievelijk Kopenhagen en Londen. Net als de RCI, is Utrecht de best presterende regio van Nederland. Utrecht wordt op de voet gevolgd door Noord-Holland, de provincies staan respectievelijk op posities 8 en 9 van Europa. Zuid-Holland hoort ook tot de best presterende regio's van Europa en staat op positie 14. Overigens is de kwaliteit van het ecosysteem voor ondernemerschap in alle Nederlandse regio's ruim bovengemiddeld.

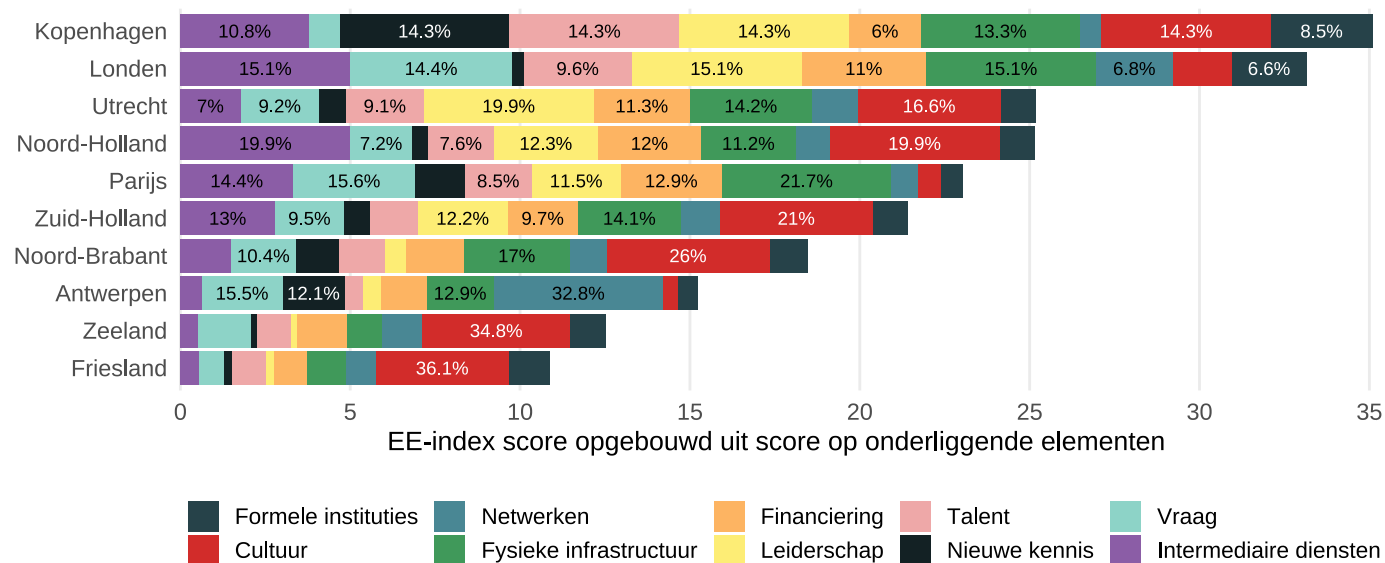
Figuur 4.8 Kwaliteit van ecosysteem voor ondernemerschap in Nederlandse regio's ruim bovengemiddeld

Bron: Entrepreneurial Ecosystem Index (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

De elementen ondernemerscultuur, leiderschap en fysieke infrastructuur dragen relatief veel bij aan het ecosysteem van Utrecht. In vergelijking tot de nummers 1 en 2 (Kopenhagen en Londen) zou de regio Utrecht nog kunnen verbeteren op het gebied van kennis en talent. De regio Noord-Holland scoort hoog op de elementen ondernemerscultuur en intermediaire diensten en faciliteiten. De relatief lager scorende Nederlandse regio's Zeeland en Friesland doen het met name op de elementen intermediaire diensten, kennis, leiderschap, fysieke infrastructuur en financiering een stuk slechter dan de hoger scorende regio's.

Figuur 4.9 Ondernemerscultuur en leiderschap maken dat Utrecht hoog scoort op de EEI

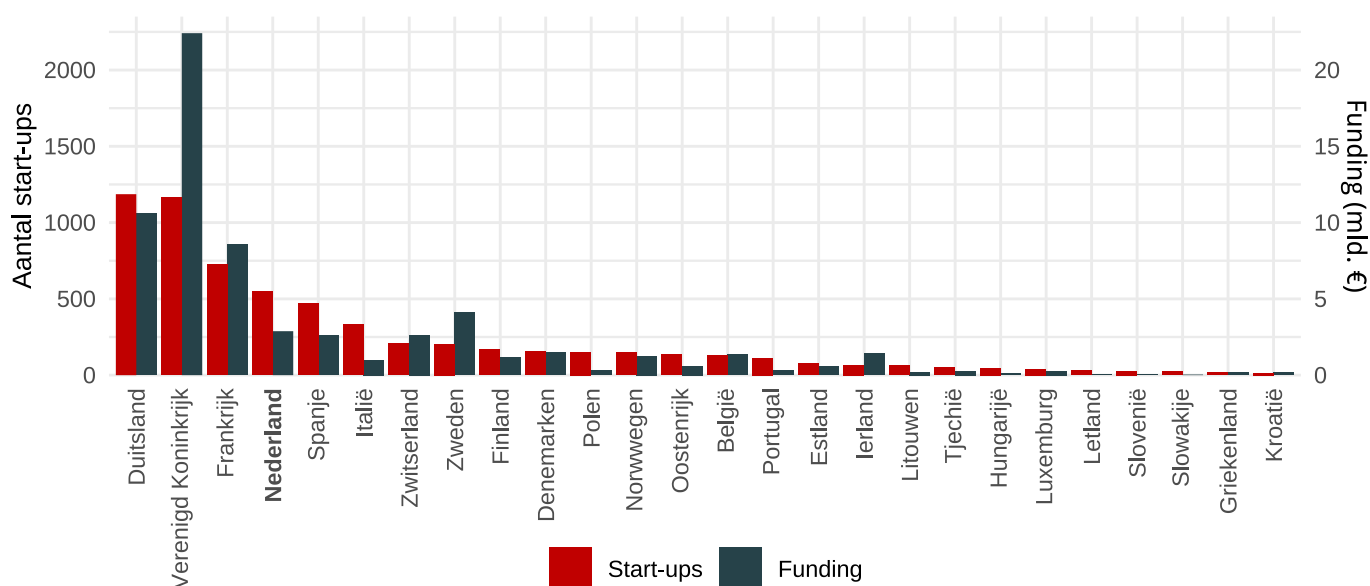

Bron: Entrepreneurial Ecosystem Index (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

4.2.3 Startups en startupfinanciering

Het aantal startups in Nederland is hoog, maar de financiering ervan lijkt achter te blijven. Het aantal startups en de financiering van startups zijn belangrijke indicatoren voor de kwaliteit en vitaliteit van het ondernemingsklimaat in een regio of land. Informatie daarover is beschikbaar via Techleap. Dat is een Nederlandse non-profitorganisatie die zich richt op het bevorderen van de groei van de Nederlandse innovatie- en ondernemersecosystemen. Techleap werkt samen met verschillende belanghebbenden, waaronder ondernemers, investeerders, overheden en bedrijfsleiders, om de groei en het succes van technologiebedrijven in Nederland te stimuleren. De achterliggende databron is Dealroom, een technologieplatform dat zich richt op het bijeenbrengen van informatie over startups en investeerders wereldwijd. De data van Techleap en Dealroom bevatten onder meer informatie over het aantal en de aard van technologie-startups, financieringsrondes, oprichters en investeerders.

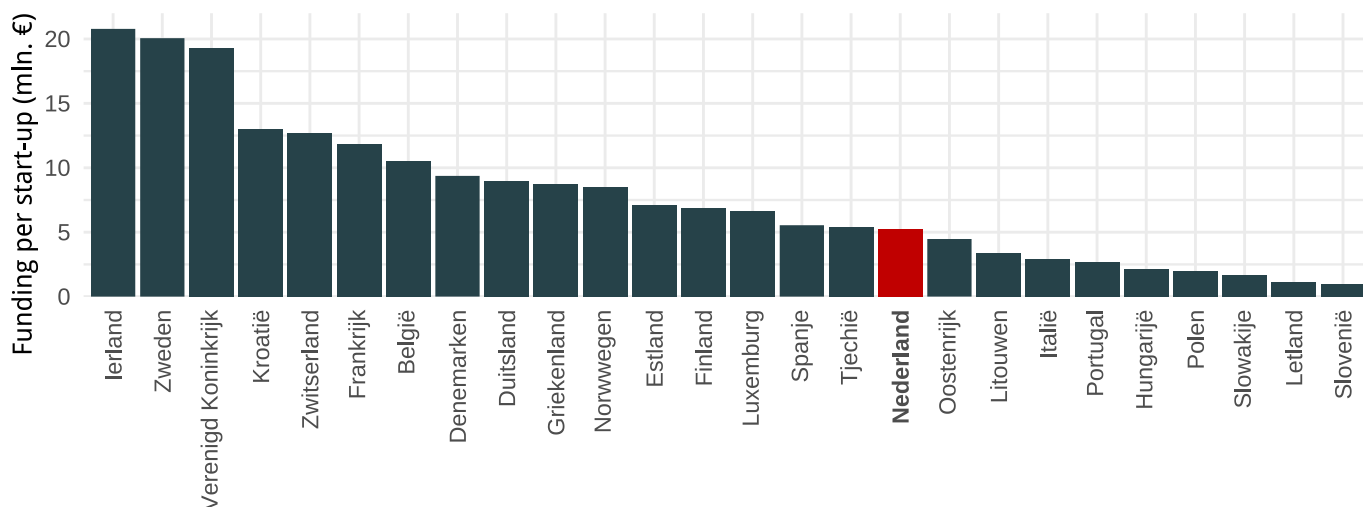
Figuur 4.10 Nederland heeft net geen toppositie voor wat betreft technologiestartups en financiering

Bron: Techleap (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Figuur 4.10 laat voor landen in Europa het aantal startups en de totale hoeveelheid financiering voor startups zien. De figuur toont gemiddelden over de jaren 2019 tot en met 2022. Voor wat betreft het aantal startups staat Nederland op de vierde plaats met ongeveer 550 startups per jaar, tussen Frankrijk en Spanje. Wat omvang van de economie betreft heeft Nederland daarmee een bovenproportioneel aantal startups. Wanneer we kijken naar de hoeveelheid financiering dan staat Nederland op de vijfde plaats met ongeveer 2,8 miljard euro totale startupfinanciering per jaar. Het gaat hier om de totale hoeveelheid seed money en venture capital dat in alle startups in Nederland is geïnvesteerd over de periode van een jaar. Zowel venture capital als seed money zijn risicovolle investeringen, met het belangrijkste verschil tussen de twee zijnde dat venture capital later in het ontwikkelingsproces van de startups wordt ingezet, terwijl seed money wordt ingezet in de vroegste stadia. Hoewel de totale investering in Nederlandse startups in eerste instantie een aanzienlijk bedrag lijkt, laat figuur 4.11 zien dat de hoeveelheid financiering per startup in Nederland juist vrij laag is. Over de periode 2019 tot en met 2022 krijgt een technologie startup in Nederland gemiddeld 5,3 miljoen euro aan financiering. Daartegenover staat bijvoorbeeld 19,2 miljoen euro in het Verenigd Koninkrijk of 10,6 miljoen euro in België. De mindere financiering per startup in Nederland kan ook deels gedreven worden door het relatief grote aantal startups.

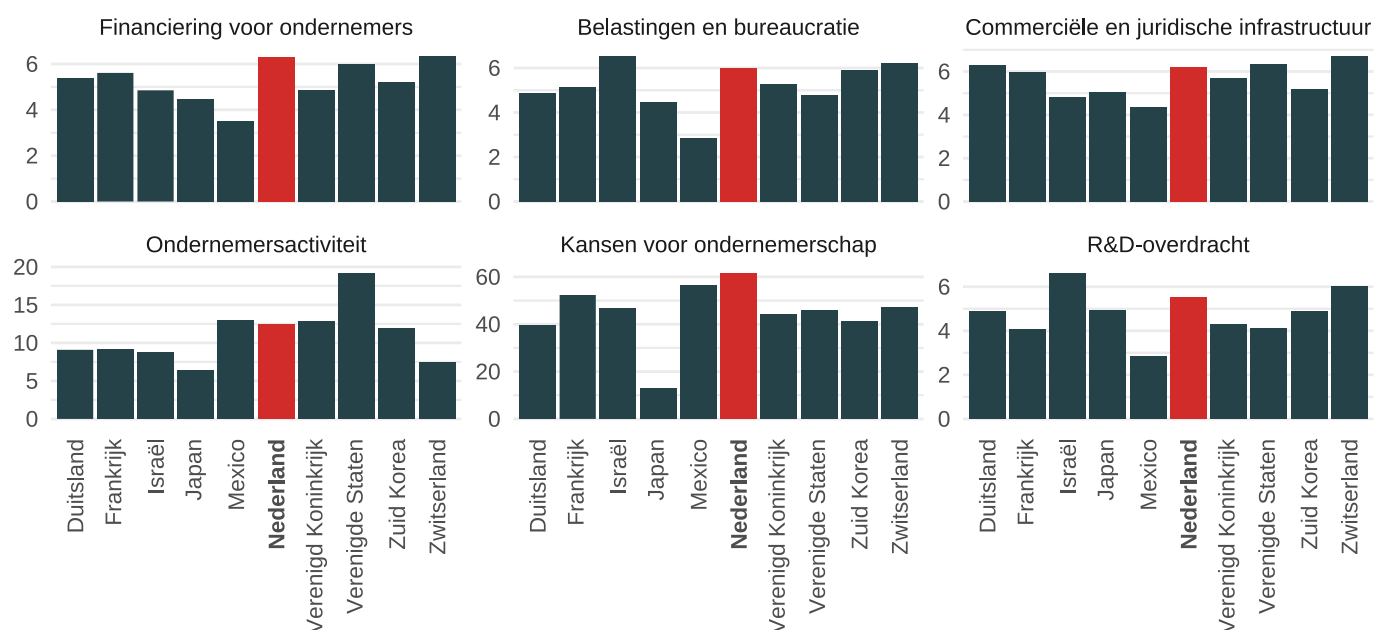
Figuur 4.11 Gemiddelde hoeveelheid financiering per technologiestartup in Nederland is vrij laag

Bron: Techleap (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Een tweede route om ondernemersactiviteiten en daarmee gerelateerde zaken zoals attitudes en cultuur inzichtelijk te maken is de *Global Entrepreneurship Monitor (GEM)*. De GEM is een internationaal onderzoeksproject dat is geïnitieerd om ondernemerschap op wereldwijde schaal te bestuderen, te meten en landen te vergelijken. De GEM is een samenwerking tussen onderzoekers, academici en andersoortige experts en bestaat sinds 1999. Daarmee is het tegenwoordig mogelijk om landen op een breed palet aan indicatoren en over een lange periode te volgen. De laatst beschikbare gegevens van de GEM zijn die van het jaar 2022.

Figuur 4.12 In vergelijking met andere landen scoort Nederland op enkele GEM-indicatoren vrij hoog

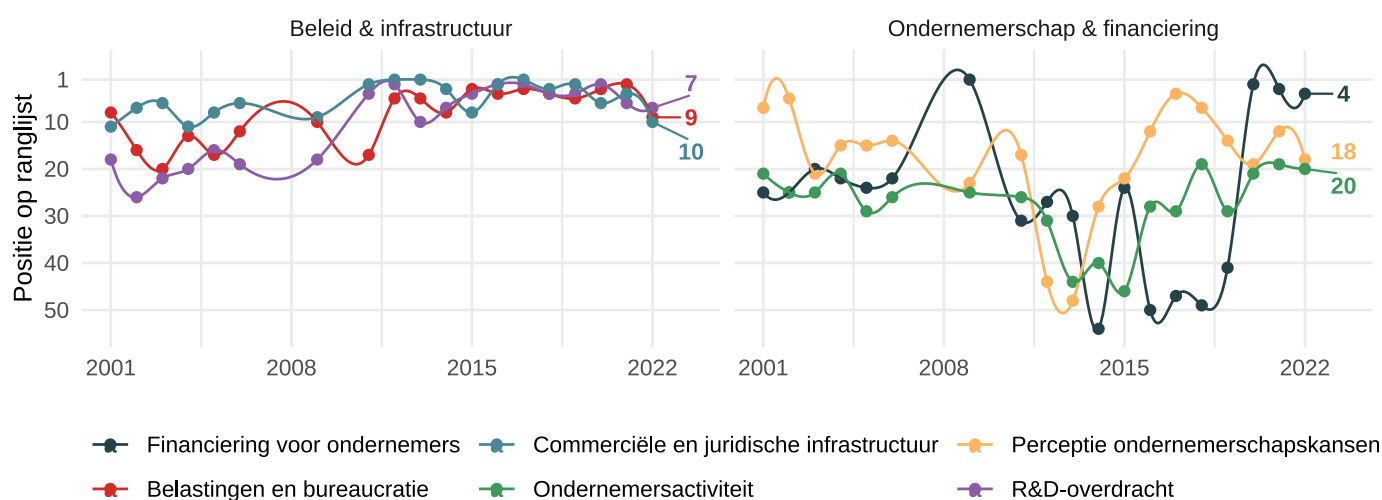

Bron: Global Entrepreneurship Monitor (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Figuur 4.12 geeft voor een selectie van indicatoren weer hoe Nederland scoort ten opzichte van andere landen in 2022. Het algemene beeld dat daaruit voortkomt is dat Nederland het relatief gezien vrij goed doet. Opvallend is de score voor financiering voor ondernemers (in de GEM gemeten als de beschikbaarheid van financiering voor MKB-ondernemingen inclusief subsidies). In tegenstelling tot de Techleap-gegevens in figuren 4.10 en 4.11 scoort Nederland nu relatief hoog. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen liggen in het feit dat Techleap uitsluitend focust op technologiestartups terwijl de GEM breder is georiënteerd. De indicator ondernemersactiviteit betreft het percentage van de beroepsbevolking dat zich in de laatste 36 maanden op één of andere manier heeft beziggehouden met het opzetten van een onderneming. Dit percentage is inclusief zzp'ers. De Verenigde Staten scoren hier erg hoog, terwijl Nederland hier wat lager scoort maar nog wel tot de hoger scorende landen behoort.

Voor de indicatoren getoond in figuur 4.12 wordt in figuur 4.13 de ontwikkeling door de tijd heen getoond. Daaruit blijkt dat tot enkele jaren geleden de financiering voor startups in Nederland veel slechter was, pas sinds 2020 behoort Nederland tot de beter presterende landen wat dat betreft. De indicator perceptie ondernemerschapskansen meet het aandeel van de beroepsbevolking, welke *niet* zijn betrokken bij het opzetten van een onderneming, dat goede kansen ziet om een onderneming te starten. Het vormt daarmee een indicatie van de perceptie van het ondernemingsklimaat in een bepaald jaar. Figuur 4.13 laat zien dat dit in 2013 relatief gezien erg laag was, terwijl Nederland daarna is opgeklommen tot ongeveer plek 5 in 2017 en vervolgens is gedaald tot plek 18 in 2022. Kennelijk is de perceptie van het ondernemingsklimaat van Nederland in de laatste jaren wat afgenomen, hetgeen kan worden bevestigd met de bevindingen uit de microanalyse (bij voorbeeld figuur 2.2).

Figuur 4.13 Met uitzondering van het aantal startups en financiering scoort Nederland relatief stabiel

Bron: Global Entrepreneurship Monitor (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

4.3 Synthese

In vergelijking met andere landen prijkt Nederland bovenaan in internationale ranglijsten voor concurrentiepositie, zoals die van het WEF en de IMD, met name dankzij hoge scores op internationale handel, de financiële markt, technologische infrastructuur en fysieke infrastructuur. Nederland scoort relatief minder goed (ten opzichte van andere factoren) op de punten belastingbeleid, financiering en durfkapitaal, langetermijnvisie overheid en gemak van regelgeving. Op regionaal niveau presteren Nederlandse provincies zeer goed in vergelijking met Europese

regio's volgens de RCI, met Utrecht als de best presterende regio van Europa. Nederland scoort eveneens hoog op de GII, vooral op de onderliggende componenten kennis & technologie en instituties.

Binnen het ecosysteem voor ondernemerschap in Nederland, gemeten aan de hand van de EEI, doen vooral de provincies Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland het erg goed dankzij de elementen ondernemerscultuur, leiderschap en fysieke infrastructuur. Hoewel Nederland een overvloed aan startups heeft, blijft de financiering per startup achter ten opzichte van sommige andere landen, deels door het grote aantal startups. Het achterblijven van financiering wordt niet bevestigd door de GEM-indicatoren, welke suggereren dat de financiering voor ondernemers in Nederland de laatste jaren juist sterk verbeterd is.

5 Conclusie

Uit de eerste Monitor Ondernemingsklimaat blijkt dat Nederland beschikt over een solide ondernemingsklimaat, maar dat bedrijven zich zorgen maken over de houdbaarheid daarvan. Het is van belang om alert te blijven of deze zorgen zich in de toekomst zullen vertalen in een verminderde bedrijvigheid en/of verslechterde internationale concurrentiepositie.

In deze eerste *Monitor Ondernemingsklimaat* is getracht om percepties van bedrijven op microniveau, harde cijfers over bedrijvigheid op mesoniveau en de positie van Nederland in ranglijsten op macroniveau samen te brengen tot een algeheel oordeel over het Nederlandse ondernemingsklimaat. In zijn algemeenheid kan gesteld worden dat Nederland een goed ondernemingsklimaat heeft, maar dat er zorgen leven bij bedrijven over de houdbaarheid daarvan.

Er zijn duidelijke sterkere punten zoals bijvoorbeeld de fysieke, digitale en kennisinfrastructuur, en duidelijk zwakkere punten, zoals de uitvoerbaarheid van regelgeving (regeldruk) voor bedrijven, waarover bij vrijwel alle bedrijven en in alle ranglijsten consensus bestaat. Tevens zijn bedrijven pessimistisch over het fiscale klimaat en het sentiment over het bedrijfsleven. Een aantal andere elementen, zoals de beschikbaarheid van talent (arbeidsmarktkrapte), fysieke ruimte, financieringsmogelijkheden en energie-infrastructuur, zijn misschien niet voor alle bedrijven relevant maar kunnen door specifieke bedrijven en sectoren wel als beperkend worden ervaren.

Door de specifieke sterktes en zwaktes lijkt het Nederlandse ondernemingsklimaat beter toegerust op kantoorsectoren, zoals de ICT, zakelijke en financiële dienstverlening, dan voor de meer technische en uitvoerende bedrijfstakken, zoals de industrie, logistiek en bouw. Dit wordt met name gedreven doordat de laatstgenoemde groep sectoren meer belemmeringen ondervindt op het gebied van de beschikbaarheid van ruimte en energie-infrastructuur en somberder is over het sentiment over het bedrijfsleven.

Een element waarop het Nederlandse ondernemingsklimaat de afgelopen sterk is achteruitgegaan is de voorspelbaarheid van het overheidsbeleid. Dit blijkt zowel uit een vergelijking van de percepties van bedrijven gemeten in het vorig en dit jaar alsook uit de internationale ranglijsten en signaleert daarmee een belangrijke ontwikkeling. Verdiepend vervolgonderzoek op dit onderwerp is gewenst om meer inzicht te geven in de achterliggende oorzaken.

Tot slot lijkt er een (schijnbare) tegenstelling te bestaan tussen de percepties van het bedrijfsleven enerzijds en zowel de bedrijvigheid als de internationale concurrentiepositie van Nederland anderzijds. Hoewel dit erop kan duiden dat het ondernemersklimaat elders ook is verslechterd, is het mogelijk dat ondernemerspercepties zich uiteindelijk gaan vertalen in afnemende bedrijvigheid en een verslechterende internationale concurrentiepositie. Dit onderstreept het belang van periodieke monitoring van het ondernemingsklimaat.

Onderzoeksagenda

Deze editie van de Monitor heeft expliciet het karakter van een nulmeting, wat betekent dat deze idealiter in de komende jaren herhaald en verder doorontwikkeld wordt. Een herhaalde meting leidt in de eerste plaats tot meer data, met name in de vorm van (langere) tijdreeksen waarmee de dynamiek in het Nederlandse ondernemers- en

vestigingsklimaat beter zichtbaar wordt. Daarnaast biedt herhaling de mogelijkheid om het meetinstrument verder aan te scherpen. Naast meer reguliere doorontwikkeling, zoals het toevoegen, verfijnen of laten vervallen van vragen in de vragenlijst, zijn er specifieke kansen voor doorontwikkeling op drie gebieden.

Ten eerste kan in de micro- en meso-analyse explicieter onderscheid gemaakt worden tussen grootbedrijven, mkb'ers en zelfstandig ondernemers. Al deze groepen ondernemingen spelen een belangrijke rol in het ondernemingsklimaat. Het goed meenemen van deze verschillende groepen vereist aandacht bij het ontwerpen van de vragenlijst, omdat niet alle onderwerpen (op dezelfde manier) relevant zijn voor deze verschillende bedrijfsgroottes. Ook het wegingsmodel moet afzonderlijk worden geschat voor de drie grootteklassen, omdat anders de zelfstandigen de weging (en dus de resultaten) volledig domineren. Een dergelijke aanpak levert interessante inzichten op over de heterogeniteit van de percepties van het ondernemingsklimaat voor bedrijven van verschillende omvang en de knelpunten waar zij mogelijk tegenaan lopen.

Ten tweede kunnen in de meso-analyse niet alleen de aantallen toe- en uittrekkende bedrijven (ofwel de 'extensieve marge') geanalyseerd worden, maar zijn ook andere indicatoren van bedrijvigheid te overwegen, zoals werkgelegenheid, investeringen in kapitaalgoederen en innovatie en uiteindelijk de toegevoegde waarde die bedrijven genereren (ofwel de 'intensieve marge'). Hierdoor ontstaat een vollediger beeld van de bedrijvigheid en ondernemerschap in Nederland, en tevens van de invloed van ontwikkelingen in het ondernemingsklimaat op deze aspecten.

Een belangrijk punt voor vrijwel alle analyses in deze Monitor is de uitdaging om (ontwikkelingen in) de structurele kenmerken van het ondernemingsklimaat te scheiden van de conjunctuureffecten. Zo heeft het sentiment over de huidige stand van de economie waarschijnlijk invloed op de percepties van bedrijven in de microanalyse, bepalen macro-economische ontwikkelingen in grote mate de bedrijvigheid in de meso-analyse en zijn veel indicatoren in internationale ranglijsten ook niet vrij van conjunctuureffecten. Eenvoudige oplossingen voor het ontrafelen van deze verwevenheid liggen niet voor de hand, maar zijn wel van belang om inzicht te krijgen in de structurele ontwikkeling van het ondernemingsklimaat.

Het doel van deze Monitor is om een algemeen beeld te geven van alle relevante facetten van het ondernemingsklimaat en voor alle (typen) bedrijven in Nederland. Voor specifieke beleidsterreinen en sectoren kan verdiepend vervolgonderzoek (naast deze Monitor) wenselijk zijn. De eerdergenoemde neerwaartse trend in de voorspelbaarheid van overheidsbeleid is een onderwerp waarvoor dat wenselijk lijkt. Ook andere algemene verbeterpunten, zoals belastingbeleid en faciliterende regelgeving, nodigen uit tot vervolgonderzoek. Zo kan bijvoorbeeld beter inzichtelijk worden gemaakt wat nu precies de knelpunten zijn die door ondernemers in het fiscale beleid gevoeld worden (denk aan hoogte tarieven of onvoorspelbaarheid van beleid).

Referenties

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2013). *Why nations fail*. Profile Books, London.
- Aterido, R., Hallward-Driemeier, M., & Pagés, C. (2011). Big constraints to small firms' growth? Business environment and employment growth across firms. *Economic Development and Cultural Change*, 59(3), 609-647.
- Baaij, M. G., Mom, T. J., Van den Bosch, F. A., & Volberda, H. W. (2015). Why do multinational corporations relocate core parts of their corporate headquarters abroad?. *Long Range Planning*, 48(1), 46-58.
- Besley, T. (2015). Law, regulation, and the business climate: The nature and influence of the World Bank Doing Business project. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 99-120.
- CBS (2013). Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers 2013. *Ministerie van Economische Zaken & Centraal Bureau voor de Statistiek*, 60121 201301 I-74. Verkregen via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2013/50/het-ondernemingsklimaat-in-cijfers-2013>
- CBS (2021). Ruim 13 duizend bedrijven opgeheven die coronasteunmaatregelen gebruikten. Verkregen via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/26/ruim-13-duizend-bedrijven-opgeheven-die-coronasteunmaatregelen-gebruikten>
- CPB (2021) Economische analyse steunpakket 2020. Verkregen via <https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB-Notitie-Economische-analyse-steunpakket-2020.p>
- CBS (2022, 8 april). Minder bedrijven verplaatsten bedrijfsonderdelen naar het buitenland. Verkregen via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/14/minder-bedrijven-verplaatsten-bedrijfsonderdelen-naar-het-buitenland>
- CBS (n.d.). Non-business economy. Verkregen via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/50/bijna-1-4-mln-voltydbanen-door-buitenlandse-bedrijven/non-business-economy>
- Adviescommissie Belastingheffing van Multinationals (Commissie ter Haar) (2020), Op weg naar balans in de vennootschapsbelasting. Analyses en aanbevelingen, Ministerie van Financiën, Den Haag.
- De Jong, G., Koeman, N., Konijn, S., Volberda, H., & Heij, K. (2022). Het Nederlandse innovatielandschap de toekomst tegemoet: Resultaten van de Nederlandse Innovatie Monitor 2022. *SEO Economisch Onderzoek*, 2022-86.
- De Jong, G., Koeman, N., Konijn, S., Volberda, H., & Hollen, R. (2023). Nederlandse Innovatie Monitor 2023: Oververhitting in het Nederlandse innovatielandschap. *SEO Economisch Onderzoek*, 2023-95.
- Van Kesteren, J., Heyma, A., Vervliet, T., Doeve, T., & Klinker, I. (2023). Arbeidsmarktkrapte: Een integraal beeld van aard, omvang en oplossingen. *SEO Economisch Onderzoek*, 2023-106.

Sociaal-Economische Raad (2021, februari). Reshoring. *Advies 21/01*. Verkregen via <https://www.ser.nl/nl/Publicaties/reshoring>

Porter, M.E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.

Seip, M., Bos, B., Brouwer, E., van der Wiel, H., Smits, T. en Span, T. (2022). De invloed van financiële coronasteunmaatregelen op bedrijfsopheffingen. Verkregen via: <https://www.bedrijvenbeleidinbeeld.nl/corona/verdiepende-analyses/invloed-van-financiele-coronasteunmaatregelen-op-bedrijfsopheffingen>

Ter Weel, B., & Lensink, A. (2022). Arbeidsmarktkrapte: Analyse en oplossingsrichtingen arbeidsmarktkrapte in de techniek- en energiesector. *SEO Economisch Onderzoek*, 2022-83.

World Bank (2022). Pre-concept note: Business Enabling Environment. Verkregen via: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/2250b12dfe798507f7b42064378cc616-0540012022/original/BEE-Concept-Note-December-2022.pdf>

Bijlage A Onderzoeksverantwoording

Bijlage A.1 Veldwerk enquête

Een uitgebreide beschrijving van het verrichte veldwerk is beschreven in Bijlage A.1 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2023, zie De Jong et al. (2023).

Van 22 maart tot en met 1 juli 2023 verrichtte SEO in opdracht van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde, Universiteit van Amsterdam de dataverzameling voor de Monitor. De respondenten zijn op drie manieren benaderd:

1. Er zijn uitnodigingen per mail verstuurd naar deelnemers van de Monitor in voorgaande jaren, deelnemers aan soortgelijk onderzoek en een respondentenpanel van leidinggevendenden;
2. Er zijn uitnodigingen via een extern platform verstuurd; en
3. Er zijn open uitnodigingen verspreid via websites, online nieuwsbrieven en sociale media.

De ingevulde vragenlijst zijn onder andere gecontroleerd op een onmogelijk tijdsbestek en dubbelingen. Van de 719 respondenten is bijna een derde (30 procent) afkomstig van het interne panel en een kwart (25 procent) van het Innovatiespotter-bestand. Het grootste deel (55 procent) van de respondenten is algemeen directeur of voorzitter van de RvB van de onderneming.

Bijlage A.2 Koppeling met CBS Microdata

Uit de koppeling met de CBS Microdata blijkt dat sommige typen bedrijven ondervertegenwoordigd zijn, terwijl andere juist relatief vaak voorkomen in de steekproef. Alle analyses in de Monitor zijn gewogen waardoor de resultaten representatief en daarmee valide zijn.

De indicatoren van innovatie die de Monitor meet vormen een complement voor de bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) beschikbare administratieve bedrijvendata (Microdata). Koppeling tussen deze twee bronnen maakt het mogelijk om de representativiteit van de in de Monitor gebruikte steekproef te verifiëren. Door de Monitordata gestructureerd op te hogen kunnen bevindingen uit de Monitor vertaald worden naar uitkomsten die representatief zijn voor de gehele populatie van bedrijven in Nederland. Deze representativiteitstoets voeren we dit jaar voor het eerst uit voor alle gerapporteerde bevindingen. Ook wordt het door deze koppeling mogelijk om in de Monitor gemeten thema's te relateren aan de Microdata over Nederlandse bedrijven en vice versa.

Deze additionele analyses worden mogelijk doordat respondenten in de Monitor zijn gevraagd naar het Kamer van Koophandel-nummer (KvK-nummer) van hun bedrijf. Met dit KvK-nummer kunnen de Monitordata worden gekoppeld aan de CBS Microdata. Om de vertrouwelijkheid van de data te waarborgen voert het CBS de datakoppeling uit, waarbij de data volledig geanonimiseerd worden. Op deze manier zijn bevindingen voor de onderzoekers niet meer te herleiden naar individuele bedrijven en/of personen.²⁷

²⁷ Tevens heeft het CBS ter borging van de privacy vooraf een check uitgevoerd op de in dit hoofdstuk gepresenteerde resultaten (zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/maatwerk-en-Microdata/Microdata-zelf-onderzoek-doen>).

In het bijzonder is de Monitor aan de volgende CBS-Microdatabestanden gekoppeld:

- Algemeen bedrijvenregister (ABR) voor de periode 2007 t/m 2022;
- Aangifte omzetbelasting (BTW) voor de periode 2007 t/m 2022;
- Bedrijfsdemografisch Kader (BDK) voor de periode 2007 t/m 2023;
- Financiën van niet-financiële ondernemingen (NFO) voor de periode 2007 t/m 2021;
- Wet bevordering speur- en ontwikkelingswerk (WBSO) voor de periode 2016 t/m 2021.

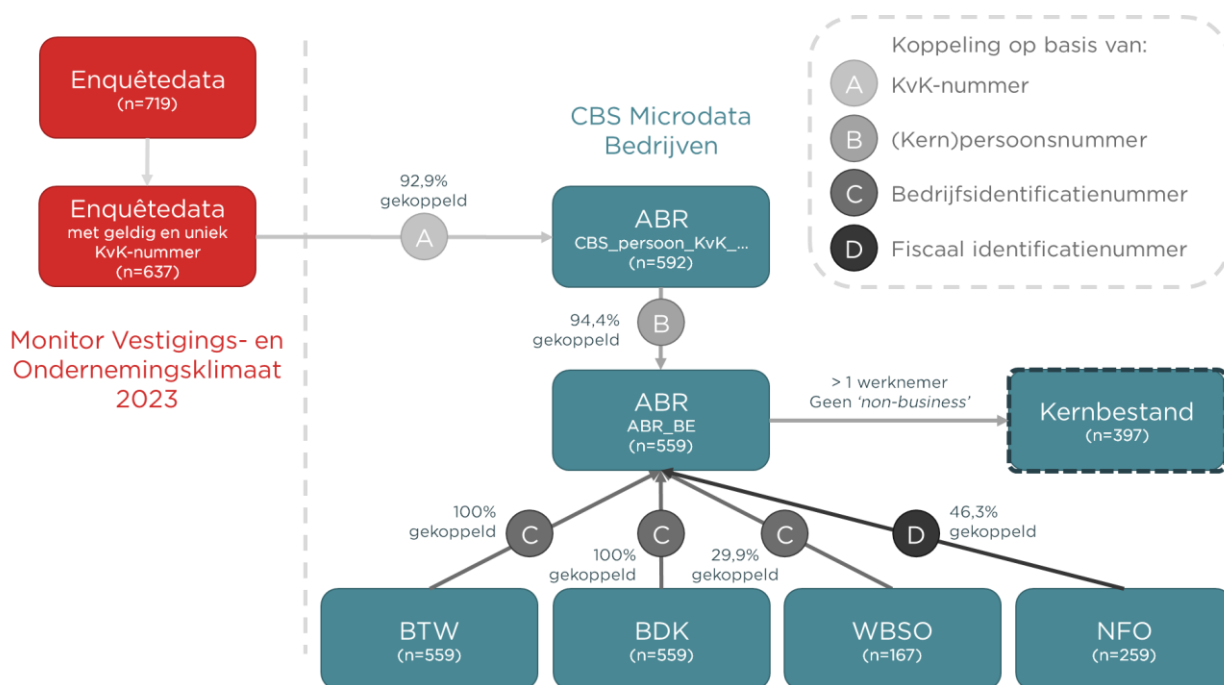
Voor meer informatie over deze bestanden verwijzen wij de geïnteresseerde lezer naar documentatiebestanden zoals jaarlijks gerapporteerd door het CBS. In de volgende paragraaf lichten wij toe welke data we hebben gebruikt.

Resultaten datakoppeling

Aan alle respondenten van de Monitor is gevraagd of zij hun KvK-nummer wilden invullen. In totaal hebben wij voor 637 van de 712 organisaties/respondenten een uniek en geldig KvK-nummer ontvangen.²⁸ Deze KvK-nummers zijn versleuteld door het CBS en voor de onderzoekers beschikbaar gesteld in een beveiligde omgeving (genaamd: RA-omgeving). Deze twee stappen zijn grafisch weergegeven in Figuur A.1 (zie rode vlakken).

De versleutelde enquêtegegevens zijn vervolgens gekoppeld met het ABR van het CBS (zie Figuur A.1). De figuur is als volgt te lezen: de pijlen vertegenwoordigen de koppelstappen die zijn ondernomen, de blauwe vlakken vertegenwoordigen de CBS Microdatabestanden en in het grijs zijn de gebruikte koppelsleutels (zie legenda) en koppelslagingspercentages weergegeven. Figuur A.1 laat zien dat 92,9 procent van de data gekoppeld is aan het ABR (592 van de 637) op het niveau van de juridische entiteit (ook wel het persoonsidentificatienummer genoemd).

Figuur A.1 Koppelschema van de enquêtedata en de verschillende CBS-Microdatabestanden

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023 en CBS Microdata, bewerkingen door SEO Economisch Onderzoek (2023)

²⁸ Om het slagingspercentage van de koppeling te verbeteren zijn waar mogelijk missende of foutieve KvK-nummers aan te vullen en te verbeteren. Die kan bijvoorbeeld door KvK-nummers zoals '12345678' of '99999999' te verwijderen en vervolgens de missende nummers waar mogelijk handmatig aan te vullen. Het aanvullen van KvK-nummers is niet mogelijk voor organisaties die volledig anoniem gerespondeerd hebben.

Noot: Het schema leest als volgt: van de 637 enquêterespondenten met een geldig en uniek KvK-nummer kunnen op basis van KvK-nummers 592 (92,9 procent) gekoppeld worden aan het ABR in de CBS Microdata. Het ABR-bestand (op bedrijfsniveau) met 559 respondenten met unieke bedrijfsidentificatienummers wordt vervolgens gekoppeld aan BTW-, BDK-, WBSO- en NFO-bestanden. Dit koppelbestand wordt vervolgens gefilterd op organisaties met meer dan één werknemer en opererend buiten de 'non-business' waardoor we eindigen met 397 unieke bedrijven in het kernbestand.

Vervolgens is dit bestand gekoppeld aan een ABR-bestand op het bedrijfsidentificatieniveau (BEID), waarmee we uitkomen op 559 bedrijfseenheden.²⁹ Met dit koppelbestand vinden we vervolgens voor 100 procent van de respondenten BTW-data met daarin onder andere omzet- en exportcijfers. Dit jaar benutten we BTW-gegevens tot en met 2022, terwijl dit bij de vorige Monitor slechts mogelijk was tot en met 2020. Daarnaast wordt 100 procent van de respondenten gekoppeld aan de BDK-bestanden met daarin gegevens over oprichtingen en opheffingen en snelle groeiers. Deze bestanden zijn beschikbaar tot en met 2023, maar bevatten voor het laatste jaar nog niet de gegevens voor de volledige jaargang. Voor de WBSO- en NFO-databestanden geldt een koppeling van respectievelijk 29,9 en 46,3 procent. Een deel van de niet te koppelen data kan verklaard worden omdat de NFO- en WBSO-data over 2021 gaan terwijl de enquête voor de Monitor in 2023 is gehouden. Daarnaast is het ook niet te verwachten dat we voor alle respondenten data vinden in bijvoorbeeld de WBSO- of NFO-datasets. Dit is zo omdat niet ieder bedrijf gebruikmaakt van de WBSO-regeling en de NFO-data geen integrale dataset betreffen.³⁰ In totaal kwamen wij uit op 559 bedrijfseenheden en 397 eenheden na het filteren op zzp'ers (met 1 werknemer) en bedrijven in de 'non-business'.³¹ Dit laatste bestand geldt als het kernbestand (in de figuur gestreept omcirkeld) dat gebruikt wordt voor verdere validatie en analyse.

Verkenning overlap Monitor voorgaande jaren

In 2022 zijn 356 respondenten uit de Monitor met een geldig en uniek KvK-nummer gekoppeld aan de CBS Microdata (Figuur A.2). Dit gaat om de steekproef exclusief zzp'ers en ook bedrijven in de 'non-business' (overheid, zorg en onderwijs) zijn hierin niet meegenomen. Van de 397 gekoppelde respondenten in 2023 blijken er 90 ook in 2022 deel te hebben genomen. Er zijn daarmee beperkte mogelijkheden voor panelanalyses.

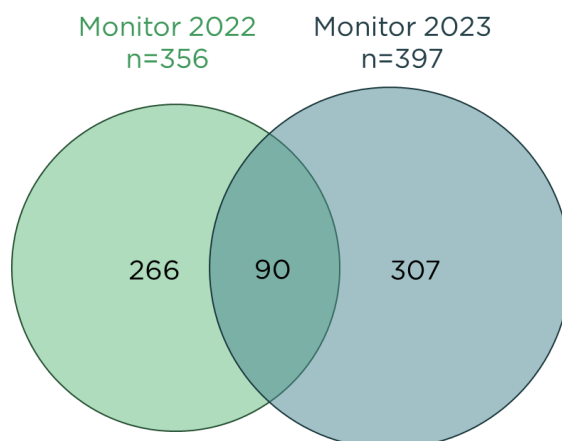
²⁹ Het uiteindelijke gekoppelde aantal van 592 is lager dan de oorspronkelijke 559, omdat meerdere KvK-nummers onder één bedrijfsidentificatienummer kunnen vallen. Dit 'koppelverlies' is dus terug te voeren op de transformatie van KvK-nummers naar bedrijfseenheden. Daarnaast konden ook enkele respondenten van de Monitor niet gekoppeld worden aan het ABR op de juridische entiteit.

³⁰ Er zijn meerdere oorzaken waarom het koppelpercentage met de NFO-data relatief laag ligt. Belangrijkste oorzaken zijn:

- De NFO is samengesteld uit de Statistiek Financiën van Kleine Ondernemingen (SFKO) en de Statistiek Financiën van Grote (niet-financiële) Ondernemingen (SFGO). De SFGO is een integrale enquête (de volledige populatie is vertegenwoordigd), de SFKO bevat non-respons. Dit drukt het koppelpercentage;
- De NFO bevat informatie over ondernemingen die actief zijn in de niet-financiële sector. De ondernemingen uit de financiële sector, bijvoorbeeld banken en het verzekeringswezen, zijn niet in de NFO opgenomen;
- De NFO bevat informatie over alle rechtspersoonlijkheid bezittende ondernemingsgroepen. De ondernemingen zonder rechtspersoonlijkheid, bijvoorbeeld de eenmanszaak, VOF, maatschap of CV zijn niet in de NFO opgenomen.

³¹ De definitie van 'non-business' sluit aan bij die van het CBS (n.d.), behalve dat we de landbouw, bosbouw & visserij (SBI-code A) en financiële diensten (K) behouden. Er wordt gefilterd op overheid, onderwijs, gezondheid- & welzijnzorg (O,P,Q) en overige diensten (R, S, T, U).

Figuur A.2 Bijna een kwart van de respondenten vulde de vragenlijst vorig jaar ook in

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2023, bewerkingen door SEO Economisch Onderzoek (2023)

Noot: Het aantal observaties 2022 valt lager uit dan in de rapportage van Nederlandse Innovatie Monitor 2022 omdat dit jaar zzp'ers en bedrijven in de 'non-business' zijn gefilterd.

Voor deze overlappende respondenten is onderzocht of het rapportcijfer voor het ondernemingsklimaat, de daarbij behorende elementen en de voorspelbaarheid van het overheidsbeleid dit jaar al dan niet significant afwijken van de gemeten waarden van voorgaand jaar. Om dit te onderzoeken zijn negen tweezijdige gepaarde t-tests verricht op de ongewogen data (zie Tabel A.1). Het rapportcijfer blijkt onder de 90 overlappende respondenten afgenomen te zijn (-0,18 op een schaal van 1 tot 10), maar niet significant ($p > 0,10$). Van de randvoorwaarden voor een goed ondernemingsklimaat blijken het belastingklimaat marginaal significant afgenomen (-0,23, $p < 0,10$) en faciliterende wetgeving significant lager te zijn beoordeeld (-0,31, $p < 0,05$). Opvallend genoeg is de voorspelbaarheid van alle drie de bevraagde thema's significant (marginaal) afgenomen. Op een schaal van 1 tot 7 daalde de voorspelbaarheid van openbare dienstverlening met 0,27 ($p < 0,10$). Voor belastingbeleid en wettelijke voorschriften die van invloed zijn op het bedrijfsleven gaat het om een daling van 0,37 respectievelijk 0,42 ($p < 0,05$).

Tabel A.1 Exploratieve innovatie is marginaal significant afgenomen vergeleken met voorgaand jaar

Construct	Vergeleken met Monitor 2022			
	Schatting	df	Statistiek	p-waarde
Rapportcijfer ondernemingsklimaat	-0,18	89	-1,29	,202
<i>Elementen ondernemingsklimaat:</i>				
- Aanwezigheid van talent	+0,22	89	1,39	,167
- (Gunstig) belastingklimaat	-0,23.	89	-1,67	,098
- Faciliterende wetgeving	-0,31*	89	-2,23	,028
- Kwaliteit van leven	-0,16	89	-1,06	,294
- Nabijheid van belanghebbenden	-0,07	89	-0,45	,655
<i>Voorspelbaarheid overheidsbeleid:</i>				
- Belastingbeleid	-0,37*	89	-2,06	,043
- Wettelijke voorschriften die van invloed zijn op het bedrijfsleven	-0,42*	89	-2,47	,015
- Openbare dienstverlening	-0,27.	89	-1,81	,073

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2023, bewerkingen door SEO Economisch Onderzoek (2023)

Representativiteit van de Monitordata

Om inzicht te krijgen in de representativiteit van onze steekproef vergelijken we respondenten uit de Monitor met de algehele bedrijvenpopulatie in de Microdata. Daarbij is gekeken naar de organisatieomvang, de sector waarin de organisatie opereert, de provincie waarin de organisatie gevestigd is, de bedrijfsleeftijd en het gebruik van de WBSO-regeling. De volledige vergelijking is te vinden in Bijlage A.3 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2023, zie De Jong et al. (2023). Er blijkt een duidelijke oververtegenwoordiging van grote ondernemingen (50 of meer medewerkers); de sectoren industrie, agro & energie, ICT en de zakelijke en financiële dienstverlening; oudere organisaties (opgericht voor 2015); en gebruikers van de WBSO-regeling (een proxy voor innovatieve activiteiten). Deze vergelijkingen gaan steeds uit van een enkel kenmerk en er is dus geen rekening gehouden met kruisverbanden. Een oververtegenwoordiging van grote bedrijven impliceert daarmee automatisch een oververtegenwoordiging van sectoren met veel grote bedrijven. In het wegingsmodel (zie Bijlage A.3) worden alle kenmerken tegelijkertijd meegenomen, waarmee wel voor dergelijke kruisverbanden gecontroleerd wordt.

Bijlage A.3 Wegingsmodel bedrijvenpopulatie

Uit het wegingsmodel blijkt dat kleinere organisaties ondervertegenwoordigd zijn en dat WBSO-gebruikers juist relatief vaker voorkomen. Door een weging te schatten gebaseerd op verschillende organisatiekenmerken zijn de enquêteresultaten te relateren aan de gehele bedrijvenpopulatie.

Uit de vorige paragraaf blijkt dat sommige bedrijfskarakteristieken zijn ondervertegenwoordigd, terwijl andere juist te vaak voorkomen in de steekproef. Daarom is besloten om een representativiteitstoets uit te voeren door de data te wegen. Het doel van deze weging is om de data representatief te maken voor het Nederlandse bedrijfsleven en te verifiëren dat de resultaten op deze gewogen data niet substantieel afwijken van de ongewogen data.

Alle bevindingen gerapporteerd in dit rapport zijn gewogen naar sector, omvang, regio en WBSO-gebruik (met behulp van het wegingsmodel), zodat zij op deze kenmerken als representatief voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie kunnen worden beschouwd.

Logistisch regressiemodel

De weging is gebaseerd op een logistische regressiemodel dat de kans om aan de Monitor deel te nemen voorspelt op basis van de organisatieomvang (het aantal medewerkers), de sector waarin het bedrijf hoofdzakelijk actief is, de regio waarin het bedrijf gevestigd is en de mate waarin het bedrijf gebruikmaakt van de WBSO-regeling. Dit model wordt gebruikt om voor elke gekoppelde enquêterespondent de kans van deelname aan de Monitor te berekenen. De inverse van deze kans geeft het gewicht dat elke respondent krijgt toegekend. Het idee van deze manier van wegen is dat bedrijven met karakteristieken die zijn oververtegenwoordigd in de Monitor (grote kans op deelname) een kleiner gewicht krijgen, terwijl bedrijven met karakteristieken die zijn ondervertegenwoordigd (kleine kans op deelname) juist een groter gewicht krijgen.³² Door één set aan gewichten te hanteren zijn deze wegen bij uitsplitsingen op diezelfde organisatiekenmerken (bijvoorbeeld per sector) niet meer perfect gewogen naar de overige kenmerken. Idealiter zou er voor ieder soort uitsplitsing (i.e., per bedrijfskenmerk) een

³² Dat de gewichten enkel berekend kunnen worden voor *gekoppelde* respondenten maakt niet uit: het wegingsmodel corrigeert automatisch voor eventuele systematische verschillen tussen koppelbare en niet-koppelbare respondenten.

separate set aan gewichten geschat worden. Om praktische redenen is ervoor gekozen om één set aan gewichten te gebruiken.

Resultaten van het wegingsmodel

Volledige uitkomsten van het logistisch regressiemodel zijn opgenomen in Tabel A.2. Samengevat lijken de data van de Monitor in 2023:

- een ondervertegenwoordiging van bedrijven in de handel, vervoer & horeca te bevatten;
- een ondervertegenwoordiging van kleinere organisaties te bevatten (2 tot en met 49 medewerkers);
- een oververtegenwoordiging van organisaties uit Zuid-Holland, maar verder een representatieve geografische afdekking te bevatten;
- een oververtegenwoordiging van organisaties die gebruikmaken van de WBSO, maar binnen de groep van WBSO-gebruikers een representatieve afdekking van de mate van gebruik te bevatten.

Tabel A.2 De resultaten van het wegingsmodel laten zien dat kleine bedrijven zijn ondervertegenwoordigd

Afhankelijke variabele	Monitor 2023		Monitor 2022	
	Coëfficiënt (standaardfout)	Sign.	Coëfficiënt (standaardfout)	Sign.
Constante	-7,56 (0,21)	***	-7,57 (0,22)	***
Sector				
• Bouwnijverheid & vastgoed	Referentiegroep		Referentiegroep	
• Zakelijke & financiële dienstverlening	0,25 (0,18)		0,40 (0,20)	*
• Handel, vervoer & horeca	-0,46 (0,19)	*	-0,29 (0,21)	
• Industrie, agro & energie	-0,09 (0,20)		-0,26 (0,22)	
• Informatie & communicatie	0,26 (0,23)		0,43 (0,24)	.
Bedrijfsomvang				
• 2 tot en met 49 fte	Referentiegroep		Referentiegroep	
• 50 tot en met 99 fte	2,16 (0,16)	***	2,43 (0,16)	***
• 100 tot en met 249 fte	2,30 (0,18)	***	2,51 (0,18)	***
• Meer dan 250 fte	2,81 (0,18)	***	2,98 (0,19)	***
Regio				
• Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	Referentiegroep		Referentiegroep	
• Noord-Holland & Flevoland	0,22 (0,18)		-0,12 (0,18)	
• Utrecht & Gelderland	0,26 (0,18)		0,23 (0,17)	
• Zuid-Holland	0,55 (0,18)	**	-0,01 (0,18)	
• Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	0,15 (0,18)		-0,26 (0,18)	
• Onbekend	-12,23 (232,66)		-12,37 (230,35)	
WBSO				
• Geen WBSO-uren	Referentiegroep		Referentiegroep	
• WBSO-gebruik (1e kwartiel)	1,62 (0,29)	***	2,02 (0,26)	***
• WBSO-gebruik (2e kwartiel)	1,92 (0,25)	***	1,28 (0,35)	***
• WBSO-gebruik (3e kwartiel)	1,82 (0,19)	***	1,55 (0,23)	***
• WBSO-gebruik (4e kwartiel)	1,66 (0,17)	***	1,96 (0,17)	***
Aantal observaties	365.290		365.290	

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2023 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2023)

Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Bijlage B Additionele figuren en tabellen

Tabel B.1 Regressie-uitkomsten goed (8 of hoger) rapportcijfer ondernemingsklimaat, controlerend voor achtergrondkenmerken

Gehele steekproef			
Aandeel dat een goed (8 of hoger) rapportcijfer geeft voor het Nederlandse ondernemingsklimaat			0,21
Oprichting organisatie		Geografische markt	
Voor 1981	-	Lokaal of regionaal	-0,09 *
1981 - 2000	+0,05 .	Nationaal	-
2001 - 2010	-	Europees of wereldwijd	-
2011 - 2015	-		
Na 2015	-		
Sector		Aantal medewerkers organisatie	
Bouwnijverheid & vastgoed	-0,20 **	2 t/m 10 medewerkers	-
Handel, vervoer & horeca	-	11 t/m 49 medewerkers	-
Industrie, agro & energie	-0,13 **	50 t/m 99 medewerkers	-
Informatie & communicatie	+0,37 ***	100 t/m 249 medewerkers	-
Zakelijke & financiële dienstverlening	+0,08 *	250 of meer medewerkers	-
Regio		WBSO-gebruik	
Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	+0,09 *	Ja	-
Noord-Holland & Flevoland	-	Nee	-
Utrecht & Gelderland	-		
Zuid-Holland	-		
Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	-		
Productiviteit (omzet per werknemer)		Productiviteit (omzet per werknemer)	
1 ^e kwantiel (0-25)	-		
2 ^e kwantiel (26-50)	-0,11 ***		
3 ^e kwantiel (51-75)	-		
4 ^e kwantiel (76-100)	+0,06 .		

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2023)

Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001. Op basis van een gewogen lineaire regressie (WLS) waarin alle organisatiekenmerken zijn meegenomen met 397 observaties en een gecorrigeerde R² van 0,14. Voor meer informatie over deze analyse verwijzen wij naar Bijlage A.5 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2023, zie De Jong et al. (2023).

Tabel B.2 Regressie-uitkomsten onvoldoende (5 of lager) rapportcijfer ondernemingsklimaat, controlerend voor achtergrondkenmerken

Gehele steekproef				
Aandeel dat een onvoldoende (5 of lager) cijfer geeft voor het Nederlandse ondernemingsklimaat				0,23
Oprichting organisatie		Geografische markt		
Voor 1981	+0,08 *	Lokaal of regionaal	-	
1981 - 2000	-0,09 **	Nationaal	-0,06 *	
2001 - 2010	+0,08 .	Europees of wereldwijd	+0,08 **	
2011 - 2015	-			
Na 2015	-0,22 **			
Sector		Aantal medewerkers organisatie		
Bouwnijverheid & vastgoed	-	2 t/m 10 medewerkers	+0,06 .	
Handel, vervoer & horeca	+0,05 .	11 t/m 49 medewerkers	-	
Industrie, agro & energie	-	50 t/m 99 medewerkers	-	
Informatie & communicatie	-0,16 *	100 t/m 249 medewerkers	-	
Zakelijke & financiële dienstverlening	-	250 of meer medewerkers	-	
Regio		WBSO-gebruik		
Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	-0,14 **	Ja	-	
Noord-Holland & Flevoland	+0,07 .	Nee	-	
Utrecht & Gelderland	-			
Zuid-Holland	-			
Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	-			
Productiviteit (omzet per werknemer)				
1 ^e kwantiel (0-25)	-			
2 ^e kwantiel (26-50)	+0,08 *			
3 ^e kwantiel (51-75)	-			
4 ^e kwantiel (76-100)	-			

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2023)

Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001. Op basis van een gewogen lineaire regressie (WLS) waarin alle organisatiekenmerken zijn meegenomen met 397 observaties en een gecorrigeerde R² van 0,08. Voor meer informatie over deze analyse verwijzen wij naar Bijlage A.5 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2023, zie De Jong et al. (2023).

Tabel B.3 Regressie-uitkomsten aandeel dat minimaal regelmatig overweegt activiteiten te verplaatsen, controlerend voor achtergrondkenmerken

Gehele steekproef				
Aandeel dat regelmatig, vaak of voortdurend overweegt om in de komende twee jaar activiteiten naar het buitenland te verplaatsen				0,16
Oprichting organisatie		Geografische markt		
Voor 1981	-	Lokaal of regionaal	-0,19	***
1981 - 2000	-0,06 *	Nationaal	-0,06	*
2001 - 2010	-	Europees of wereldwijd	+0,18	***
2011 - 2015	-			
Na 2015	-			
Sector		Aantal medewerkers organisatie		
Bouwnijverheid & vastgoed	-	2 t/m 10 medewerkers	+0,05	*
Handel, vervoer & horeca	-	11 t/m 49 medewerkers	-0,03	*
Industrie, agro & energie	-	50 t/m 99 medewerkers	-	
Informatie & communicatie	-	100 t/m 249 medewerkers	-	
Zakelijke & financiële dienstverlening	-	250 of meer medewerkers	-	
Regio		WBSO-gebruik		
Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	-	Ja	+0,17	*
Noord-Holland & Flevoland	-0,06	Nee	-0,01	*
Utrecht & Gelderland	-			
Zuid-Holland	-			
Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	+0,11	***		
Productiviteit (omzet per werknemer)				
1 ^e kwantiel (0-25)	-			
2 ^e kwantiel (26-50)	-			
3 ^e kwantiel (51-75)	-			
4 ^e kwantiel (76-100)	-			

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2023)

Noot: $p < 0,1$ * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. Op basis van een gewogen lineaire regressie (WLS) waarin alle organisatiekenmerken zijn meegenomen met 397 observaties en een gecorrigeerde R^2 van 0,17. Voor meer informatie over deze analyse verwijzen wij naar Bijlage A.5 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2023, zie De Jong et al. (2023).

Voor het (terug) verplaatsen van activiteiten naar Nederland is de steekproef waarvoor deze stelling van toepassing is te klein voor een valide gewogen regressie.

Figuur B.1 In 2022 was bijna één op de vijf bedrijven het er enigszins tot zeer mee eens 'regelmatig' te overwegen om activiteiten naar het buitenland te verplaatsen

Onze organisatie overweegt regelmatig om activiteiten naar het buitenland te verplaatsen

Voor alle organisaties:

Voor organisaties die hoofdzakelijk Europees of wereldwijd actief zijn:

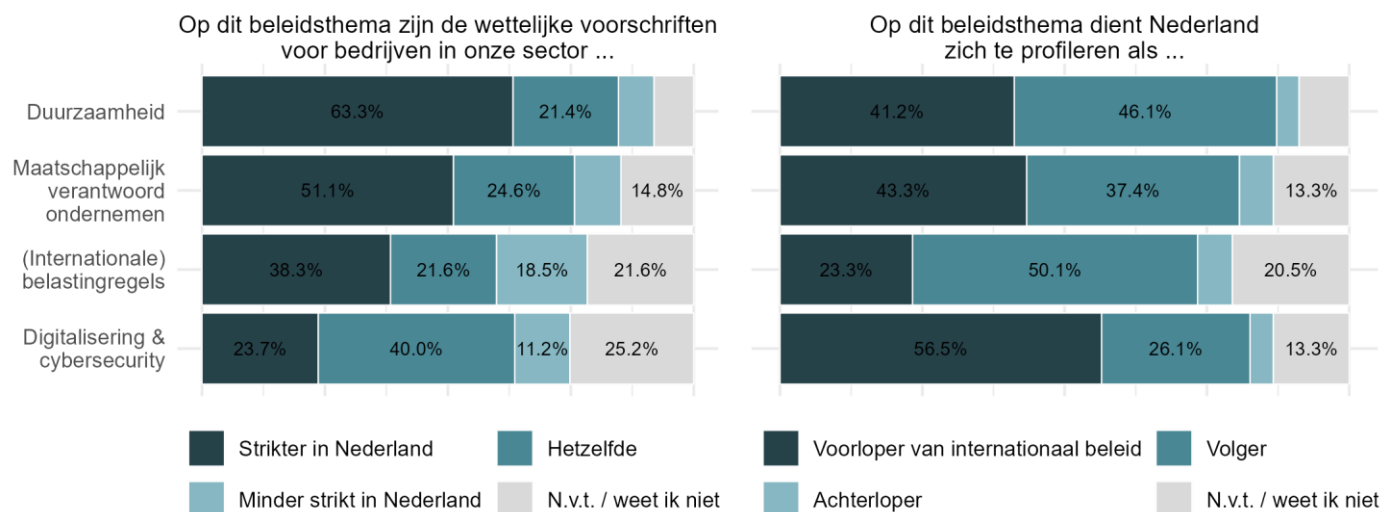

■ Zeer mee eens ■ Mee eens ■ Enigszins mee eens ■ Neutraal
■ Enigszins mee oneens ■ Mee oneens ■ Zeer mee oneens

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Organisaties die hoofdzakelijk Europees of wereldwijd actief zijn vertegenwoordigen 37 procent van de gewogen populatie.

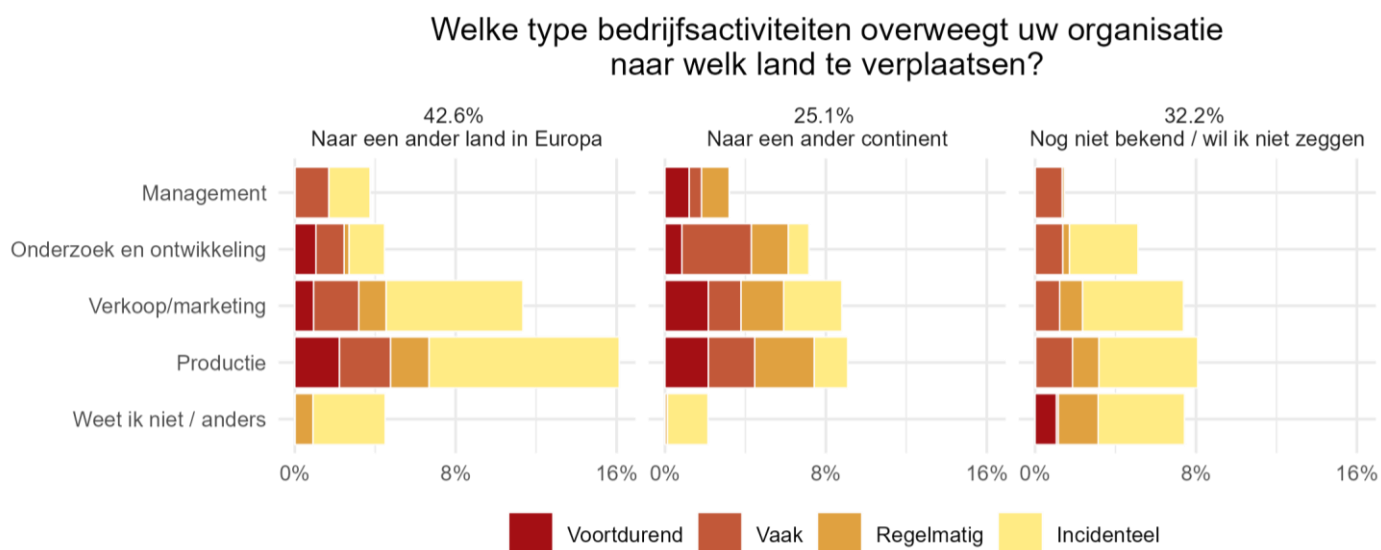
Figuur B.2 Inclusief organisaties die hoofdzakelijk binnen Nederland actief zijn wordt duurzaamheidsbeleid nog strikter beoordeeld en is de striktheid of gewenste profilering voor een groter deel onbekend

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Gebaseerd op 397 gewogen waarnemingen zodat zij representatief zijn voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zelfstandigen en 'non-business'

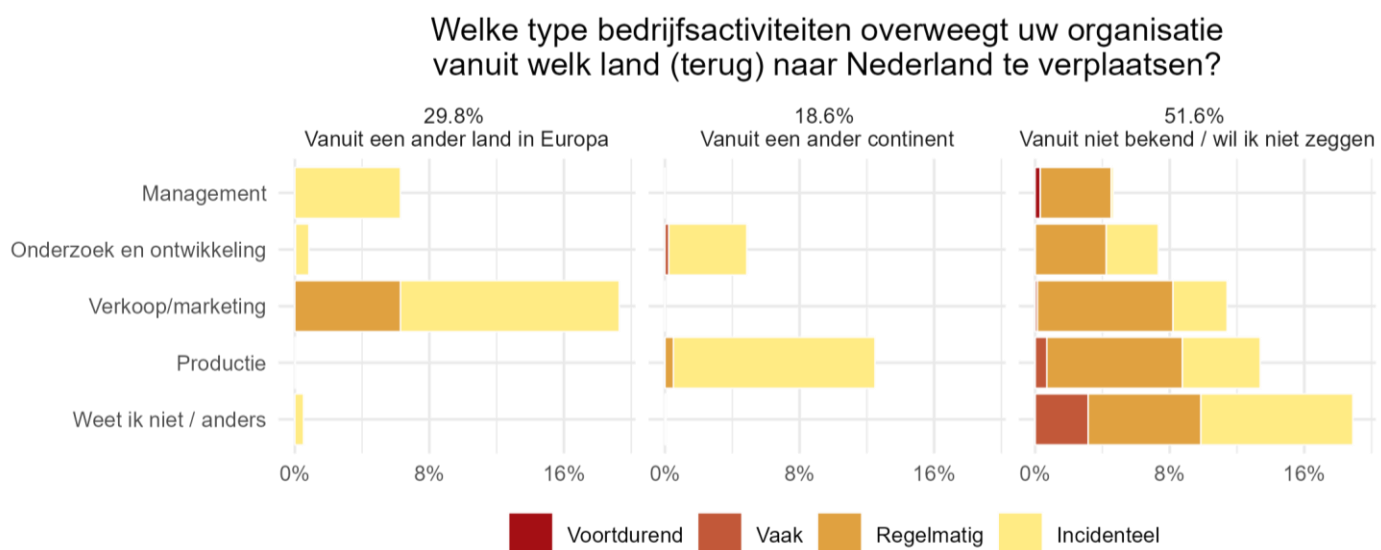
Figuur B.3 Bedrijven die een ander continent op het oog hebben overwogen relatief vaker vertrek

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Enkel gesteld aan de 42 procent van de organisaties die minimaal incidenteel overweegt de komende twee jaar activiteiten naar het buitenland te verplaatsen. Keuze uit één regio en minimaal één type activiteit.

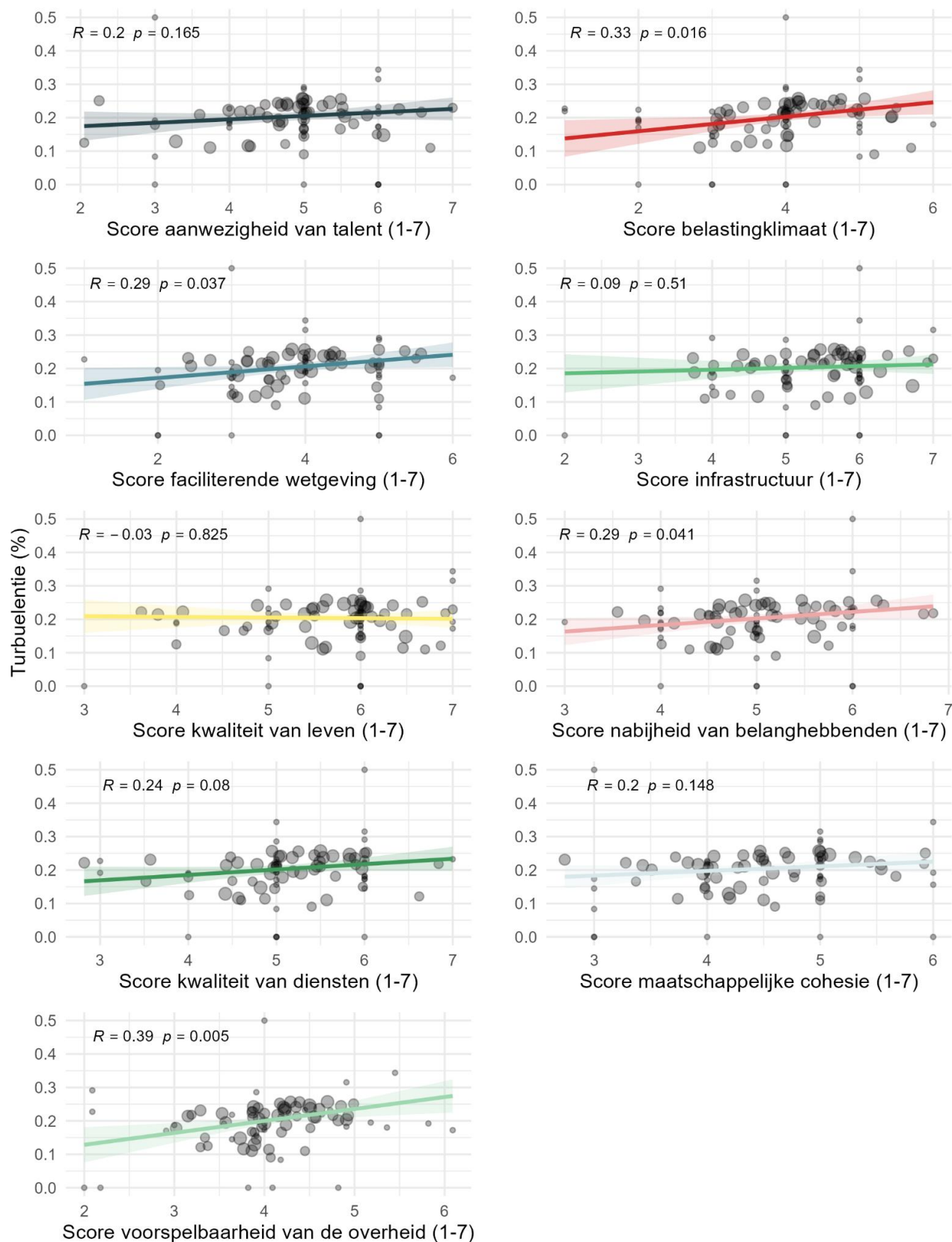
Figuur B.4 Het verplaatsen van activiteiten (terug) naar Nederland is nog uiterst onzeker

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

Noot: Enkel gesteld aan de 23 procent van de organisaties die hoofdzakelijk Europees of wereldwijd actief is én minimaal incidenteel overweegt de komende twee jaar activiteiten (terug) naar Nederland te verplaatsen. Keuze uit één regio en minimaal één type activiteit.

Figuur B.5 Belastingklimaat, faciliterende wetgeving, nabijheid belanghebbenden, kwaliteit van diensten en voorspelbaarheid van de overheid hangen significant samen met de bedrijfsdynamiek

Bron: CBS Microdata (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023)

“De wetenschap dat het goed is.”

SEO Economisch Onderzoek doet onafhankelijk toegepast onderzoek in opdracht van overheid en bedrijfsleven. Ons onderzoek helpt onze opdrachtgevers bij het nemen van beslissingen. SEO Economisch Onderzoek is gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ons zicht op de nieuwste wetenschappelijke methoden. We hebben geen winstoogmerk en investeren continu in het intellectueel kapitaal van de medewerkers via promotietrajecten, het uitbrengen van wetenschappelijke publicaties, kennisnetwerken en congresbezoek.

SEO-rapport 2023-107
ISBN 978-90-5220-356-0

Informatie & Disclaimer

SEO Economisch Onderzoek heeft op de verkregen informatie en data geen onderzoek uitgevoerd dat het karakter draagt van een accountantscontrole of due diligence. SEO is niet verantwoordelijk voor fouten of omissies in de verkregen informatie en data.

Copyright © 2023 SEO Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen, onderzoeken en collegesyllabi, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld. Gegevens uit dit rapport mogen niet voor commerciële doeleinden gebruikt worden zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s). Toestemming kan worden verkregen via secretariaat@seo.nl.

Roetersstraat 29
1018 WB Amsterdam

+31 20 399 1255
secretariaat@seo.nl
www.seo.nl